

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SPINOZA ONTOLOJİSİ BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂNIN İMKÂNI

DOKTORA TEZİ

Danışman

PROF. DR. EMİN ÇELEBİ

Hazırlayan

ABDURRAZAK GÜLTEKİN

MALATYA- 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SPINOZA ONTOLOJİSİ BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂNIN İMKÂNI

DOKTORA TEZİ

ABDURRAZAK GÜLTEKİN

DANIŞMAN: PROF. DR. EMİN ÇELEBİ

MALATYA-2021

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Emin ÇELEBİ'nin danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım *Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zekânın İmkânı* başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ilkelerine uyarak tarafımca yapıldığını onaylarım.

Abdurrazak GÜLTEKİN

ÖNSÖZ

İnsanın ayırt edici temel niteliği kuşkusuz düşünebilmesidir. Bu yeti ile diğer varlıklardan ayrıldığını varsaydığımız insanoğlu, bir yönüyle de bu dünyanın bir parçası olup sair varlıklarla ortak bir niteliği paylaşmaktadır ki bu da bedendir. Ruh ve bedenden müteşekkil olan insanın hangi niteliğinin esas olduğu öteden beri merak konusu olmuş ve bu çerçevede çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tarihsel süreçte vaki olan bu tartışmalarda kimi düşünürler, gerçek varlık payesini ruha verirken kimileri ise maddeye vermiştir. Ancak modern dönemde bu minvaldeki tartışmalar Descartes ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Descartes'in hem ruhu/zihni hem de maddeyi/bedeni töz olarak kabul etmesi ile birlikte bu iki tözsel varlığın nasıl olup da etkileşimde olabildikleri felsefi bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Descartes, etkileşimin beyindeki epifiz bezi sayesinde mümkün olduğunu ileri sürmüştür ancak bugün için bu görüş kabul edilebilir olmaktan oldukça uzaktır.

Descartes sonrası alevlenen tartışmalarda çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de son yarım yüzyıldan bu yana yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte problemin yeni bir boyuta evrildiğini müşahade etmekteyiz. Yapay zekâ (*artificial intelligence*) kavramsallaştırması altında yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan ürünler ve bu minvalde yapılan tartışmalar, günümüzde olabildiğince gündemi işgal etmektedir. Makine öğrenmesi/düşünen makineler gibi terkiplerde dile getirilen yeni durum, makineye insani bir hüviyet atfederken bir yandan da insanın mekanik bir varlık olduğu telakkisini salık vermektedir. Dolayısıyla yapay zekâ çalışmalarının, zekâ kavramının ifade ettiği dar çerçeveyi aşan bir mahiyeti haiz olduğunu söylemek gerekir.

Yapay zekâ çalışmaları yapay zihin çalışmaları olarak görülmektedir. Çünkü zekâ, yeni durumlara uygun eylemde bulunma anlamına gelirken zihin, zekâyı da içine alan ve bunların yanında üst bilişsel faaliyetleri (anlama, yorumlama) de içeren insana özgü bir alanı ifade etmektedir. Yapay zihin çalışmaları, öncelikle zihnin ontolojik statüsünün ve bununla birlikte yapay zihnin imkânının sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Zihnin ontolojik statüsünü belirleme konusundaki tartışmalar, zihin felsefesi kuramlarını ortaya çıkarmıştır. Zihin felsefesi yapay zihin çalışmalarının felsefi temelleri ile doğrudan ilişkilidir. Zihin felsefesinde, zihnin ontolojik konumunu ele alan yaklaşımlar temelde monist ve düalist olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Bunlar kendi aralarında alt

gruplara ayrılmaktadır ancak bu kuramların hangisinin altında konumlandırılacağı konusunda tam olarak uzlaşa sağlanamayan panpsişist, gizemcilik (bilinemezlik) vb. yaklaşımlar da bulunmaktadır. Zihin felsefesi kuramları arasında zihnin ontolojik statüsünü bedenden ayrı bir gerçeklik âleminde konumlandıran düalist yaklaşımların aksine monist yaklaşımlar zihnin bedenden ayrı bir statüsünün olmadığını belirtmektedirler. Bazı yaklaşımlar zihnin varlığını reddederken bazıları bunu evrende bulunan tüm varlıklara ait bir özellik olarak ifade etmektedir. Bazıları ise zihnin var olduğunun göz ardı edilemeyen ancak ne olduğu da asla bilinmeyecek bir şey olarak ifade etmektedirler.

Tüm bu bakış açıları arasında en dikkat çekici yaklaşım kanaatimizce Spinoza'nın felsefesindeki zihin yaklaşımıdır. Monist-materyalist, natüralist, paralelist vb. birçok farklı nitelermelere maruz kalan Spinoza'nın ontolojisinde evrende Tek Töz olan Tanrı ya da Doğadan başka bir şey bulunmamaktadır. Geometrik-mantıksal bir zemine yaslanan ve aynı zamanda geometrik-mantıksal bir yöntemle izah edilen bu sistemde Kartezyen anlayışın iddia ettiğı gibi beden ve zihin bağımsız tözler olmayıp tek Töz'ün görünüşünden başka bir şey değildir.

Spinoza'ya göre evrende Tek Töz olan Tanrı, sonsuzca modusa sahiptir. Bu sonsuz moduslar Tanrı'nın görünüşlerinden ibarettir. Beden ve zihin bu moduslardan yalnızca iki tanesidir. Bunlar, aslında nedensel olarak bir ve aynı olan şeyin sadece farklı görünüş ve adlandırılmasından ibarettir.

Flat ontoloji olarak da anılan düz bir ontolojik sistem öneren Spinoza'ya göre evrende hiçbir şey bir diğerine hiyerarşik olarak üstün değildir. Düz ontoloji; yapay veya doğal, sembolik veya fiziksel tüm varlıkların eşit ontolojik temele dayandığını ifade etmektedir. Bu görüşe göre tüm varlıkların haysiyet ve varoluş bakımından bir diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır. Spinoza'nın evren tasavvurunda da bu düşünce görülmektedir. Bununla birlikte olan her şey olmak zorunda olan Tanrı'nın varoluşundan başka bir şey değildir. Bu yönüyle Tanrı ve Tanrı'nın görünüşleri belirli bir zorunlulukla ortaya çıkmaktadır.

Sistemi gereğı yeni bir kavramsal şema sunan Spinoza'nın anlaşılabilmesi için kuşkusuz söz konusu sistemin bütünlüklü yapısı ve bağlamsallığı göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin filozofumuzun kullandığı irade, özgürlük, zorunluluk,

yaratma, tanrı, doğa vb. terimler, kuşkusuz kendi bağlamlarında özgül içerikler taşımaktadırlar. Dolayısıyla konumuzun anahtar terimleri olan zihin ve beden de bu öğretilerde özgül anlamlar yüklenmekten vareste değildir. Ona göre “zihin fiil halindeki bedenin fikrinden” ibarettir. Bu yönüyle zihin, bedenle korelatif ilişkilidir. Zihin ve beden kendi aralarında nedensel ilişki bulunmayan, nedeni Tanrı olan aynı şeyi ifade etmektedir. Zihni bedenden ayrı ontolojik bir düzlemde değerlendirmeyen Spinoza’nın söz konusu anlayışının, zihnin doğal veya yapay halinin ontolojik olarak birbirinden farkının ol(a)maması gibi bir sonucu intaç ettiği de ileri sürülebilir. Netice itibarıyla bu öğreti, bir yönüyle tek tek bir kaynağa irca edilmesi bakımından ontolojik bir tesviyeye yol açarken öte yandan tek bir kaynaktan sadır olan çokluğun mahiyetini ve statüsünü de kendi ontolojik bağlamı içinde izah etmeye çalışmaktadır. Bize göre ele aldığımız konunun asıl güçlüğü, doğası itibarıyla buradan kaynaklanmaktadır. Çalışmamız boyunca bu iki kavrayışı yerli yerine oturtmak oldukça zor olmuştur. Bu zorluk, öte yandan paradoksal bir biçimde yapay zekâ ile insan zekâsının aynı veya farklı düzlemlere ait olup olmadığına dair söz söyleyebilme imkânını da kendi içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla zorlandığımız alanın öte yandan söz söyleme imkânı veren alana dönüştüğünü söyleyebiliriz. Başka bir deyişle ister doğal ister yapay olsun zihnin her iki halinin de Spinoza için Tanrı’nın görünüşünden başka bir şey olamayacağı savı, çalışmamızın ana iddiası haline gelmektedir.

Bu çalışmanın her aşamasında yol göstericiliğine ihtiyaç duyduğum ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Emin ÇELEBİ’ye müteşekkirim. Tezimin konusunu belirleme aşamasında bana yol gösteren yakın zamanda kaybettiğimiz kıymetli, merhum Prof. Dr. Erdinç SAYAN’a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Lisans öğrenimimde bana akademik kültürü aşıl原因 ve her zaman beni destekleyen çok kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK’a, bunun yanında yapay zekâ ile ilgilenmemi sağlayan Prof. Dr. Hakan OLGUN’a, şükranlarımı sunarım. TİK üyesi hocalarım Prof. Dr. Cemil ORUÇ ve Dr. Öğr. Üyesi Yakup YILDIZ’a ayrıca teşekkür ederim. Tabi ki akademik çalışmalarım noktasında beni destekleyen, maddi ve manevi yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkür etmek benim için bir borçtur.

ÖZET

Son yıllarda oldukça ön planda olan yapay zekâ çalışmalarının odak noktasında bulunan insan ve zihni sorunu felsefî anlamda tartışılması gereken konular arasında bulunmaktadır. Bu bakımdan insanın ne olduğu ve insanın en önemli özelliği olan zihinselliği, zihin felsefisi açısından irdelenmektedir. Zihnin ontolojik konumu yapay zihnin imkânını ya da olanaksızlığını gösterir. Yapay zekâ çalışmalarının temel noktası, insan gibi eylemde bulunan bilgisayar destekli makineler üretmekten daha ötede, yapay zihne odaklanmaktadır. Bu bakımdan yapay zekâ çalışmaları, insanın üst bilişsel süreçlerinin de makineler tarafından gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu yüzden insanın üst bilişsel süreçleri olan anlama, yorumlama ve değerlendirme gibi durumların doğal süreçte açıklanması ve yapay halinin imkânı sorgulanması gerekmektedir. Çalışmamızda zihnin ontolojik statüsünü bedenden ayrı bir düzlemde ele almayan Spinoza'nın zihin hakkındaki düşüncelerinden yola çıkarak, yapay zihnin imkânı sorgulanmaktadır. Doğada bir determinizm var olduğu için varolanların meydana geliş durumları zorunlulukla gerçekleşmektedir. Çünkü Spinoza'ya göre Tanrı'nın özü, onun varoluşudur. Tanrı ya da Doğa'nın görüşlerinden ibaret olan tüm var olanların bu zorunluluğa tabi olduğu ortaya konulacak ve insanların eylemlerinin zorunluluğu ile ahlakiliği değerlendirilecektir. Bu bakımdan yapay zekânın da aynı zorunlulukla eylemlerindeki ahlaki durumu ele alınacaktır. Bunun yanında insanı bir modus olarak ele alan Spinoza'nın felsefesinde bilgisayar destekli yapay zekânın da bir modus olarak değerlendirilebileceği bu yapay zekânın ontolojik olarak insandan daha alt düzeyde konumlandırılmayacağı açıklanacaktır. İnsanın duygu durumlarının bir robotta da olabileceği ortaya konulacak ancak bu duygu durumlarının insanın rasyonel varlığını tamamlayıcı unsur olmadığı ifade edilecektir. Tüm bunlar ifade edilirken yapay zekânın ontolojik konumunun, ontolojik sınırları belirsiz bir evren ortaya çıkaracağı açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zihin Felsefesi, Yapay Zekâ, Spinoza, Zihin-Beden Problemi

ABSTRACT

In recent years, the human and his mind problem, which has been at the focal point of the highly prominent artificial intelligence studies, is among the issues that should be discussed philosophically. In this respect, what human is and his mentality, which is the most important feature of man, are examined in terms of philosophy of mind. The ontological position of the mind indicates the possibility or impossibility of the artificial mind. The main point of artificial intelligence studies focuses more on the artificial mind than producing computer-aided machines that act like humans. In this regard, artificial intelligence studies aim to perform the metacognitive processes of humans by machines. Therefore, situations such as understanding, interpretation and evaluation, which are the metacognitive processes of human, should be explained in the natural process and the possibility of its artificial state should be questioned. In our study, the possibility of the artificial mind is questioned based on Spinoza's thoughts about the mind, who does not separate the mind from the body as ontological status. As there is a determinism in nature, the existing ones necessarily occurs. Because, according to Spinoza, the essence of God is his existence. It will be expressed that all beings consisting of appearances of God or the Nature are subject to this necessity, and the necessity and morality of people's actions will be evaluated also. In this regard, the moral status of artificial intelligence in its actions with the same necessity will be discussed. In addition to this, it will be explained that Spinoza's philosophy computer-aided artificial intelligence can be evaluated as a modus, which treats human as a modus, and this artificial intelligence cannot be positioned ontologically lower than human. However, it will be stated that human emotional states can also be in a robot, but these emotional states are not complementary to the rational existence of human beings. However, it will be explained that the ontological position of artificial intelligence will reveal a universe with uncertain ontological boundaries.

Keywords: Philosophy of Mind, Artificial Intelligence, Spinoza, Mind-Body Problem.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	viii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ZİHİN FELSEFESİ KURAMLARI VE YAPAY ZEKÂ	9
1.1. Zihin, Bilinç, Zekâ ve Yapay Zekâ Kavramlarına Genel Bir Bakış	9
1.2. Zihin Felsefesi Kuramları	16
1.3. Yapay Zekânın Tanımı ve Tarihçesi.....	24
1.3.1. Yapay Zekânın Tanımı.....	24
1.3.2. Yapay Zekânın Tarihçesi	26
2. BÖLÜM: ANA HATLARIYLA SPINOZA ONTOLOJİSİ.....	35
2.1. Tanrı/Doğa/Varlık/Töz (Substantia).....	35
2.2. Yaratıcı Tabiat (<i>Natura Naturans</i>) ve Yaratılmış Tabiat (<i>Natura Naturata</i>) ..	39
2.3. Sıfat (<i>Attributum</i>)/Kip/Yüklem	42
2.4. Modus/Tarz/Tavır/Değişki.....	44
3. BÖLÜM: SPINOZA'DA İNSAN VE YAPAY ZEKÂ.....	49
3.1. Otomat Zihin Fikri ve Spinoza Felsefesi.....	49
3.1.1. Otonom Zekâ-Otonomi	50
3.1.2. Öğrenme Sistemleri-Makine Öğrenmesi	68
3.2. Spinoza'da Eylem Varlığı Olarak İnsan ve Yapay Zekâ	81
3.2.1. Conatus/Güç/Çaba/Özgürlük/İrade.....	82

3.2.1.1.	Tanrı İradesi ve Özgürlüğü	83
3.2.1.2.	İnsan İradesi ve Özgürlüğü.....	86
3.2.2.	Duygu, Duygulanım ve Tanrısal Yasa	99
3.2.3.	Ahlak ve Sorumluluk.....	108
SONUÇ		117
KAYNAKÇA.....		127

GİRİŞ

İnsanlığın tarihsel gelişim süreci içerisinde yapay zekâ, kuşkusuz çok önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Öyle ki kimi düşünürler yapay zekâyâ insanlık tarihi bakımından evrenin ve hayatın başlangıcı kadar önem atfetmektedirler.¹ İfade etmek gerekir ki felsefe tarihinde insan ve zihin meselesinin tartışmalara konu edilmesi yeni değildir. Odak noktasında Descartes'ın olduğu bu tartışmalar, günümüze kadar devam etmiştir. Ancak ortaya çıkan yapay zekâ, zihin ve insan ilişkisi felsefi olarak yeni bir bağlama taşınmıştır. Bir taraftan insan gibi davranan varlıklar bir taraftan insan gibi olmayan otomatlar söz konusudur. Yapay zekâyâ bu denli önem atfedilmesinin en önemli sebebi, bütün boyutlarıyla insan/lık yaşamının anlamını yeniden belirlemeye ve de tanımlamaya yönelik etkisinden ileri gelmektedir. Anlamın söz konusu olduğu bir alanda felsefenin de iş başında olması asli bir gereklilik olmaktadır. Bu çalışmanın temel niyetlerinden biri işte yapay zekânın vücut bulduğu zeminin felsefi olarak ontolojik imkânını sorgulamaktır.

Bu zaviyeden bakıldığında Spinoza öğretisinin yapay zekâ, insan ve zihin tartışmalarına elverişli bir zemin sunduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Spinoza'nın ortaya koymuş olduğu felsefi sistemde zihin-beden etkileşimi ve zihni manevi otomat şeklinde açıklaması, yapay zekâ alanında felsefi bir değerlendirme sunulmasına olanak sağladığını ifade edebiliriz. Farklı yorumlamalara imkân veren Spinoza'nın öğretisi, doğal olarak yorumlayanın dayandığı zemine uygun kategorilere dâhil edilmiştir. Bu bağlamda filozofu materyalist, panteist ve panenteist olarak değerlendiren çalışmalara rastlamaktayız. Zihin beden etkileşimine dair yaklaşımlar bağlamında ise onun

¹ Tarihsel süreç içerisinde evrensel olarak etki gücü yüksek üç önemli olayın olduğunu söyleyen MIT Bilgisayar Bilimleri laboratuvar yöneticilerinden Edward Fredkin'e göre bu üç olaydan birincisi kâinatın oluşumudur, ikincisi yaşam denilen şeyin başlangıcıdır üçüncüsü ise yapay zekânın ortaya çıkmasıdır (Pirim, 2006, s. 82). Yapay zekânın insanlık tarihindeki önemini aktaran Süha Göney'e göre; İnsanlık tarihinin önemli bazı devreleri bulunmaktadır. İnsanlığın ortaya çıkışı yaklaşık olarak 1.500.000 yıl öncesine götürülmektedir. Yaklaşık olarak üçüncü jeolojik çağın en son dönemine rastlamaktadır. İnsanın ortaya çıkması evrenin gelişim seyrine etkisi hakkında pek çok şey ifade edilebilir. İnsanlığın ortaya çıkması kadar etkili olan ateşin bulunması da oldukça önemli görülmektedir. İnsanlar suni ateşi yaklaşık olarak 270 bin yıl önce bulmuşlardır. Yine bu iki olay kadar evreni etkileyen üçüncü olay ise üretimin keşfedilmesi olmuştur. Üretimin keşfedilmesi ile insanlar 13 bin yıl önce yerleşik hayata geçmişlerdir. Milattan önce insanlık tarihini etkileyen önemli keşifler olmuştur milattan sonra adı geçen keşifler kadar insanlık tarihini etkileyen keşiflerden birisi buharlı makinelerin keşfedilmesi olmuştur. Sanayi devrimi ile buharlı makineler ile insanların siyasi kültürel ve sosyal hayat tarzları değişmiştir. İnsanların insanlık tarihini değiştirecek ve etkileyecek en son keşfi de yapay zekâ olmuştur.

epifenomalist ve paralelist olduğu biçiminde yorumlamalar mevcuttur. Çalışmamızda bunların hepsine ayrıca değinilmiştir.

Spinoza felsefesinin bütünlüklü yapısı, zihin felsefesinin kadim problemi olan zihin-beden sorununda zihinsel süreçleri ifade eden yönelim, anlam çıkarma, değer, neden, inanç vb. şeyleri evrenin yapısal bir parçası olarak görmemizi sağlamaktadır. Spinoza, felsefesinin merkezine aldığı Tanrı kavramından yola çıkarak açıkladığı tüm Doğayı, aslında bir bütünlük içinde kurgulamaktadır. Bu bütünlüğün bir parçası olan insan, Tanrı'nın sonsuz sıfatlarından bilinen iki tanesinin, moduslarının birleşimiyle oluşmaktadır. Bunlar düşünce ve yer kaplama sıfatlarının modusları olan beden ve zihindir. O halde Spinoza'ya göre insan Tanrı'nın sonsuz moduslarından bir modustur. Zihni, doğadan başka bir alanda görmeyen Spinoza, Tanrı'nın yer kaplama sıfatının modusu olan bedene bağlamaktadır. Bu yönüyle düşünce sıfatının modusu olan zihin, beden ile etkileşimden meydana gelen fikirden başka bir şey değildir.

Felsefi sistemini belirli bir sıra düzeni içerisinde kuran Spinoza'ya göre sıfatlar özleri itibariyle bir ve aynı olan şeyin farklı adlandırılmasından ibarettir. O halde bu sıfatların modusları da bu anlamda özleri itibariyle bir ve aynı olan şeyin farklı adlandırmaları olacaktır. Bu yönüyle ona göre var olan daire ile daire fikri aynı şeydir. Zihin ve beden de nedensel olarak bir ve aynı şeyi temsil etmektedir. Tanrı'nın yasası tüm doğada aksaklık yaşamadan geçerliliğini sürdürdüğü için bedenin tabi olduğu yasalar ile zihnin tabi olduğu yasalar aynıdır. Fikir olarak bilinen zihin, bilgi ve tutku olarak da anlaşılmaktadır. Bunların hepsinin varlığı, bedenin etkileşimine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu olan şeylerin varlık nedeni her ne kadar Tanrı olsa da tikel anlamda varlıkları bedenin etkileşimine bağlıdır. Spinoza'nın ortaya koymuş olduğu bu beden ve zihin arasındaki ilişki, korelatif olarak görülebilir. Korelatif ilişki iki değişken arasındaki ilişkinin nedensel olmadığı anlamında gelir. Bedendeki bir modus zihne işaret etmektedir ve bunun tam tersi de mümkündür ancak bu ilişki nedensel değildir. Zihinsel işlemler ile bedensel işlemler kendi içlerinde nedensel bir tarzda meydana gelirken bunların ikisi arasında böyle bir ilişki yoktur.

Spinoza felsefesinde zihnin ontolojik olarak bedenden ayrı bir düzlemde olmaması, yapay zekânın ontolojik imkânına bir tür çıkış yolu olarak görülebilir. Yapay zekâ çalışmalarında amaçlanan güçlü yapay zekâ veya zihin, işlevsellik itibariyle beynin

maddi yapısı bakımından beyinle aynı düzleme ait kılınmaktadır. Spinoza'nın felsefi öğretisinin bu çerçeveye zemin hazırlayan bir zihin-madde ilişkisi kurduğu iddia edilebilir. Nitekim zihin ve bedenin bir bütünün parçaları gibi ele alınması donanım ve yazılımın bütünlüğüyle ilişkilendirilmektedir. Bilgisayarın kendisine yüklenen programların dışına çıkamaması gibi insan da söz konusu ontolojide zorunluluğa tabi bir varlık olarak muayyen bir çerçeve dışına çıkamamaktadır.

Spinoza felsefesinde nedensellik Tanrısal yasa ile özdeş kabul edilmektedir. Zihin ve bedenin tabi olduğu bu nedensellik fikri ile modusların birbirlerini etkileme durumları bir zorunluluk çerçevesinde işlemektedir. Bedenin dış cisimler tarafından etkilenme durumları kimi zaman bedenin gücünü azaltırken kimi zaman da bu gücü arttırmaktadır. Bedensel etkileşimin aynısı zihinsel olarak da gerçekleşmektedir. Zihinsel etkileşim bazen zihnin kavrama gücünü azaltırken bazen de arttırmaktadır. İnsanın kendisini devam ettirme arzusu, onu, bedenin ve zihnin gücünü arttıracak eylemlere yöneltmektedir. Tanrısal yasa ile kendisini devam ettirmeye odaklanmış insanın gücünün kaynağı, Tanrı'nın özünün varlığı kuşatmasıdır. Tanrı zorunlu olarak var olduğu için tezahürlerinin de zorunlu olarak var olması gerekir. Bu durumda insanın ve diğer bütün modusların kendi kendilerini devam ettirmeye zorlanmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kısaca değinildiği üzere söz konusu öğretilerde içkin olan mekanik tasavvur ve saikler, bizi Spinoza felsefesinin yapay zekâ bağlamında analiz edilebilir olduğu inancına götürmüştür.

Ülkemizde yapay zekâ konusunu felsefi olarak ele alan birtakım çalışmalar yapılmıştır. İlk defa 1998 yılında Murat Faik Yaren'in yapmış olduğu *Yapay Zekanın Felsefi Yönleri* başlıklı yüksek lisans tezi felsefi olarak yapay zekâyı soruşturmaktadır. Yapay zekâ tekniklerini felsefi açıdan inceleyen mühendislik alanında Kudret Özden tarafından 1999 yılında yapılmış *Yapay Zekâ Programlama Tekniklerinin Felsefi Açıdan İrdelenmesi* başlıklı yüksek lisans tezi konuyu felsefi olarak değerlendiren felsefe dışında yapılmış ilk tez olarak görülmektedir. Yine felsefi olarak yapay zekâyı ele alan yüksek lisans tezleri 2009 yılında Mehmet Tahça'nın *Felsefi Açıdan Yapay Zekâ* ve Vedat Kamer'in *Yapay Zekâ Ve Monoton-Olmayan Mantık*, 2015 yılında Ebru Eğilmez'in *Olaysal Belleğin Yapay Zekâ İçindeki Rolü* ve Merve Koyuncu'nun *Çağdaş Zihin Felsefesinde Yapay Zekâ Tartışmaları -Turing Testi ve Yansımaları*, 2018 yılında Elif

Yitmen'in *Zihin Felsefesi Bağlamında Yapay Zekâ Üzerine Felsefi Bir İrdeleme*, 2019 yılında Mehmet Cem Özmen'in *Yapay Zekâ Etiği: Sürücüsüz Araçlar ve Seks Robotlarının Ahlaki Sorumluluğu*, 2020 yılında Ayşe Acar'ın *İnsan ve Yapay Zekâ'da Otonomi ve Otonominin Onur ve İnsan Hakları Kavramlarıyla İlişkisi* ve Mehmet Oğuz Kartöz'ün *Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik Açısından Kişisel Verilerin Korunması ve Yapay Zekâ*, başlıklı tezleri bu alanda yapılmış çalışmalardır. Yapay zekâ alanında yapılmış ilk doktora tezi 2020 yılında Mehtap Doğan'ın *Yapay Zekâ Felsefesinde Bilinç Problemi* başlıklı çalışmasıdır.

Görüldüğü üzere ülkemizde felsefi bağlamda yapay zekâ ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Spinoza felsefesini bu bağlamda inceleyen çalışmalara ise rastlamadık. Daha ziyade geleneksel anlamda filozofun zihin-beden etkileşimini, siyasetini, ahlak görüşlerini, bilgi ve varlık görüşlerini, dini birtakım problemleri, özgürlük ve irade düşüncesini ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Uluslararası literatürde ise Spinoza öğretisi ve yapay zekâ ile ilgili çalışmalara rastlamaktayız. Bu çerçevede dört makaleyi zikredebiliriz. Spinoza felsefesinden hareketle evrende belirli bir yasalılığın olduğunu, bu yasalılığı *natura naturans* ve *natura naturata* bağlamında değerlendiren David M. Berry "*Prolegomenon to a Media Theory of Machine Learning: Compute-Computing and Compute-Computed*" adlı makalesinde, yaratıcı doğanın belirli bir kural olarak tasarlandığını, bu kuralın işlenmiş halinin yaratılmış doğayı temsil ettiğini ifade eder. Bu durumda yaratıcı doğa algoritmanın işlenmemiş yasalarını temsil ederken, yaratılmış doğa işlenmeye başlayan ve donanımı hareket ettiren veya sonuç çıkaran yanını temsil etmektedir. Yapay zekâ alanıyla Spinoza'nın doğa anlayışını bilgi işleme düzeyinde ele alan bu makale, algoritmanın sınırlılığını vurgulayarak bu sınırlılığın bir tür işlem yapma alanı temin ettiğini belirtmektedir. Berry, özellikle makine öğrenmesi alanında değerlendirmeler sunmuştur. Zorunlulukla hareket eden makine, kendisine verilen algoritma ile işlemektedir. Bu algoritmanın işlemesi ise sınırlılığın ortaya çıktığı alanı temsil etmektedir. Algoritmanın işlemesi belirli bir hareket kabiliyetinin ortaya çıkması demektir. Bu yüzden yaratılmış doğa makinenin hareket alanını ifade etmektedir.

Spinoza'nın felsefesinde evrenin tamamında aynı yasanın geçerli olduğu fikri bulunmaktadır. Cisimler dünyasında mevcut olan nedenselliğin zihinsel alanda da geçerli

olacağı düşüncesinden yola çıkarak zihnin belirli bir otomat şeklinde ele alınması gerektiği düşüncesi bu minvalde tartışmalara konu edilmiştir. Çünkü zihnin tabi olduğu yasa cisimler dünyasında geçerli olan nedensellik yasasıdır. Bu bağlamda Daniel Neuman Almanya’da yapılan bir konferansta “*Artificial Intelligence of the Human Mind*” başlıklı bir bildiri sunmuştur. Burada özellikle Spinoza’nın “*manevi otomat*” düşüncesinin felsefe tarihinde göz ardı edildiğini veyahut ciddiye alınmadığını ifade etmiştir. Ona göre manevi otomat fikri bedeninin çalışma prensibinden hareketle aynı gerekçelerle meydana gelmiş bir zihinsel süreci adlandırmaktadır. Zihnin belirli nedenlerle işlendiğini her fikrin bir fikir tarafından etkilendiğini böylece ilk fikir olan Tanrı’ya kadar geri götürülebileceğini belirten Neuman’a göre cismin nedensel bağlantısı da bu şekilde kurulmaktadır.

Spinoza felsefesi ile yapay zekâ ilişkisini ortaya koyan bir diğer çalışma Moa De Lucia Dahlbeck tarafından yapılmıştır. “*AI and Spinoza: A Review of Law’s Conceptual Treatment of Lethal Autonomous*” adlı makalede Dahlbeck, hukukun ölümcül otonom silahlar karşısındaki konumunu, yapay zekâ ile ilişkisini irdelemiş bunun felsefe tarihinde Spinoza felsefesindeki karşılığını bulmaya çalışmıştır. Ona göre özellikle ölümcül silah kullanan yapay zekâların, belli başlı durumlarla karşılaştığı zaman karşısındaki hedefin içinde bulunduğu manevi durumu dikkate almayacağı düşünülmektedir. Böyle düşünenlerin temel argümanı, yapay zekânın kendisinde duygu bulunmadığı için, odaklandığı amacı yerine getirirken, şartları değerlendirmeden hedefi yok etme eğiliminde olduğudur. Ancak Dahlbeck yapay zekâların duygusuz olmasının herhangi bir sorun yaratmayacağını düşünmektedir. Çünkü ona göre duygular insanın rasyonelliğinin tamamlayıcı unsuru değildir. Duyguya bu şekilde bir anlam yüklemek yanlış yorumlamaya neden olmaktadır. Spinoza felsefesinden hareketle insan, akli kullanarak, özellikle nedenlerin farkında olarak bir diğerine zarar vermeme eğilimindedir. Bu durumda duyguyu insanın tamamlayıcı unsuru haline getirmenin doğru bir yaklaşım olmadığını düşünen Dahlbeck yapay zekânın da doğru bir şekilde algoritmik olarak tasarlandığında duygusuz da olsa, insanların belli durumlarını dikkate alarak hedefe odaklanmanın dışında değerlendirmelerde bulunabilmektedir.

Spinoza felsefesini, bilgisayar bilimleri ile ilgili yapılan çalışmalarda görmemiz mümkündür. Örneğin Spinoza’nın Tanrısal yasa vurgusu belirli bir düzenliliği ifade etmesi ve her şeyin nedeni oluşu, ağ bilimlerini açıklayan bir makalede karşımıza

çıkılmaktadır. Christopher Vitale “*On the Gods in Google: What Artificial Intelligence Can Tell Us About Potential Rebirths of the Sacred in Today’s Networked Age*” adlı çalışmasında günümüz yapay zekânın, kutsal ifade eden Tanrı’ların yeniden değerlendirilmesine neden olduğunu anlatmaktadır. Vitale, Makalesinde birçok filozofa değinmektedir ancak bizim için dikkat çekici olan tarafı, Spinoza’nın Tanrı’sını internet ağının arkasında bulunan dev bir geometri olduğunu belirtmesidir. Elimizde bulunan tüm teknolojik aletlerin hepsinin arkasında bulunan bu ağ, Spinoza’nın tanrısallığını ifade etmektedir. Çünkü Spinoza, her şeyin varolmasının nedenini ve her nasıl iseler öyle olmalarının nedeni, Tanrı’nın zorunlu düzeni olduğunu belirtmektedir.

İşaret edildiği üzere Spinoza’nın varlık düşüncesi ile yapay zekâ alanında farklı veçhelerden bir ilişki kurulabilmektedir. Yapay zekâ çalışmalarında gelinen nokta, yeni ontolojik tartışmaları beraberinde getirmektedir. Kuşkusuz Spinoza’nın öğretisi, bize göre yeni ontolojik açılımlar için felsefi kurgusu itibarıyla elverişli bir zemin sunmaktadır. Ontolojik belirsizlik veya ontolojik sınırların yeniden tayini diyebileceğimiz bu durum, çalışmamızın odak noktasını ve aynı zamanda temel savlamasını oluşturmaktadır. Spinoza felsefesinde zihnin bedenden bağımsız olmayışı, onun bedenle aynı ontolojik düzlemde değerlendirilmesi, zihin ve beden arasındaki sınırı bize muğlaklaştırmaktadır. Doğayı doğa ile açıklayan Spinoza’nın zihni, doğanın dışında olmadığı için ve Tanrı’nın sonsuz modusundan bir modus olduğu için bunun doğal ya da yapay halinin hiçbir farkı bulunmamaktadır. Çünkü varolanlar Tanrı’nın modusudur, her bir modus nedensel olarak bir ve aynı şeyin farklı ifadesinden başka bir şey değildir. Çalışmamızda zihnin en önemli işlevi olan bilinçlilik durumuna kısmen değinmekle beraber çalışmamızın asıl mihverini de zihnin ontolojik statüsü oluşturmaktadır. Dolayısıyla zihnin ontolojik boyutuyla yapay zekânın ontolojik boyutunun bu çerçevede ilişkilendirilmesi bize göre mümkün olabilmektedir. Buna göre yapay zekâ alanıyla doğrudan ilişkilendirebileceğimiz Spinoza’nın nedensellik vurgusu, irade ve özgürlük anlayışı, yapay zekânın imkânına dair bir çıkarım elde etmemizi sağlamaktadır. Filozofun ontolojik olarak zihni bedenle aynı düzlemde değerlendirmesi ise yapay zekânın ontolojik sınırların belirsizliği bağlamında yapay zekâ ile ilgili bir çıkarsama yapabilme imkânını verdiği kanısındayız. Kuşkusuz bu çıkarsamaları yapmamıza imkân veren, filozofun Tanrı/Doğa anlayışıdır. Bu anlayış bir yandan geometrik-uzamsal bir nedenlilik için

zorunlu koşul iken bir yandan eylemsel ve varoluşsal nedensellik zinciri içerisinde modusları öne çıkarmakla yukarıda işaret edilen yorumlamalara kapı aralamaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde zihin felsefesinin kuramlarını ve kavramlarını açıkladık. Bu kuramların yapay zekâ ile ilişkilerine kısaca değindik. “Zekâ” kavramının “bilinç” ve “zihin” kavramlarıyla ilişkisine değindikten sonra yapay zekâ çalışmalarının zekânın dar anlamıyla işlemediğini daha genel bir perspektif ile zihinselliği ifade ettiğini belirttik. Daha sonra zihin felsefesinin kuramlarını betimsel bir şekilde ele alarak kısaca açıkladık. Yapay zekâ çalışmalarının zihin felsefesi kuramları çerçevesinde konumlandırılabilceğini dile getirdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Spinoza’nın felsefesini özsel bir biçimde izah etmeye gayret ettik. Tanrı, Töz, Doğa ve Varlık kavramlarının mutlak anlamda özdeş olduğunu ifade ettikten sonra sıfatların ve modusların söz konusu kavramlarla olan ilintisinin ne olduğunu ve bunların ontolojik konumunu belirlemeye çalıştık. Tanrı’nın sonsuz sıfatlarından yalnızca yer kaplama ve düşünce sıfatlarının bilinebileceğini bu sıfatların da sonsuzca moduslarının olduğunu açıkladıktan sonra bu modusların birbirleriyle etkileşiminin zorunlulukla gerçekleştiğini anlattık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise ilk olarak, Spinoza felsefesinde bilinçli varlık olan insan ve yapay zekâ arasında ilişki kurmaya çalıştık. İnsanın ne olduğunu, nasıl meydana geldiğini ve zihinselliğini açıkladık. Zihin durumuyla doğrudan ilişkili bilgi türlerini betimsel olarak anlattık. Yapay zekânın bilgi üretme şekli ile insanın bilgi üretmesi arasında ilişki kurduk. İnsan zihnini manevi otomat şeklinde ifade eden Spinoza’nın zihin kavramının, yapay zekâ çalışmalarındaki zekâ kavramıyla ilişkilendirilebileceğini ileri sürdük. Buna göre Spinoza’nın nedensel ilişkileri ifade eden “kurulu geometrik düzeninin ve buna bağlı olarak tezahür eden bilgi süreci”nin, zorunlu doğası itibarıyla aynı minvalde kurgulanmış algoritmanın bilgi üretme süreci ile örtüşmesine mâni bir ontolojik engelin olmadığını savladık. Zihin–beden ikilemi, yazılım–donanım ikilemiyle ilişkilendirilerek yazılım ve algoritma arasındaki ilişkiye benzer bir ilişkiyi zihin ve bilgi arasında kurmaya çalıştık. Yazılımın genel anlamda algoritmayla hem özdeş hem de algoritmanın işlevini yerine getireceği bir alan olması bakımından zihne tekabül ettiğini ileri sürdük. Yazılımın zihni, donanımın ise bedeni temsil etmesinin imkânına işaret ettik.

Bu bölümde ikinci olarak, Spinoza felsefesinde eylem varlığı insan ile yapay zekâ arasında ilişki kurduk. Burada Spinoza'nın insan düşüncesinde irade ve özgürlük kavramlarını detaylıca açıkladık. İrade konusunu Tanrı iradesi ve insan iradesi olarak iki başlıkta ele alarak Tanrı'da o ya da bu şeyi seçme özgürlüğünün olmadığını ifade ettik. Bununla aynı şekilde insanda da seçme özgürlüğünün olmadığını açıkladık. Tanrı'nın eylemleri, kendi özünün zorunluluğu gereği gerçekleştiği için her şeyin olması gereken düzende olduğunu ve bundan başka türlüünün tasarlanamayacağını açıkladık. İnsanın da zorunluluğa tabi olduğunu ve Tanrı'nın modusu olduğundan dolayı zorunluluk gereği eylemlerini gerçekleştirdiğini ifade ettik. Böylece onda da bir seçme özgürlüğü olmadığını ileri sürdük.

Bu bakımdan Spinoza'nın sisteminde eylem ve ahlak konusunda zorunluluğa tabi olmanın sorun olarak görülmemesi gerektiğini ifade ettik. Çünkü bütün insanlar Tanrı'nın bir modusu olduğu için bir diğer insanı Tanrı'nın bir görünüşü olarak görecektir. Bu durumda ahlaki bir düzen ortaya çıkacaktır. Bu ahlaki düzen bir zorunlulukla meydana gelecektir. Çünkü insanlar Tanrısal yasaya tabi olduğundan bir diğeriyle bu Tanrısal yasa çerçevesinde ilişki kurmaktadır. Ahlaki durumları Tanrısal yasa ile ortaya çıkarmaya çalışan Spinoza'nın felsefesinden hareketle yapay zekânın eylemlerinin de belirli zorunlulukla meydana getirmesi ahlakiliği ortadan kaldırmadığı düşüncesini doğurur. Buradan yola çıkarak yapay zekânın özgür iradesi, ahlaki durumları ve duygularını bu zorunluluk çerçevesinde ele aldık. İnsanın rasyonel davranması ile duygular arasındaki ilişkiyi değerlendirerek duyguların insanın rasyonalitesinin tamamlayıcı unsuru olarak görülmemesi gerektiğini açıkladık.

Sonuç kısmında ise vargılarımızı özetleyerek çalışmamızı tamaladık.

1. BÖLÜM: ZİHİN FELSEFESİ KURAMLARI VE YAPAY ZEKÂ

Zihin felsefesini, kuramlarını ve yapay zekâyı anlatacağımız bu bölümde öncelikle zihin kavramı ve bununla ilişkili bilinç, zekâ ve yapay zekâ kavramları ele alınacaktır. Zihin felsefesinde, zihni farklı minvalde değerlendiren kuramlar anlatıldıktan sonra yapay zekânın tarihsel süreçte gelişim evreleri açıklanacaktır. Şimdi zihin ile ilişkili kavramları etraflıca ele alalım.

1.1. Zihin, Bilinç, Zekâ ve Yapay Zekâ Kavramlarına Genel Bir Bakış

Dilimize Arapçadan geçen ve “z-h-n” kökünden türemiş olan zihin kavramı, kavrayış, dimağ, anlamak, akletmek, fikretmek, akıl açısından galip gelmek anlamlarına gelir (Ma‘lûf, 1986, s. 240; Hançerlioğlu, 2000, s. 370; Eyuboğlu, 2017 s. 781). Bununla birlikte ilk anlamıyla bellek, hafıza, nefsin zahir ve batın hisleri kapsayan bir kuvveti; ikinci anlamıyla, ilimleri düşünmek ve anlamak için tam isti’dad olarak ifade edilir (Cürcani, 1997, s. 109). Şimdilik kaydı bulunan, yaşanılan anla ilişkili, şu anın anlaşılmasını sağlayan unsur (Kılıç, 2010, s. 12) olarak da kabul edilen zihin kavramı etimolojik olarak incelendiğinde, Sanskritçede “manas” ve Yunancada μένος “cesaret, öfke” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Latince mens, mentis ile karşılanan (Akderin, 2012, s. 892; Koç, 2017) zihin, İngilizce’de mind kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Aynı zamanda bir şeye irade gösterme, bir şey hakkında fikir beyan etme, akli melekelerin kaybedilmesi gibi durumları ifade ederken de kullanılır. Bunun yanında bu kavram bir şey hakkında o şeyin bilincinde olmayı veya farkında olmayı da dile getirir (Shaffer, 2005, s. 17). Terim olarak ise çok daha genel bir çerçeveyi ifade eder. İnsanın düşünce ve duygularıyla ilgili tüm fonksiyonlarını kapsayan ve sadece kendisinin gözlemleyebileceği içrek olan bir yapı (Cevizci, 1999, s. 947), canlının duygu ve davranışlarının dışında kalan tüm ruhsal süreçlerin toplamı anlamında kullanılan zihin kavramı tarihsel süreç içerisinde ruh kavramına karşılık da kullanılmıştır (TDK, 2009).

Görüldüğü üzere zihin kavramının birbirinden farklı şekillerde tanımlanması, metafiziksel ve karmaşık işlevsel yapısı itibarıyladır. Genel olarak düşünme eyleminin gerçekleştirildiği mekân olarak anılan zihnin ontolojik mahiyetinin tayin ve tespiti oldukça güçtür. Bu yeteneğin fiziksel olanı aşan bir yapısının olup olmadığı, fiziksel

olanla aynı düzlemde ele alınıp alınamayacağı gibi birçok sorun hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bir başlangıç noktasının kabulü, doğal olarak analiz metodolojisine de yön verecektir. Şayet düşünme edimi, fiziksel alanı aşan bir mahiyete sahipse ona uygun bir metodolojiyi gerekli kılar. Fiziksel alana özgü kılınacaksa da olgusal düzlemde bir analize yol vereceği muhakkaktır. Dolayısıyla temel maksimin belirlenmesi başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. Örneğin Warburton'un da işaret ettiği gibi zihnin ne olduğu ve nasıl meydana geldiği iki farklı araştırma tekniğine aittir (2000, s. 177-178).

Zihin tartışmasının en önemli durağı 17. yüzyılda Descartes'tır. Descartes'ın beden ve zihni iki farklı töz olarak ele alması ve zihnin ayırt edici özelliği olarak düşüncüyü, bedeninin ayırt edici özelliği olarak yer kaplamayı önermesiyle zihnin fiziksel alanın dışına çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Modern bilimsel faaliyetler, Descartes'ın yer kaplayan tözünü dikkate alarak ilerlemiş ve fiziksel olanı bilimsel olarak kabul etmişlerdir. Descartes, zihni metafiziksel alana dâhil ettiğinden dolayı modern çalışmalar zihni bilimsel olarak görmezler. Bazı modern çalışmalar zihnin öznel bir alan olması ve genel geçer zihin durumları hakkında birtakım ihtilafların olmasından dolayı zihni bilimsel alanın dışına itmiştir (Searle, 2004, s. 115; Searle, 2006, s. 55). Buna karşın bazı çağdaş zihin çalışmaları, modern felsefenin başlangıcını ve öznenin keşfini sağlayan Descartes'ın aksine, zihni bilimsel faaliyetler içerisinde ele alarak bunun metafizik bir konu olmayacağını, fiziksel bir problem olabileceğini düşünmüşlerdir (Subramanian & Blakeslee, 1994, s. 267). Pinker (2018, s. 19) zihnin, insanı düşünmeye yönlendirdiğini, hissetmesini sağladığını, diğer insanlarla etkileşime girmesine neden olduğunu, sanat, din ve felsefe gibi yüksek uğraşlarla ilgilenmesinin yegâne kaynağı olduğunu belirtir.

Zihin felsefesi alanında ilk çalışmaları yapanlar arasında sayılan Guttenplan, zihni açıklamak için birkaç girişimde bulunmuştur. Özellikle *Akil Üzerine Deneme* adlı eserinde zihnin kavram haritasını yapmış ve bununla birlikte ortaya çıkardığı felsefi problemleri ifade etmiştir. Ona göre zihin alanının; birincisi deneyimlemek, ikincisi önemli tutumlar, üçüncüsü eylemek olan üç temel unsuru bulunur. Bütün zihinsel içerik bu üç kategoride toplanır. Sıcak su bardağını veya acıyı hissetmek, deneyim; politik bir tartışmadan uzak durmak veya inançlar, tutum takınmak; araba kullanmak, eylemek şeklinde ifade edilmektedir. Ona göre insan, bu üç kategori dışında bir şey yapamaz (Guttenplan, 1994, s. 301).

Zihin kavramından sonra onun en önemli niteliği olan bilinç kavramının tanımlanması gerekir. İngilizce “*bilinç*” kelimesi, Latince *conscius* kökünden türetilmiştir. *Con* “birlikte” ve *scio* “bilmek” kelimelerinin bileşiminden meydana gelir. Latince *Conscientia* olarak bilinen kelime (Akderin, 2012, s. 637), İngilizce *Conscience* (vicdan) kelimesiyle de karşılaşılır (Searle, 2004, s. 113). Bilinç kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde insanın kendisini tanıması, düşünme ve dünyayı anlama olarak karşılaşmaktadır (2009). Bu kelime bir başkasıyla ortak veya ortak bilgi sahibi olma anlamında da kullanılır. Etimoloji sözlüğünde bilinç kavramı, bilme yeteneği, bilme eyleminin sağlandığı yer olarak da tanımlanmaktadır (Eyuboğlu, 2017, s. 91). İçsel, psikolojik veya ruhsal bir gerçeğin farkında olma veya algılama; kişinin iç benliğindeki bir şeyin sezgisel olarak algılanan bilgisi, dış bir nesnenin, durumun veya gerçeğin içsel farkındalığı olarak anlaşılır. Locke (1992, s. 92) bilinci “insanın kendi zihninde geçen şeyin algılanması” olarak tanımlamaktadır. Şu da belirtilmelidir ki, bilinç kavramı çoğu zaman zihin kavramıyla ortak anlamda kullanılmaktadır ve bir takım yanlış anlaşılmalara neden olur. Bilinç kavramı tüm yönleri ile ele alındığında onun içsel bir şey olduğu ve öznel olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde örneğin ağrı duyumu, yalnızca bu ağrıyı yaşayan kişiye has olan bir durumdur ve bunu ondan başkasının duyumsaması mümkün değildir (Searle, 2006, s. 51-53).

Günümüzdeki bilimsel yaklaşımlar bilinci, bedenin bir organının faaliyeti, beynin bir işlevi olarak görmektedir. Ancak bu durumda fiziksel bir şey olan beynin, fiziksel olmayan ve gözlemlenemeyen bir bilinci oluşturması tartışmaya açıktır. Bilinç, beynin tamamında meydana gelen bir fonksiyon olmanın dışında beynin yalnızca bir bölümünde meydana gelmiş bir şey olarak görülür. Beynin bazı bölümlerinin hesaplama yapabilen devrelere sahip olduğu düşünülür. Bilinç, bu devrelerin bir tür işlevi olarak görülmektedir. Bu durumda bu devreler eğer fark edilir ve öğrenilirse devamında doğal olarak meydana gelen bilincin yapay halinin de meydana getirilmesi sağlanmış olacaktır (Subramanian & Blakeslee, 1994, s. 267-269).

Zihin² ve zihnin en önemli işlevi olan bilinç kavramları her ne kadar öznel, biricik bir şey gibi görünse de bilimsel çalışmalar zihin ve bilinçlilik durumunun bedenle

² Zihin; bilinç ve zekânın bir zemini olarak ele alındığında bilinçlilik bir farkında oluşu ifade etmektedir. Zekâ ise bilinçli olunan durumu göstermektedir. Bunu yazılım ve algoritma analogisiyle daha belirgin hale getirmemiz mümkündür.

ilişkinde odaklanmıştır. Modern bilimsel faaliyetler sonucunda elde edilen verilere göre beynin bir tür etkinliği olarak ifade edilen bilinçlilik veya zihinsel durumlar, yapay zekâ çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur. Bu yüzden yapay zekâ çalışmaları, yapay zihin veya bilinç üretme çalışmaları olarak görülür.

Yapay zekâ teriminin bir ayağını oluşturan zekâ kavramı, Arapça “z-k-y” kökünden türetilmiş bu kavram ısıldama, parlama, bilgi keskinliği, anlık, zeyrek vb. anlamlara gelmektedir (Kiraz, 2006, s. 328). Fiil olarak ise verimli olmak, temizlemek, ziyadeleştirmek, nemalandırmak anlamlarına gelir (Ma‘lûf, 1986, s. 303). Latince *dicax*, *acis* ile karşılanmaktadır. Aynı zamanda zekâ gösteren varlığı ifade etmektedir (Akderin, 2012, s. 891). Bu kavram İngilizce *intellect* ile karşılanan zihinsel etkinlik kapasitesi, zihinsel güç ve *intelligence* ile karşılanan kıvraklık, anlama fakültesi, bilme ve kavrama anlamlarında da kullanılır (Webster, 1986, s. 1174). Zekâ kavramına ilişkin bütün tanımlamalarda yeni durumlara uygun davranma ortak paydası bulunur. Zekâ herhangi bir eylemi veya davranışı bir amaç doğrultusunda yerine getirme olarak da tanımlanmaktadır. Aynı zamanda zekâ, deneyim ve bilginin somut durumlarla karşılaştığında uygulama yeteneği olarak anlaşılır (Cevizci, 1999, s. 944). Bunun yanında somut olarak var olan, öğrenebilen ve güdülenebilen herhangi bir ihtiyaca karşı eylemde bulunabilen varlıkların özelliği olarak aktarılmaktadır (Aydın, 2013, s. 19).

Zekâ, beyin denilen biyolojik yapı ile ilişkili bir kavram olarak görülmektedir.³ Genel bir kanı olarak, beyni olmayan doğal bir varlığın ne zekâsının ne de bilincinin olduğu konusunda ortak bir görüşümüz bulunur. Ancak beyni olan doğal bir varlık sadece zekâyı ya da bilince veya her ikisine birden sahip olabilir. Bu durumda insan beyninin kimyasal etkileşimi önemlidir, çünkü insanların fiziksel farklılıkları, patolojileri ve travmatik yaralanmaların zekâ veya bilinç üzerinde ölçülebilir etkiler ürettiği çok sayıda örnekler bulunmaktadır. Bu tür örnekler beynin, bilinç ve zekâ ile doğrudan bir ilişkisinin olduğunu gösterir. Dennet (2017, s. 202) beynin, zihin veya bilinçle ilgili bir kavram olma fikrini, daha ileri taşıyarak zihni beynin kendisi haline getirir. Ona göre “zihin bir şekilde

³ Zihinsel kavramlar beyinle ilişkilendirilmesine rağmen bazılarının göre beynin ne olduğu hale gizemini korumaktadır. Beynin gizemi hâlâ çözülebilmemiş değildir. Bu konuyu 2 Nisan 2013 yılında BRAIN beyin inisiyatifi duyurusunda ifade eden Barack Obama’ya göre “insan olarak, ışık yılı cinsinden bizden yıllarca uzakta olan galaksileri tespit edebiliyor ve atomdan daha küçük parçacıkları inceleyebiliyoruz. Ama iki kulağımızın arasında duran bir buçuk kilo ağırlığındaki maddenin gizemini hâlâ çözemedik” (Dehaene, 2018, s. 19).

fiziksel bir olgu olmanın ötesinde bir şey değildir. Kısaca, zihin beyindir.” Bilinç kavramı üzerine yaptığı değerlendirmelerde Sperry, bilinç ve zihinsel güç kavramlarını kullananların gülünç duruma düştüğünü belirtmektedir (Oeser, 1996, s. 61). Ona göre özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bilimsel toplantılarda bilim insanları bilinç ve zihinsel güç kavramlarını ifade etmekten imtina eder duruma gelmişlerdir. Örneğin Gilbert Ryle (2011, s. 75-92) bilinç kavramına dayanan görüşleri hayali birtakım görüşler olarak tanımlamıştır. Ryle, dönemin epistemolojisinin kategorik bir yanılgı içerisinde olduğu ve bu epistemoloji ile bilinç denilen şeyin tam olarak tanımlanamadığını ancak gelecekte yeniden oluşturulan epistemoloji ile bunun tam olarak ifade edilebileceğini belirtmiştir.

Zihin kavramı bakış açılarına göre farklı tanımlandığı gibi yapısı itibarıyla da farklı anlaşıldığı görülmektedir. Örneğin Pinker’a göre (2018, s. 20) zihin, tek bir basit ilkeyle meydana gelmiş bir şey değildir. Aksine pek çok mühendislik sorunu çözebilecek şekilde tasarlanmış ve her biri kendine özgü sorunları çözebilecek ileri teknolojik sistemlerle donatılmıştır. Zihin, duyarlar yardımıyla elde edilen algıların sınıflandırılmasını sağlayan en önemli zemin olarak anlaşılabilir. O çeşitli süreç sınıflarının bir toplamı olarak ele alındığında, zekâ da bu süreçler sınıfından bir parçadır. Yani bir insanın, bir hayvanın veya bir makinenin zekâsı olduğunu söylemek yerine, bu kişinin, o hayvanın veya o makinenin akıllı süreçlere sahip olduğunu söylemek daha geçerli görünür. Bu yüzden zihin bir süreçler bütünü olarak görülmektedir.

Zihni organize olmuş birlik olarak görürsek bu birliğin ana unsurlarından bir tanesi de zekâ kavramıdır. Zekâ kavramı, yapay zekâ çalışmalarının her ne kadar isimlendirilmesinde kullanılmış olsa da bu çalışmalarda asıl amaç zekâ kavramının içerdiği anlamı aşmaktır. Bu yüzden yapay zekâ adlandırması, bir çatı kavram olarak ele alınmaktadır. Yapılan araştırmalar yapay zekânın bir yapay zekâ değil yapay bilinç üretme durumu olduğunu gösterir. Bu noktadan hareketle zekâ kavramının yukarıda açıkladığımız bilinç kavramından farkını açıklamak gerekir. Bilinç içsel durum, bir şeyin farkında olma hali olarak tanımlanırken zekâ, bir eylemde bulunma hali olarak görülür. Whitby’e göre (2005, s. 26) zekâ kavramının ne olduğunun açıklanması ile başlanan yapay zekâ çalışmalarının amacı, genel olarak kendi bilincinde olan bilincin üretilmesidir.

Zekâ kavramının anlaşılmasını kolaylaştırmak için zeki kavramının da anlaşılması gerekmektedir. Herhangi bir varlık zekâ gerektiren bir ortamda hayatta kalabiliyorsa, matematiksel problemleri çözebiliyorsa, dışarıdan gelen uyarıcılardan bilgi alabiliyorsa o varlığın zeki olduğu iddia edilir (McCarthy & Hayes, 1969, s. 65). Yapılan bu zekilik tanımlaması, insanı tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü insanın zeki olduğunu gösteren farklı unsurların olduğu bilinir. Bu durumda bir varlık, yukarıda sayılan özelliklerin yanında, insanlar gibi dili kullanabiliyorsa, insanın zihinsel faaliyetleri gibi benzeri faaliyetler gösterebiliyorsa, akıl yürütme yapabiliyorsa, insan zekâsının belli başlı alt unsurları olan bellek, görme, duyum gibi özelliklerle donatılmışsa ve bununla birlikte zeki davranışın benzerini yerine getirebiliyorsa bu varlığın zeki olabileceği düşünülebilir (Gökçen, 2007, s. 248). Çağdaş düşünürlerden Ryle (1995, s. 49), zekâ kavramı altında zihinsel davranışların tümünü saymaktadır. Ona göre gözü açık olmak, iyi bir gözlemci olmak, eleştiri yapabilmek ve vicdanlı olmak zeki olmanın göstergeleridir. Her canlının kendine özgü zeki davranışlarının olduğunu savunan Churchland'a göre (2012, s. 164-175) bir balığın, zeki davranış gerçekleştirmesi için insanlar gibi karmaşık şekilde el işleri yapmasına gerek yoktur onun, kendine göre hayatta kalmak için çeşitli yetkinlikler göstermesi, zeki davranış gösterdiği anlamına gelir.

Gösterilen kriterlere bakılırsa bir varlığın zeki olarak adlandırılmasının pek çok yönü bulunur. Bu kriterlere uygun davranan herhangi bir varlık zeki olarak anlaşılır. Bu yüzden insan zihniyle analogik bir çıkarım sayesinde benzetim kurulan bazı hayvanlar veya makineler de zekilik atfedilmektedir. Zekâ kavramı bu yönüyle ele alındığında genellikle “öğrenme yeteneği”, “problem çözme kapasitesi” veya “akıl yürütme gücü” gibi çeşitli nitelendirmelere medar olmaktadır. Makinelere zekâ atfetmeye çalışan bilgisayar bilimcileri, zekânın “problem çözme kapasitesi” anlamında kullanılmasını daha doğru bulurlar. Şayet bir makine problem çözme kabiliyetine sahip ise o makine zeki olarak anlaşılır.

Zekâyı sadece rasyonel olan insana atfeden modern yaklaşımlar, bazı örneklerden yola çıkarak zamanla bazı hayvanların ve robotların da problem çözebildiği fikrini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumda problem çözen bu varlıklara da zekâ atfedilmek durumundadır. İnsandan başka varlıklara da zekâ atfedilmesi, insanın evrendeki ayrıcalıklı konumunun yerinden edecek bir mahiyet taşıdığı söylenebilir. İnsanın diğer

varlıklardan daha üstün olma vasfını kaybetmesinin yanı sıra insan türünün maruz kalabileceği potansiyel tehlikelere kadar geniş bir yelpazede etkileri olan bu yeni durumun epistemolojik ve ontolojik mahiyetini çalışmamızın ilerleyen kısımlarında tartışacağımız için şimdilik bu hususa sadece değinmek yeterli olacaktır.

Yapay zekâ araştırmalarının temelinde yapay zihin veya bilinç üretme olmasına rağmen bu çalışmaların temel taşlarından olan Turing'in makalesi, zekâ kavramı üzerinden şekillenir. Zekâ kavramının, araştırmalarda oldukça ön planda tutulması, Penrose tarafından eleştirilmiştir. Ona göre bilincin eşlik etmediği herhangi bir davranışın zeki olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu yüzden yapay zekâ, bilincinde olmadığı bir eylemde bulunduğu zaman o eylem zeki bir eylem, eylemi gerçekleştiren makinenin zekâ sahibi olarak anılması doğru değildir. Çünkü ona göre zeki davranış ve zekâ sahibi olmak ancak bilinçliliği gerektirmektedir (Penrose, 1999, s. 130). Penrose'e göre Searle, yapay zekâ çalışmalarını, yapay bilinç çalışması olarak görülmemesi gerektiğini öne sürmüştür, yapay bilinç fikrine itiraz etmiştir.

Özetle yukarıda ifade edildiği gibi zihin, bilinç ve zekâ kavramlarına bakıldığında, zihin kavramının metafiziksel ve fiziksel olarak ele alındığı görülür. Metafizik bir düzlemde ele alındığında zihin, yeryüzündeki yasalardan ayrı açıklayıcı ilke, iç gözlemle fark edilecek bir alan, insan eylemlerine anlam katan bir unsur olarak görülür. Ancak fiziksel bir şey olarak ele alındığında ise zekice davranma, ustaca davranma gibi dışarıdan gözlemlenebilen davranışlara yatkınlık olarak anlaşılabilir. Zihin kavramının anlaşılmasındaki güçlük, onun en önemli işlevi olan bilinçlilik kavramıyla karıştırılmasıdır. Çünkü metafiziksel olarak ele alınan bilinç kavramı da iç gözlemle anlaşılacak, üçüncü şahıslar tarafından bilinemeyecek bir unsur olarak görülür. Bir eylemin farkında olma durumu olarak ifade edilen bilinçlilik öznel ve biricik bir yapıyı temsil etmektedir ve bu farkında olma halinin zemini de zihin olarak görülür. Ancak bilinci metafiziksel olarak görmenin dışında bunun aksini iddia eden bazı düşünürler, bilinç kavramını deneyimle özdeşleştirerek, bilinçli olmayı deneyimle gözlenebilecek bir şey olarak ifade etmişlerdir. Bu durumda zihnin, bilinçli veya bilinçsiz tüm durumları içine alan bir yapısının olduğu ortaya çıkar. Zihin ve bilinç kavramlarından ayrı olarak biricikliğin dışında problem çözme kapasitesi bakımından değerlendirilen zekâ kavramı bulunmaktadır. Bir insanın herhangi bir sorunu çözme kapasitesi, yeni durumlara uygun

davranış gösterme hali, olarak ifade edilen zekâ kavramının da zeminini zihin kavramı teşkil etmektedir. Böylece bilinç ve zekâ kavramının işlevselliğini ve organize olmasını sağlayan unsur zihin kavramıdır. Zihni bir tür organizasyon birliği olarak görmemiz mümkündür.

Sonuç olarak yapay zekâ çalışmalarının yapay bilinç ya da yapay zihin çalışmaları olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Öte yandan doğası gereği bu nitelemelere bazı itirazların da yapıldığı ve bir uzlaşının sağlanamadığı bilinmektedir. Şimdiye kadar ortaya çıkmış felsefi birikimin anlaşılması için zihin felsefesi kuramlarına bakmak yol gösterici olacaktır. Öte yandan zihin felsefesi kuramlarını özet bir biçimde ortaya koymak şimdiye kadar bu konuda yapılan tartışmaların kategorik olarak anlaşılmasına ve çalışmamızın dâhil olacağı bağlamın saptanmasına yardımcı olacaktır.

1.2. Zihin Felsefesi Kuramları

Zihinsel aktivitelerimizin doğası nedir? Zihnin fiziksel doğa ile ilişkisi nedir? gibi soruların temelde işlendiği alan zihin felsefesidir. Fiziki olarak bedenimizde gösterebileceğimiz işte burası diyebileceğimiz beyin, merkezi sinir sistemimiz veya omurilik gibi maddesel organlar ile zihin denilen şey arasında herhangi bir fark var mıdır ya da bunlar arasında bir ilişki bulunmakta mıdır? Temelde zihni sorgulayan ama genelde zihinsel aktivitelerimizi sorgulayan bu sorunlar, felsefede “beden-zihin problemi” olarak tanımlanmaktadır ve felsefenin bu sorunla ilgilenen dalına “zihin felsefesi” adı verilmektedir (Sayan, 2012, s. 1).

Zihin felsefesi, insanın zihinsel yanını bazı kuramlarla ele almıştır. Her kuram insan zihninin bir yetisini ön plana çıkararak ona odaklanmış ve onu açıklamaya çalışır. Zihin felsefesi kuramları kendi aralarında alt dallara ayrılan temelde monist ve düalist kuramlar olmak üzere iki ana bölümde ele alınmaktadır. Doğan (2018a, s. 21-55) bilincin doğasının kavranabilmesi için dört yaklaşımın olduğunu belirtmektedir. Bunlar *monist* ve *düalist* kuramın yanında *gizemcilik* ve *panpsişizmdir*.⁴ Heil’e göre (2020, s. 299) zihni farklı

⁴ Doğan (2018a) eserinde bilincin doğasına 5 farklı yaklaşımın olduğunu belirtmiştir. Monizmi, *idealist* ve *materyalist monizm* olarak iki farklı başlıkta incelemiştir. Ancak doktora tezinde idealizmi ve materyalizmi monizm başlığı altında değerlendirmiştir. Searle de *Akıllar Beyinler ve Bilim* adlı eserinde *monizmi*, *idealizm* ve *materyalizm* olarak iki farklı şekilde ifade etmiştir (Searle J., 1996, s. 16).

kavrayan bu kuramlar, zihin sorununa akla yatkın çözümler sunmuş olmakla birlikte geride çözülemeyen birçok sorun bırakmıştır.

Zihin felsefesinde zihni ele alan kuramların genel özellikleri ve zihne yaklaşımları beş ana başlıkta incelenmektedir.

İkinci (düalist) kuramlar, günümüzde bilimsel çalışmalarda pek fazla tutulmamış ve hatta eleştirilmiş olsa bile halk inanışında en fazla yer bulan kuram olduğu söylenebilir. (Churchland, 2012, s. 12). Temel kuramlardan olan modern dönem ikiciliği Descartes'ın ruh ve bedeni ayırma girişiyle başlatılmaktadır. İkicilik Platon ve hatta Hint felsefesindeki Sonkhya ve Yoga⁵ ekollerine kadar geri götürülebilir.

Düalizm; Töz Düalizmi/Kartezyen Düalizm (substance dualism) ve nitelik düalizmi (property dualism) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Düalizme göre evrende var olan tözlerden biri fiziksel olanı diğeri ise fiziksel olmayanı ifade eder. Fiziksel olan töz maddeyi temsil etmektedir ve doğa bilimlerinin konusunu oluşturmaktadır (Revonsuo, 2016, s. 36). Fiziksel olmayan alana ait töz ise zihinseldir. Düalist görüşler zihinsel olanın tam olarak ne olduğuna dair kendi aralarında farklı değerlendirmelerde bulunmuş olsa da bu alanın bilimsel alanın ötesinde kaldığı konusunda hem fikirdirler (Churchland, 2012, s. 12).

Kartezyen düalizm/töz düalizmi (substance dualism) kendi arasında üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki *etkileşimciliktir*. Bu kurama göre tözler iki yönlü olarak birbirlerine etki edebilmektedir. Yani zihin bedeni, beden de zihni etkileyebilir. Diğer iki düalistik töz kuramları ise *epifenomenalizm* ve *paralelizmdir*.

Epifenomenalizm'e göre bedende meydana gelen olaylar zihindeki olayları meydana getirmektedir. Ancak bunun yanında zihinsel olaylar bedensel olaylara sebep olmamaktadır. Bu yönüyle etkileşimcilikten ayrılmaktadır. Zihin ne beyin üzerinden ne de beden üzerinde bir etkiye sahip değildir. Bilinç durumları fiziksel şeyler üzerinde gezinen ve hiçbir etkiye sahip olmayan gölgeler gibidir (Revonsuo, 2016, s. 47). Epifenomenalizm'e göre zihin pasif bir durumdadır, doğada etkisi olmayan bir gölgeden

⁵ Bu düşünceye göre Yaradılış tek bir ilkeye değil iki ilkeye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi doğanın özü olan etkin ve devingen bir şeydir ve aynı zamanda cansız, bilinçsiz ve maddidir buna *Prakriti* denilmektedir. Bunun yanında ikinci ilke ise canlı ve bilinçli olan etki altında kalabilen edilgen bir şeydir buna da *Puruşa* denilmektedir (Störig, 1993, s. 99).

başka işlevi bulunmayan bilinç durumunda, insan varlık ve yokluğu itibarıyla önemsiz bir konuma düşmektedir. Bunun yanında davranışlar, fiziksel olarak anlaşıldığı ve kaynak fiziksel olanın kendisi olduğu için irade göz ardı edilmektedir. Çünkü eylemlerin kaynağı zorunlu fiziksel etkileşimlerdir. Çelebi'ye göre (2020, s. 343) günümüzde epifenomenalizmin çok az savunucusu vardır. Çünkü biyolojik bir organ olan beynimizin insafına bırakılmak, bütün eylemlerimizi beyne ait kılmak ve eylemlerimizle hiçbir ilgimizin olmadığını kabul etmek toplumsal ve ahlaki sorunlar doğuracaktır.

Bu görüşe göre beyinde meydana geldiği ifade edilen deneyimler bir takım nörolojik olaylardan ibarettir. Bu nöronların etkileşimleri, insanda bilinçli öznel deneyimlere neden olmaktadır. Ancak bu öznel deneyimler, nedensel bir etkileşimle kurulmamaktadır (Jackson, 1982). Günümüz sinirbilim çalışmalarının sonuçları, kendisine itirazlar olmakla birlikte epifenomenalizm ile benzerlik göstermektedir. Nörobilimsel alanda yapılan çalışmalar neticesinde sinirsel etkileşimin fenomenal yaşantılara neden olduğu ortaya çıkmaktadır. Zihinsel aktiviteler beyinden kaynaklanır ancak zihinsel ifadelerin beyin üzerinde bir etkisi yoktur, bu bağlamda düşünüldüğünde koku çiçekten kaynaklanır, koku çiçekten farklı bir şeydir, kokunun çiçek üzerinde etkisi yoktur. Ancak kokunun nedeni çiçekteki biyolojik olaylardır. Penfield ile Rasmussen adlı iki beyin cerrahı, epilepsi olan hastalarını, lokal anestezi ile ameliyat etmişler, bilinçleri açık olan hastalarına ameliyat sırasında elektriksel uyarı vermişler ve hastalara deneyimlerini sormuşlar. Hastalar elektrikle uyarılan bölgenin durumuna göre bazen bir ağrı, bazen anımsama, bazen müzik dinleme şeklinde bir deneyim elde ettiklerini ifade etmişlerdir (Guyton & Hall, 2001, s. 664). Bu deneyle beynin bilinçsel durumlara neden olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Paralelizm (koşutçuluk) kuramına göre beyin ve bilinç arasından nedensel bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak bunlar, eş zamanlı olarak paralel zamanda vardır (Revonsuo, 2016, s. 437). Bu görüşün temsilcisi Leibniz'dir. Ona göre monadlar kendi içlerinde kapalı olduklarından dolayı hiçbirini bir diğerine etki edemez bununla birlikte bunların her biri evrenin içeriğine sahiptir. Onun deyişiyle "her monad evrenin bir aynasıdır" (Dölek, 2010, s. 218).

Nitelik düalizmi (property dualism) kuramına göre evrende iki ayrı töz değil iki ayrı nitelik bulunmaktadır. Bu görüşe göre fiziksel tözden başka bir töz bulunmamaktadır

ancak beyinde, diğer fiziksel maddelerde bulunmayan bir takım öznel, fiziksel olmayan nitelikler bulunmaktadır (Churchland, 2012, s. 17). Örneğin herhangi bir şeyin arzusu ya da acı çekmek gibi şeyler beynin fiziksel olmayan niteliklerinden dolayı meydana gelmektedirler. Bunlar fiziksel kavramlarla anlaşılamamaktadır. Fiziksel kavramlara indirgenecek kadar fiziksel şeyler de değildirler. Bu kurama göre ikilik zihin ve bedenin ontolojik durumuyla ilgili değildir, aksine zihin ve beden durumları ile ilgilidir. Bu yönüyle fiziksel alana indirgenen zihin durumlarından bahsedilmemektedir. Zihin durumları gerçekte olan bir tür fenomen olarak anlaşılmaktadır.

Zihin felsefesinin temel yaklaşımlarından olan modern monist yaklaşım Aristoteles'ten etkilenen Spinoza ile başlatılmaktadır. Aristoteles'ten önce ilkçağda ilk kez milattan önce beşinci yüzyılda Parmenides tarafından dile getirilmiştir. Çağdaş dönem tekçi materyalist görüş Ryle tarafından temsil edilmektedir.

Tekçi⁶ (monist) kuramlar temelde idealizm ve materyalizm olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar İdealizm temelde Berkeley'in evren tasarımıyla görülmektedir. Materyalizmde ise var olduğu düşünülen her şeyin maddeden olduğu ifade edilmektedir. Materyalistler doğa bilimlerinin yöntem ve tekniklerinin bize hakiki bilgiyi verdiğini belirtmektedirler. Eleştirilere açık olmakla birlikte zihin felsefesi alanında çalışmalar yapanlar arasında hâkim olan görüş materyalizm olarak kabul edilmektedir (Arıcı, 2104, s. 2). Materyalizm, fizikalizm olarak da anılmaktadır. Fizikalizm'e göre tek bir töz vardır ve bu durumda zihinsel olduğu iddia edilen şeyler fiziksel olarak anlaşılması gereken şeylerdir. Genellikle materyalistler indirgemeci bir tavırla zihinsel olayları açıklama girişimindedirler fakat bunun yanında materyalizmin, zihnin durumunu değerlendirmek için kendi arasında üç farklı görüşe ayrıldığı bilinmektedir. Bunlardan birincisi elemeci materyalizm, ikincisi indirgemeci materyalizm, üçüncüsü ise elemeci olmayan materyalizm'dir.

Elemeci materyalizm'e göre zihin, bilinç ve bunlara ait olduğu düşünülen bazı kavramlar halkın gündelik hayatta kullanmış oldukları kavramlardır. Bu kavramlar, ilkel halk psikolojisi teorisinin kavramlarıdır ve bunlar sadece bir takım açıklanmayan zihinsel süreçlerde günlük hayatımızı kolaylaştırmak için kullanılır (Sayan, 2012, s. 50). Bu

⁶ Monist kuramlar bazı kaynaklarda monist (*materyalist*) kuramlar olarak anılmaktadır. İdealizm ayrı bir monist kuram olarak görülmemektedir.

kavramlar kapalı ve ne olduğu tam olarak anlaşılmayan kavramlardır ve bilimsel terminolojiden elenip gitmesi, çöp kutusuna atılması gerekmektedir (Revonsuo, 2016, s. 55). Elemeci materyalizme göre folk psikoloji olarak anılan önermesel tutumlar bilimsel olarak anlaşılması mümkün olmayan şeylerdir. Bunlar ilerleyen zamanlarda elenerek yerlerini gerçek bilimsel unsurlara nörofizyolojik olaylara bırakacaktır. Tıpkı daha önce cin çarpması, içine şeytan girmiş gibi birtakım ifadeler, ilerleyen bilimsel çalışmalar neticesinde kullanılmaz hale geldiği gibi bilince ait olduğu düşünülen şeyler artık kullanılmaz hale gelecektir. Elemeci materyalistler zihinsel durumlardan kurtulmanın peşinde oldukları için bilinci yok saymaktadırlar ve bunun yerine söylemleri beyin üzerinden kurgulamaktadırlar. Örneğin dişim ağrıyor yerine beynimin falanca bölümündeki filanca nöronun normalinden farklı bir gelişim gösterdiğinden bahsetmiş olmaktadır (Sayan, 2012, s. 51). Bu tür önermesel tutumların varlığını ısrarla devam ettiren kişilere karşı elemeci materyalistler, onları orta çağdaki dar kafalı cadıların varlığında ısrar eden insanlara benzeterek, bu konudaki tartışmayı kesmektedirler (Churchland, 2018, s. 82).

İndirgemeci materyalizm, bu kuram elemeci materyalizm gibi zihin ve bilinç kavramlarını inkâr etmez aksine bunların bedenden ayrı bir şey olmadığını savunmaktadır. Bu düşünceye göre bilinç ve beyin farklı iki şey değildir. Bilinç beyinde meydana gelen diğer fiziksel şeyler gibi aynı süreçlerden geçen fiziksel bir süreci ifade etmektedir. Vliegthart'a göre (2011, s. 138) günümüz nörobilimciler beyni zihne indirgeyen monistler olarak anlaşılmaktadır. İndirgemeci görüş kendi arasında üçe ayrılmaktadır: *davranışçılık, özdeşlik teorisi ve işlevselcilik*.

Davranışçılık (behaviorism), iç görü düşüncesine karşı çıkan ve zihnin psikolojik veri elde etmesini bilimsel olmadığı için reddeden kuramdır. Bu kuramın temellerini pozitivizm ve deneycilik akımları oluşturmaktadır (Jaegwon, 2011, s. 61). Bu görüşe göre bilim gözlenebilir şeylerle ilgilenmelidir. Davranışçılık bu düşünceyle zihni, bilimsel psikoloji alanının dışına atmış ve böylece psikoloji zihin ile ilgilenen bir alan olarak değil davranışlarla ilgilenen bir alan olarak anlaşılmıştır (Revonsuo, 2016, s. 113). Felsefi davranışçılık olarak da bilinen bu kurama göre zihin durumları gözlemlenebilen davranışlar üzerinden ele alınmaktadır. Chalmers'e göre bilinçlilik deneyim sahibi olmayı gerektirmektedir (Chalmers, 2017, s. 226). Herhangi bir zihinsel durumun

içerisinde bulunduğunu iddia eden birisi ancak böyle bir davranış gerçekleştirdiği zaman bu iddianın doğru kabul edilebileceği düşünülmektedir. Bu durumda davranış denilen şey insan ve hayvanlar gibi canlı organizmaların herkes tarafından gözlemlenebilen tavırlarını ifade etmektedir (Rakova, 2007, s. 16).

Özdeşlik teorisi (identity theory) kuramına göre zihinsel olan şey ile fiziksel olan şey arasında herhangi bir ontolojik ve epistemolojik farklılıklar bulunmamaktadır. Bu kurama göre zihin ve beyin durumları arasında herhangi bir farklılık görülmemektedir. Shaffer’a (1991, s. 73) göre zihinsel olduğu düşünülen terimlerle fiziksel dünyayı ifade eden terimlerin özdeşliğinden bahsedilmemektedir. Aksine fiziksel terimlerle ifade edilen fiziksel olayların zihinsel terimlerle ifade edilen zihinsel olayların birbirleriyle özdeş olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu özdeşlik anlamsal (semantik) bir şey değil aksine ontolojik bir şeydir.

İşlevselcilik (functionalism) kuramına göre zihinsel durumların temel görevi nedensel ilişkilere bağlıdır. Zihinsel durumlar bedeninin çevreyle olan ilişkisi, diğer zihinlerle ve diğer bedenlerle olan ilişkisine göre şekillenmektedir (Churchland, 2012, s. 57). Bu görüşe göre zihin ne fiziksel bir şey olarak ne de fiziksel olmayan bir şey olarak ele alınmaktadır. Herhangi bir zihnin bilinçliliği işlevsel olmasına bağlıdır. Bu durumda zihnin özü girdi ve çıktılar arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilmelidir (Revonsuo, 2016, s. 84). İşlevselciler zihnin girdi-çıkıtı organizasyonu olarak ifade etmektedirler (Arıcı & Doğan, 2018, s. 244).

İndirgemeci olmayan materyalizm “Biyolojik Doğalcılık” olarak da anılan bu görüş Searle tarafından temsil edilmektedir. Searle’e göre bilinç doğanın bir parçasıdır ve bu bilinç zihinsel görüngü olarak ifade edilmektedir bunu da ancak biyolojik olarak açıklamak mümkündür (Searle J. , 2006, s. 65). Searle zihinsel olanın fiziksel olamayacağına dair düşünceyi eleştirmiştir. Searle bilinci diğer biyolojik varlıklar gibi gördüğünden dolayı biyolojik doğalcılık kavramını kullanmaktadır. Zihni diğer fenomenler dünyasından herhangi bir şey gibi algılamaktadır. Bilincin doğallaştırılması diye bir şey yoktur ona göre zaten bilinç doğaldır. Böylece diğer filozofların bilinci doğallaştırma diye tarif ettikleri şey yanlış bir ifadedir. Bilinç durumları, insanın susadığında su içmesi gibi bir şeydir ve nedensel olarak işlemektedir. Biyolojik doğalcılığa göre zihin, beynin nörofizyolojik bir özelliğidir (Doğan, 2018b, s. 1).

Zihin felsefesinin temel kuramlarından bir diğeri *idealizmdir*. *İdealizmi* monizm başlığı altında da değerlendiren çalışmalar vardır. İdealizm'e göre tek bir töz vardır ve bu tek töz zihindir. Bu bakımdan bilinçlilik zihnin doğasını oluşturmaktadır. Zihin dışında kalan bütün âlem, bir yanılsamadan ibarettir. Fiziksel âlem ile ilgili bütün bilgiler deneyimle elde edilmektedir. Fiziksel olan nesnelerin tamamı bilinçli bir algı sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu görüşün güçlü savunucusu Berkeley'dir. Ona göre "var olmak algılanmış olmaktır" (Berkeley, 1984, s. 13). Berkeley duyularımıza hitap eden nesnelerin zihinsiz varolduklarını belirtir. Ancak bunlar Tanrı'nın zihninde var olurlar. Çünkü ona göre "ben'lerin algıladıkları tasarımlar Tanrının zihnindedir, [...] Tanrı tarafından sürekli olarak yaratılmaktadırlar" (Hançerlioğlu, 1995, s. 222). İdealizme göre fiziksel dünya bilinçli öznel bir deneyimden başka bir şey değildir.

Zihin felsefesi kuramları arasında zihni, bütün bir şekilde ortaya koymaya çalışan ve her türlü varlığa bilinçlilik atfeden diğeri bir kuram *panpsişizm*'dir. Panpsişizm'e göre evrende bulunan bütün fiziksel şeyler bilinçli bileşenlerden meydana gelmişlerdir ya da bir zihne sahiptirler. Bu görüşe göre evrende bulunan her molekül ve atom bilinçli parçacıklardan meydana gelmiştir. Zihinsel ve fiziksel özellikler her şeyde aynı anda bulunmaktadır (Skrbina, 2005, s. 2). Panpsişizm her şeyin zihne veya zihin benzeri bir niteliğe sahip olduğunu savunan görüştür. Yaşayan organizmaların parçaları olup olmamasına bakılmaksızın hemen her basit bileşiklerin zihinsel özellik barındırdığını ifade etmektedir (Nagel, 1979, s. 181). Panpsişizm'in animizm ile karıştırılmaması gerekmektedir. Animizm ile maddenin hissiz ve ölü olmamasına dair düşüncesiyle örtüşen panpsişizmde maddenin canlandırılması için ona ruhsal herhangi bir varlık atfedilmemektedir. Böyle düşünüldüğünde animizmde, insan ruhu gibi doğada ruhlar tüm varlıklara hem kimlik kazandırmaktadır hem de canlılık veren bir ilke olarak düşünülmektedir (Tylor, 1871, s. 260).

Zihni açıklamaya çalışan bir diğeri kuram *gizemcilik*'tir. Zihin felsefesi kuramları arasında zihne dair yaklaşımların tamamına eşit ölçüde yaklaşan bu kurama göre bilincin doğası bilinemez. Bilinç, doğanın bir parçasıdır. Doğal dünya da bize bir bilinç açıklaması sunmamaktadır. Bu görüş Colin McGinn tarafından felsefi bir sistemde sunulmuştur. Ona göre hâlihazırdaki evren bize bilinç hakkında tam ve doğru bir veri sunmamaktadır (Rowland, 2007, s. 335). Bilincin bilgisi iç gözlem ile anlaşılması

gerekmektedir ancak algının bilgi üretme yöntemi ile iç gözlemin bilgi üretme yöntemi arasında farklar bulunmaktadır. Bu bağlamda bu iki alan yani algılara hitap edilen alan ile algılar dışında kalan alan arasında nedensel bir ilişkinin olması mümkün değildir.

Gizemcilik kuramına göre bilinç bir mekâna sahip değildir. Onun doğası mekânsal varoluşa sahip olmadığı halde fiziksel alana ait bütün bilgiler mekânsal bir varoluşa sahiptir. Bundan dolayı bilinç, fizikalist veya epifenomenalistlerin dediği gibi beyinden türemiş olamaz. Mekâna ait olmayan bir bilincin doğasından bahsetmemiz doğru görünmemektedir (McGinn, 2004, s. 105). *Gizemcilik* kuramı bilinç hakkında bilinmezliği savunduğu için bilinçli bir öznenin varlığının da bilinmezliğinden ve doğası hakkında bir açıklama yapılamazlığından bahsetmektedir. Çünkü deneyimleme denilen şeyin doğası bilinmeden deneyimleyen şeyden bahsetmek oldukça saçma görünmektedir. Bilinci şu ya da bu şekilde açıklamanın doğru olmadığı gibi bilinç yoktur demek de doğru değildir. Vardır ama nasıl ve ne şekilde olduğu bilinmemektedir.

Bu kuramlar arasında Spinoza'yı monist bir bağlamda değerlendirmek mümkündür. Ancak monist kuramların alt başlıklarını aşan bir felsefi sistemi olduğu için tam olarak bunlarla birlikte anılması doğru olmaz. Bize göre filozof zihni, bedenin fikri olarak ifade etmesiyle davranışçılık veyahut özdeşlik kuramları altında değerlendirilebilecek bir düşünce ortaya koymuştur. Ancak sıfatlar teorisinin onu, düalist kuramlardan nitelik düalizmine yaklaştırdığı görülmektedir. Fakat onun epifenomenalizmle benzeşen açıklamaları, paralelizmle ortak anlayışları bulunmaktadır. Bu yüzden Spinoza'nın sadece monist olduğunu ancak onun monizmi klasik monist görüşleri aştığını belirtmek yerinde olacaktır. Spinoza'nın Töz, Tanrı, Varlık, Doğa özdeşliği monist bir değerlendirmeye imkân vermekle birlikte çokluk evrenindeki karmaşa içerisinde teşekkül eden dil ve eylemsellik çerçevesinde izahlar yapması ise işimizi hayli zorlaştırmaktadır. Nitekim farklı telakkilere yol açan ve de yol veren zemin de burasıdır.

Zihin felsefesinin kuramları ve kavramlarının anlatıldığı bu bölümde zihinsel aktivitelerimizi nerede konumlandıracağımızın hâlâ tartışıldığı anlaşılmaktadır. Yapay zekâ da kuşkusuz zihin felsefesi ile ilgili bir problem sahası teşkil etmektedir. Özellikle zihnin ontolojik statüsü ile ilişkilendirilebilecek olan bu konu gittikçe önem kazanmakta ve felsefi tartışmalara konu edilmektedir. Bu itibarla öncelikle yapay zekânın etrafıca

sunumu, konumuzun bütünlüklü bir perspektiften anlaşılması için gereklilik arz etmektedir.

1.3. Yapay Zekânın Tanımı ve Tarihçesi

Bu başlık altında tanımı ve tarihçesini vereceğimiz yapay zekânın gelişim dönemleri ve bilgisayar bilimiyle ilişkisi ele alınacaktır. Yapay zihnin varlığı ve ontolojik statüsü felsefi bağlamda ele alınacaktır. Yapay zekânın, mekanik olarak hareket etmesini sağlayan ve zihinselliğini ifade eden unsurların neler olduğu detaylandırılacaktır. Zihin felsefesinin kadim sorunlarından olan zihin-beden sorununun yapay zekâ açısından önemi tartışılacaktır. Şimdi yapay zekânın tanımıyla başlayarak konuyu etraflıca irdeleyelim.

1.3.1. Yapay Zekânın Tanımı

Yapay zekâ, zekânın dar anlamıyla değil yapay zihin bağlamında değerlendirilmesi gereken bir alandır. Bu yüzden yapay zekâ çalışmalarını yapay zihin olarak ele almaktayız. Yapay zekâ basit tanımlanmak istenirse “bir bilgisayarın ya da bilgisayar denetimli bir makinenin genellikle insana özgü nitelikler olduğu varsayılan akıl yürütme, anlam çıkartma, genelleme ve geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi yüksek zihinsel süreçlere ilişkin görevleri yerine getirme yeteneği” olarak tanımlanır (Nabiyev, 2016, s. 25). Yapay zekâ genel olarak yukarıdaki gibi tanımlanmakta olsa da farklı şekillerde ifade edilmektedir. Bunlardan öne çıkan birkaç tanesi şu şekilde sıralanabilir: Slage yapay zekâyı “sezgisel program temelinde olan bir yaklaşım” olarak görmektedir. Tesler ise yapay zekâyı “şu ana kadar yapılamayan” olarak tanımlamaktadır. Axe yapay zekâyı; “akıllı programlar hedefleyen bir bilim” olarak görmektedir. Genesereth ve Nilsson’a göre yapay zekâ “akıllı davranış üzerine bir çalışmadır.” Bu yapay zekânın asıl amacı “doğadaki varlıkların akıllı davranışlarını yapay olarak üretmektir” (Nabiyev, 2016, s. 25).

Yapay zekânın henüz bebeklik dönemi denilecek ilk evresinde, kurucuları arasında yer alan Simon ve Newell, bu dönemin iyimserlikle algılandığını ve yapay zekâ adına yapılan çalışmaların gelecekte çok daha ileri seviyede olacağını iddia etmişlerdir.⁷ Simon

⁷ Yapay zekânın ortalama yaşının belirlenmesi için bir test geliştiren Illinois Üniversitesi araştırmacıları, yapay zekâyı çocuklar için yapılan bir IQ testine tabi tutmuşlar ve cevapları 4 yaşındaki çocukların cevaplarıyla karşılaştırmışlar. Bunun sonunda yapay zekânın henüz 4 yaşında bir çocuk gibi olduğu ortaya

(1958, s. 6) henüz üst düzey programlama dillerinin keşfedildiği yıllarda, yapay zekânın varacağı seviyenin ve ilerleme hızının insani seviye ve hıza ulaşacağını ifade etmiştir. Ona göre “... şimdi dünyada düşünen, öğrenen ve yaratan makineler var. Dahası, bunları yapabilme yetenekleri -görünür bir gelecekte- karşılayabilecekleri sorunların yelpazesi, insan zihninin uygulandığı menzile ile birlikte olacak kadar hızlı bir şekilde artacaktır.” The Massachusetts Institute of Technology’nin Artificial Intelligence Laboratuvar başkanı 1967 yılında “bu nesilde yapay zekâ yaratma problemi büyük ölçüde çözülecektir” demiştir (French, 2000, s. 3).

31 Ağustos 1955 tarihinde yapay zekâ ile ilgili Dartmouth Yaz Araştırma Projesi için öneri metni yayımlanmış ve bu metinde J. McCarthy, M. L. Minsky, N. Rochester, C. E. Shannon olmak üzere dört kişinin imzası bulunmaktadır. Metinde “1956 yazında New Hampshire, Hannover’deki Dartmouth Koleji’nde 2 aylık 10 kişilik yapay zekâ çalıştay yapılması” önerilmiş. Burada dikkat çekmek istedikleri konular arasında otomatik bilgisayar, nöron ağlar, soyutlamalar, rastgelelik, yaratıcılık ve kendini geliştirme bulunur. Bu proje ile “dikkatle seçilmiş bir grup bilim insanı bir yaz boyunca birlikte çalışırsa, bu sorunlardan bir veya daha fazlasında önemli bir ilerleme kaydedilebileceği” düşünülür (McCarthy, Minsky, Rochester, & Shannon, 1996). Yaz araştırma kampında düzenlenen bir konferansta bazı bilim insanları, yapay zekâ alanında yapmış olduğu çalışmalarını dile getirmiş ve bu konferansta zekâ ile desteklenmiş bilgisayar programlarının gerçekleştirilme olasılığı tartışılmıştır. Bu konferansta birçok bilim insanı Artificial Intelligence terimini önermiş. Katılımcılar arasında Newell ve Simon bu ismin birtakım eksiklikler barındırdığını söylemiş ancak diğer katılımcılar J. McCarthy, M. Minsky, C. Shannon’ın önerilen bu ismi kabul etmişlerdir (Haton & Haton, 1989, s. 8).

Çeşitli tanımlarını verdiğimiz yapay zekânın, tarihsel süreç içerisinde hangi aşamalardan geçtiğinin de ele alınması gerekir. Şimdi yapay zekânın geçtiği evreleri tarihsel olarak ele alalım.

çıkıştır (Daşkiran, 2013). Bu araştırmaya göre yapay zekânın en büyük eksiğinin yaşam tecrübesi olduğu açıklanmıştır.

1.3.2. Yapay Zekânın Tarihçesi

Akıllı bir varlık olan insanın kendisine benzer akıllı cisimler/makinalar yapma merakını ve eylemselliğini dikkate alıp yapay zekâ mantığını bu çerçeve içinde değerlendirecek olursak tarihsel süreç itibarıyla bu merakın izlerini Antik Yunan’a kadar sürebiliriz. Antik Yunan’da, günümüz yapay zekâ çalışmalarının hazırlayıcısı niteliğinde özellikle cansız nesnelere hayat verme, bunları akıllı ve zeki nesneler haline getirme düşüncesi bulunmaktadır. Rüzgâra hükmeden Daedalus, yapay insan üretmek istemiştir. Bu düşünce Antik Yunanda insan benzeri varlık yaratma çalışmalarının ilk örneği olarak görülmektedir (Yılmaz, 2019, s. 13). Eski Yunan mitolojisinde yine yapay zekâ adıyla olmasa da akıllı makineler kavramı geçmektedir. Platon’un *Minos* diyalogunda Talos adında şehirleri yılda üç defa gezen ve tunç levhalara yasaları kazıtan birisinden bahsedilir ve buna bu yüzden Tunç Adam lakabının takıldığı ifade edilmektedir (Platon, 2013, s. 40). Bir diğer örnek de milattan önce 4. yüzyılda Pisagor okulunda ikinci kuşak matematikçi olan Tarantolu Arkitas tarafından meydana getirilmiştir. Antik Yunan bilimci ve felsefecisi olan Arkitas ucuna tutturulan çubuğun çevresinde insan eli değmeden hareket edebilen buharlı bir makine ile çalışan tahtadan güvercin yapmıştır. Arkitas ile aynı döneme denk gelen Sofokles ve Öripiides’in oyunlarında sahne geçişlerini yapan bir tür Mekanik Tanrı (*Deus ex Machina*) fikri de benzer bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yine aynı döneme denk gelen farklı coğrafyalarda da benzer çalışmalar üretilmiştir. Örneğin Çin Hanedanlığında benzer otomatların yapıldığı söylenmektedir. İslam dünyasında bilinen ilk otomatları Diyarbakırlı El Cezeri’nin yaptığı bilinmektedir. El Cezeri, mekanik ve hidrolik yasalara bağlı kalarak konuklara içecek ikram edebilen karmaşık eylemleri yerine getirebilen otomatlar yapmıştır⁸ (Güzeldere, 1998, s. 29).

İnsan benzeri varlıklar yapma çalışması orta çağ Yahudi efsanelerinde de bulunmaktadır. Yahudi kaynakları kilden insan suretinde ve büyük boyda Golem adında varlıklardan bahsetmektedirler. Golem insanları korumakta ve onların emirlerine göre hareket etmekte olan yapay bir yaratıktır. Golem’in alnında “emet” yazılmaktadır bu

⁸ “Cezeri’nin mühendislik açısından büyük önem taşıyan eseri olan Kitab-ül Hiyel’den birkaç örnek olarak otomatik kuşlar, filli saat, otomatik yüzen kayık ve çalgıcılar, birbirine şerbet ikram eden iki şeyh, dört çıkışlı iki şamandıralı otomatik sistem, iki bölümlü testi (termos), otomatik su akıtma, ikramda bulunma ve kurulama makinası, su çarkı kepçe mekanizması, motor-kompresör mekanizması ve su çarkı su dolabı” sayılmaktadır.

şekilde Golem canlandırılmaktadır. “E” harfi cumartesi günleri silinerek ölüm anlamına gelen “met” kalmaktadır. Golem cumartesi günleri bu şekilde hareketsiz kalmaktadır. Bir cumartesi günü bu işlem unutulup Golem’in tüm halkı büyük bir yıkıma uğrattığından bahsedilmektedir. Daha sonra Golem parçalara ayrılarak gömülmüştür (Oreck, 1998). Kendi yaptığına hareket verme etkinliğine Michelangelo’nun “Adem’in Yaratılışı” tablosunda da karşılaşılmaktadır. Tanrı kendi suretinden Ademi yaratmış ve ona ruhundan üflemesiyle canlılık vermiştir. Bu şekilde bir benzerlik kurulduğunda insan da kendi suretinden bir varlık üretilip ona hareket vermekte ve robot kimliğine büründürmektedir. Buna benzer bir ilişki 1818’de Mary Shelley’nin romanındaki kahraman Dr. Frankenstein’in bir yaratık meydana getirmesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Pascal ve Leibniz’in on yedinci yüzyılda geliştirmiş oldukları sabit hesap yapan makineleri, yapay zekâ çalışmalarının modern dönem hazırlayıcıları olarak görülmektedir. Bu makineler sadece dört işlem yapmakta ve bunların belli bir bellek düzeyleri bulunmamaktadır. Belleklerinin olmayışları onların programlanmaz olduklarını gösterir. Makinelerin hesap yapma potansiyelini keşfeden ilk insanlar arasında Charles Babbage (1792-1871) bulunmaktadır. Babbage devasa makinelerle sayıların sayılmasının yanında farklı işlerin de yapılabileceğini savunmaktadır. Bunun için fark makinesi ve onun da gelişmiş düzeyi olan çözümleme makinesi tasarlamış ancak gerçekleştiremeden ölmüştür. Çözümleyici makine, daha önceki tasarlanmış makinelerden ayrı olarak bellek yani depoya sahip olacak, buradan aldığı bilgileri de yeniden yapılandıracaktır. Bu durum değirmen adında bir fonksiyona sahip olmasıyla anlatılmıştır. Yani depo ve değirmen bellek ve karar verme ya da hesaplama işlevi görecektir. Çözümleme Makinesi, birbirine inanılmaz şekilde karmaşık biçimde bağlanmış bir yapıya sahiptir. Çözümleyici makine aslında mekanikleşmiş zekâ anlamına gelir (Hofstadter, 2011, s. 78-79).

Çözümleyici makineler sadece sayısal işlemler değil aynı zamanda farklı şeyler üzerinde de işlemler yapabilecek şekilde tasarlanmak istenmiştir. Çözümleyici makineyi tasarlayan Babbage’ın arkadaşı onun “her karmaşıklık düzeyinde seçkin ve bilimsel müzik parçaları besteleyebileceği”ni öngörmekteydi ancak Babbage’e göre “çözümleyici makinenin hiçbir şey yaratma iddiası yoktur. Ona göre çözümleyici makineler “nasıl yaptıracağımızı buyurmayı bildiğimiz her şeyi yapabilir.”

Şu noktanın altını çizmek gerekir ki Antik çağda nesnelere canlılık verme bunun yanında onları akıllı ve zeki nesneler haline getirme düşüncesi varken modern dönem yapay zekâ çalışmaları daha çok insan düşünce sistematığını tanımaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. (Yılmaz, 2019, s. 13).

21. yüzyılda çeşitli hesaplama yapan mekanik tasarımların üst modelleri olan dev elektronik beyinler üretilmeye başlanmıştır. Bu devasa beyinler özellikle “ilksavlı usavurma kuramı, mekanik hesaplama incelemeleri ve zekâ psikolojisi” gibi üç farklı alanın ortak hareket etmesiyle ortaya çıkar (Hofstadter, 2011, s. 80).

İkinci dünya savaşı yıllarında Alan Turing, arkadaşlarıyla birlikte Colossus adında ilk bilgisayar, Alman istihbarat şifrelerini çözmek için kullanmıştır. 1950 yılında da bilgisayar ve akıl kavramlarını bir arada kullanmıştır (Kutlusoy, 2004, s. 597-600). Turing *Mind* adındaki felsefe dergisinde “*Hesaplama Makineleri ve Zekâ*” başlıklı bir yazı ile yapay zekânın neredeyse tohumlarını atmıştır. Bu makalesinde “makinelere düşünebilir mi?” sorusuna yanıt sadedinde Turing, bilgisayarların insanların tüm bilişsel faaliyetlerini taklit edeceğini ve bunun insanlar tarafından kabul edilemeyecek kadar büyük bir şey olduğunu dile getirir. Turing’e göre bize, bizim dışımızdaki diğer insanın düşünebildiğini düşündüren şeyin ne olduğunu biliyorsak bir makinenin de düşünebileceğini iddia edebiliriz.

Turing, bir bilgisayarın veya başka bir sistemin insanlarla aynı zihinsel yetiye sahip olup olmadığını ölçen bir test geliştirmiştir. Bu teste *Taklit Oyunu* adı verilmiştir. Bu teste göre göre; sorgucu adında bir insan yazılı mesajlaşma yolu ile A ve B adında iki oyuncu ile yazışmaktadır. Biri kadın diğeri erkek olan A ve B oyuncularını sorgucunun kendilerine sorduğu sorulara cevap verirken kadın oyuncu kendisinin erkek, diğerrinin kadın olduğuna, sorgucuyu ikna etmeye çalışmaktadır. Oyunun sonunda sorgucu, oyuncuların hangisinin erkek hangisini kadın olduğunu tahmin etmektedir. Turing bu oyunda A ve B oyuncularından erkek olanının yerine kadın olduğuna karşıdakini ikna etmeye programlanmış bir makine geçer ve sorgucu tahmin etme konusunda ilk oyundaki gibi tercih etmekte zorluk çeker ve doğru tahmin etmede yanılırsa bu makinenin başarılı bir makine olarak değerlendirilmesi gerekeceğini savunmaktadır. Turing böylece makinenin düşündüğünü kanıtlamış olur. Turing testini geçebilecek seviyede üstün bir yapıyla

donatılmış bir makine henüz üretilmemiştir. Bu test yapay zekâ veya düşünen makineler konusunda üst bir çıta olarak görülür (Say, 2019, s. 83-84).

Babbage'ın dediği gibi Turing de bilgisayar ne kadar uzun ve karmaşık olursa olsun bir problemi, basit ve sistematik bir şekilde ifade edildiği takdirde çözüme kavuşturabileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla bu adımları gerçekleştiren bir makine, problemi çözen bir insan gibi aynı sonuca ulaşır. Turing Makinesi, insanın yapabildiği ve hatta başka diğer Turing Makinelerinin de yapabildiği tüm işlemleri taklit edebilen bir yapıda tasarlanmaktadır. Böylece bu makineye evrensellik atfedilmiştir (Say, 2019, s. 32).

Yarım asırdan fazla geçmişi olan Turing'in makalesinin etkisi hâlâ günümüzde görülmektedir. Bu makalenin günümüz bilgisayar bilimi açısından önemi oldukça fazladır. Makale başlangıçta bir tür operasyonel⁹ etki göstermektedir. Fakat bu makale yapay zekâ alanında oldukça etkin bir makale olarak anılmaktadır. İnsanların Turing'in makalesine bakış açısı, gelişen ve değişen bilim algısıyla paralellik gösterir. Turing test, akıllı bilgisayarların ya da makinelerin gelişim tarihinin dönüm noktası olmanın yanında aynı zamanda makinelerin bilişsel kapasitelerinin olabileceği hakkında da gelecekteki insanlara bir kapı aralamış görülmektedir. French'e göre (2000, s. 1-2) gelişmenin merkezinde bulunan Turing, üç önemli katkı sunmuştur. Birincisi, teorik bir katkıdır, Turing Makinesi olarak anılan bu makine matematikte önemli bir sorunu çözmek için evrensel hesap makinesi olmasıdır. İkincisi, pratik bir katkıdır, programlanabilir olan dijital bilgisayarın üretiminde aktif rol oynamıştır. Üçüncü katkısı ise, felsefî katkıdır, yapay zekâ alanında düşünmenin tanımını yapmıştır.

Turing bilgisayarların zeki olacağına dair düşüncesine gelebilecek itirazlara kendisi cevap vermiştir.¹⁰ Ona göre gelebilecek itirazlardan birincisi *Matematiksel İtirazdır*. Bu itiraz Gödel'in teorisine dayanmaktadır. Bu tartışma yaklaşık 10 yıl sonra Lucas tarafından tekrar ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. Buna göre yeterince biçimsel bir sistemde ifade edilebilecek hakikatin olduğunu, insanların gerçekleri tanıyabildiğini ancak bu sistem içerisinde bu hakikatin kanıtlanamayacağı aktarılmıştır. Bu da karar

⁹ Bir sorunu çözümlmek için kullanılmıştır.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Turing (1950), Pehlivan (2019) Yüksek Lisans Tezi.

problemi olarak dile getirilmiştir. Turing ise insanların mükemmel biçimsel sistemler olmadığını hakikatte tanıyabilecekleri gerçeklerin sınırlı sayıda olduğunu dile getirmektedir (Pehlivan, 2019, s. 26-28). Turing'in taklit oyununa karşı geliştirilen ikinci itiraz bilinç bağlamında dile getirilen *Diğer Zihinler* problemidir (Turing, 1950, s. 443). Bu probleme göre bir şeyin düşünüyor olduğunu ancak o şey olarak bilebiliriz. Bu yüzden bir şeyin düşünüp düşünmediği bilinmemektedir. Turing'e göre eğer bu testi bir makine için uyguladığımızı düşünürsek diğer makineler içinde uygulanabileceği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir çıkarımla bir insanın düşündüğünü ya da kendimizin düşündüğünü düşünürsek diğer insanların da düşünebildiğini düşünebiliriz.

İnsanın düşündüğünün göstergesinin ne olduğunu konusunda tam olarak kesin bir yaklaşım olmadığı için bu konuda Turing'in açıklaması davranışçı kuram yahut özdeşlik kuramıyla örtüşür. Çünkü davranışçılık kuramına göre bilinçlilik durumu, ancak davranışla anlaşılmaktadır. Bu durumda makine şayet eylemi gerçekleştiriyorsa bu makinenin bilinçliliğinden bahsedilebilir. Bir makine bir davranışı gerçekleştiriyorsa bu makinenin o davranışı gerçekleştirme algoritmasının bilinmesi durumunda bütün makinelerin de onu gerçekleştirebileceği ortadadır. Şayet düşünce davranışa indirgenirse Turing'in yaklaşımı yerinde görünür. Zihin felsefesi kuramları bu konunun açıklanmasını ve bakış açımıza göre nerede duracağımızı göstermektedir.

Üçüncü ve en önemli itiraz *Lady Lovelace* itirazı olarak adlandırılan itirazdır. Turing'e göre "makine ancak nasıl yapılacağını bildiğimiz şeyi yapabilir" şeklinde bir yorumdan yola çıkılarak geliştirilir (French, 2000, s. 4). Diğer bir deyişle makineler ancak kendisini var edenlerin bildiği şeyleri yapabilirler, insanlardan bağımsız farklı türden yaratıcı eylemlerde bulunamazlar. Çünkü makineler ancak kendilerine verilen komutları yerine getirmektedirler. Turing'in bu konuda bir bilgisayarın onu programlayan insandan çok daha farklı işler başarabileceğine dair inancı bulunur. Bilgisayarların özerk öğrenme yeteneğine sahip olduğunu düşünen Turing'e göre bilgisayarların temelde programlanan makineler olmasına rağmen kendi başlarına öğrenme yetenekleri de bulunmaktadır.

Bir bilgisayar Turing testine göre, insanlarla bilgisayarın verdiği cevaplar arasında bir ayrım yapılamadığında teste tabi olan bilgisayarın zeki olduğu iddia edilir. Söylenenleri doğru bir şekilde yapmasına ve Turing testini geçmesine rağmen bilgisayarın hiçbir zaman söylenenleri anlamayacağını ve düşünemeyeceğini savunan

John Searl, Turing Testini, Çin Odası düşünce deneyi ile eleştirir. Bu deneye göre bir odada kilitli olduğunuzu düşünün ve o odada da üzerlerinde Çince tabelalar bulunan sepetler olsun. Fakat siz Çince bilmiyorsunuz. Ama elinizde Çince tabelaları İngilizce olarak açıklayan bir kural kitabı var. Kurallar, Çinceyi tamamen biçimsel olarak, yani söz dizimlerine uygun olarak açıklamaktadır. Daha sonra odaya başka Çince simgelerin getirildiğini ve size Çince simgeleri odanın dışına götürmek için, başka kuralların da verildiğini varsayın. Odaya getirilen ve sizin tarafınızdan bilinmeyen simgelerin oda dışındakilerce ‘soru’ diye, sizin oda dışına götürmeniz istenen simgelerin ise ‘soruların yanıtları’ diye adlandırıldığını düşünün. Siz kilitli odanın içinde kendi simgelerinizi karıştırıyorsunuz ve gelen Çince simgelere yanıt olarak en uygun Çince simgeleri dışarı veriyorsunuz. Dışta bulunan bir gözlemcinin bakış açısına göre sanki Çince anlayan bir insan gibisiniz. Çince anlamanız için en uygun program bile Çince anlamanızı sağlamıyorsa, o zaman herhangi bir sayısal bilgisayarın da Çince anlaması olanaklı değildir. Bilgisayarda da sizde olduğu gibi, açıklanmamış Çince simgeleri işleten bir biçimsel program vardır ve bir dili anlamak demek, bir takım biçimsel simgeleri bilmek demek değil, akıl durumlarına sahip olmak demektir (Pirim, 2006, s. 90).

Searle’ün “Çin Odası” deneyiyle eleştirdiği yapay zekânın bilinçlilik durumu onun ifade ettiğinden çok daha ileri seviyeye ulaşmıştır. Gerçek bir insan gibi eylemlerde bulunan ve insanın üst bilişsel süreçlerini yerine getirebilen yapay zekâ oldukça ileri seviyeye ulaşmıştır. Örneğin yapay zekâ alanında yapılmış en önemli uygulamalardan birisi Generative Pre-trained Transformer 3 (GPT-3) tür. Bu yapay zekâ uygulaması haftalarca insanlarla felsefi söyleşiler yapmış, makaleler yazmış, soru sormuş, grafik üretmiş, röportaj yapmıştır (Brown, Mann, Ryder, & Subbiah, 2020). GPT-3 “çeviri yapabiliyor, insanlar gibi blog yazıları yazabiliyor, yaratıcı kurgular oluşturabiliyor, müzik besteleyebiliyor, resimleri tamamlayabiliyor” (Erbaş, 2020). Bu uygulama insanların bütün üst bilişsel durumlarının benzerini yapma noktasında çok önemli bir adım olarak görülür. Çünkü yapay zekâ soyut düşünme davranışı gerçekleştirmiştir.

Searle’ün asla bilinçli olmayacak şekilde eleştirdiği yapay zekâ uygulamaları, insandan çok daha başarılı çalışmalara imza atmıştır. İnsanın üst bilişsel süreçlerini de yerine getiren makineler ortaya çıkmıştır. Hatta yapay zekâların hukuki anlamda kişilik alması noktasında da çalışmalar bulunur. İnsan gibi davranan ve insanın hem bedensel

hem de zihinsel süreçlerinin benzerini yerine getiren varlıkların durumu, sadece makine olarak ele alınacak kadar basit değildir.

Normal şartlarda bilgisayarların programlanmaları onların yeni şeyler üretmeleriyle çelişmektedir. Yani başkası tarafından programlanan bir bilgisayar nasıl olur da yeni bir şey üretebilir? Bilgisayarların yapay zekâ ile geliştirilmesiyle genelleme yapabilme ve çeşitli problemleri işleyebilmeleri, onları diğer makinelerden ayırır. Bilgisayarları sırf onları programlayan insanlara bağlı kaldığı için aptal olarak algılayan bir takım bilgisayar bilimcileri olmasına rağmen bunun karşı tezini savunan, yani bilgisayarları kocaman bir beyin olarak gören bilgisayar bilimcileri de bulunur. Birtakım algoritmalar kendi kendilerini geliştirmeye programlanmıştır. Hatta kendi kendine öğrenme durumuna girmiştir. Yapay zekâ sistemleri kullanılan eğlence amaçlı oyunlarda da örneğin satranç¹¹, go oyunu vb. yapay zekâlar kendilerine verilenden daha fazlasını yapmaktadırlar.

Yapay zekânın kullanım alanlarından olan doğal dil işleme ve konuşma tanıma sistemlerinde, insanların kendi aralarında iletişim kurdukları gibi bilgisayarların da iletişim kurması amaçlanmıştır. Doğal dil işleme ve konuşma tanıma pek çok alanda kullanılabileceği için insanlar açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Tabi ki bunun alt koşulları da gereklidir. Özellikle fonetik, fonoloji, morfoloji, söz dizimi, anlam bilim, kullanım bilimi ve söylem olarak altı alanda da çalışmalar yürütülmektedir (Jurafsky & Martin, 2008, s. 3-4). Bu alandaki ilk çalışma 1965 yılında Joseph Weizenbaum tarafından geliştirilen ELIZA olmuştur. Bu program hemen hemen her konuda İngilizce konuşabilecek şekilde oluşturulmuştur. Bu program sayesinde Weizenbaum, insanlar ile bilgisayarlar arasında iletişim kurmayı amaçlamıştır. Yazdığı makalesinden Joseph Weizenbaum, ELIZA'nın nasıl işlediği ve ondan insan gibi konuşup eylemlerde bulunmasını amaçladığını belirtmiştir (Weizenbaum, 1966). 2005 yılında en yeni insansı robot üretilmiş ve adı HUBO olarak bilinmektedir. HUBO karmaşık görsel becerilere sahiptir ve sesli sinyalleri algılar. Ancak bunlardan hiçbirisi tam olarak insan benzeri eylemler yapamazlar. Yalnızca çok azını becerebilmektedirler (Aydın, 2013, s. 36). Günümüzde insan benzeri robot ASIMO üretilmiştir.

¹¹ Yapay zekânın ilk uygulama alanı satranç oyunu olduğu bilinmektedir (GM, 2019).

Haton'a göre yapay zekâ dört evreden geçmiştir. Birinci evre; yapay zekâ ile ilgili çalışmaları en genel anlamda abartılı bir şekilde iyimser olarak değerlendirilen 1950'li yıllar. İkinci evre; 1960'lı yıllar, daha sistemli gelişmelerin yapıldığı ve oldukça hareketli geçen dönemdir. Bu dönem yapılan çalışmalar heuristique algoritmaların kullanıldığı, GPS, genel problem çözme sisteminin geliştirildiği bir dönem olarak bilinmektedir. Üçüncü evre: 1970'li yıllar, uzman sistemlerin¹² geliştirildiği, bilgilerin temsil edildiği, ileri düzey robot biliminin geliştiği dönem olarak bilinmektedir. Dördüncü evre; 1980'li yıllar, yapay zekâ anlamında ciddi atılımın yapıldığı hemen her alanda uygulamaların gerçekleştirildiği evredir. Bu evrede sanayileşmiş ülkelerin ekonomik alanlarda yapmış olduğu yatırımlarda yapay zekâ yerini almıştır (Haton & Haton, 1989, s. 9-10).

Gelişen teknoloji ve değişen dünyada ilerleyen yapay zekâ çalışmaları ile ilgili Avrupa Parlamentosu 12 Ocak 2017 de "Avrupa Sivil Hukuku, Robotik Kuralları" başlığıyla bir rapor yayımlamıştır. Bu raporda birçok önemli sorunlar açıklanmış olsa da en önemlisi, robotlara *Elektronik İnsan* kimliğinin verilmesi ile yasal bir statüye kavuşturulması kararı olmuştur. Bu durumda robotlar kendi öğrenen ve çevresine uyum sağlayabilen varlık olarak ele alınması gerektiği vurgulanmıştır (Erdoğan, 2017, s. 751-752). Yapay zekâyı bir kimlik atfeden ve onu bilinçli bir varlık statüsünde gören bu kanun, yapay zekâ açısından oldukça önemlidir. Çünkü yapay zekânın günümüzde devletlerin kanun sistemindeki yerinin tam olarak ifade edilmemesi ciddi sorunlara yol açacak gibi görünmektedir. Örneğin yapay zekâ tarafından üretilmiş bir eserin telif hakkı kime ait olacaktır? Yapay zekâ ile canına ve malına zarar gelmiş bir insan kime karşı dava açacaktır? Bunlar ilerleyen dönemlerde hem felsefi olarak hem de ekonomik ve sosyal anlamda açıklanmaya muhtaç konulardır.¹³

¹² Yapay zekâ programları herhangi bir insanın çözebileceği problemi çözmektedir. Uzman sistem ise uzman bir insanın çözebileceği problemleri çözmektedir. Yapay zekânın uygulama alanı olan uzman sistemlerden ilk uzman sistem DENDRAL adında 1965 yılında geliştirilmiş bir uzmandır. Bu sistem organik kimya alanından bilimsel bilgiyi organize etmekte ve biçimlendirmektedir. Ancak zaman içerisinde uzman sistemlerin asıl temeli verili bir problemi çözmek için kullanılmaya başlanmış yalnızca bir probleme odaklanılmıştır (Tosyalı, 2008, s. 25).

¹³ 2019 yılında Çin Pekin Telif Hakkı Mahkemesi yapay zekâ tarafından üretilen bir ürünün telif hakkının kime ait olduğuna dair dava açılmıştır. Aynı anlamda Amel Chamandy davası görülmüş ve hâlâ sonuçlandırmamıştır. Bu davaya göre yapay zekânın ortaya çıkardığı fotoğraf bir başkası tarafından kullanılmayacağı, kullanılırsa telif hakkını gasp etmiş olarak nitelendirileceği değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. (Köse & Yıldız, 2020). GPT-3 ile bu tür davaların çoğalacağı ortadadır.

Yapay zekânın sosyal, ahlaki ve hukuki alanlardaki konumuna dair sorular arttırılabilir. Bu sorunlar güncelliklerini korumaktadır. Ancak çalışmamızın ana konusunu teşkil etmediği için bu sorunları sadece zikretmek yerinde olacaktır. Biz yapay zekânın ontolojisine Spinoza'nın felsefesinde bir yol olup olmayacağını tartışacağız. Bu konuya girmeden önce de Spinoza'nın felsefesinin ana hatlarıyla belirlenmesi gerekir.

Tanrı, Töz, Varlık, Doğa kavramları Spinoza felsefesinde neye işaret etmektedir? Tanrı, sıfat, modus arasındaki ilişki nedir? İnsanın sıfatları bilmesinin yolu nedir? Tanrısal yasa ile sıfatlar arasındaki ilişki nasıl kurulur? Tanrısal yasa bu sıfatların görüşleri olan zihin ve bedenin etkileşimini nasıl sağlamaktadır? İnsanı oluşturan zihin ve bedenin ontolojik statüsü nedir? Zihin ve bedenin tabi olduğu yasa aynı mıdır? Manevi otomat fikri ile zihnin işleyişi nasıl düzenlenir? Şimdi bu soruları cevaplamaya çalışalım.

2. BÖLÜM: ANA HATLARIYLA SPINOZA ONTOLOJİSİ

Spinoza'nın varlık, bilgi ve ahlak konusundaki düşünceleri felsefesinin temeline yerleştirdiği Töz kavramı üzerinden inşa edilir. Öğretisinin birlikçi ve bütünlüklü yapısı onun monist¹⁴ bir düzlemde değerlendirilmesine neden olmuştur. Scruton (2002, s. 58) Spinoza felsefesinin Tanrı ya da Doğa (*Deus sive Natura*) sözcésinin onun birciliğinin en iyi göstergesi olduğunu belirtir. Spinoza Tanrı kavramını Varlık ile aynı anlamda kullanmaktadır ve bu aynı zamanda Töz kavramına işaret eder. Felsefe tarihindeki varlık ve varolan ayrımının benzeri Spinoza felsefesinde de görülmektedir. Ancak Spinoza'nın varolanlara dair yaklaşımı varlığın görünüşünden ibarettir. Varolanları yani sıfatları ve modusları ayrı bir varlık alanına dâhil etmeden onları varlığın görünüş şekilleri olarak ifade eder. Korkut'a göre (2019, s. 14) Varlık, kendinde olan ve kendi başına varolan, zorunlu olarak düşünölmektedir. Varolan, kendinde olmayan, kendi başına varolmayan olarak tanımlanır. Bu yönüyle Töz ve nitelik arasındaki geleneksel ayrımı Spinoza, Töz ile değışki veya moduslar olarak yeniden ortaya koymuştur. Spinoza zorunlu varlığı Töz, modusları ise kendi başına var olamayan bağımlı varlık olarak ifade etmiştir (Scruton, 2002, s. 48).

Şimdi meseleye daha etrafılıca bakalım.

2.1. Tanrı/Doğa/Varlık/Töz (Substantia)

Spinoza, felsefi sisteminin inşasına felsefe tarihinde Aristoteles'ten Descartes'a¹⁵ kadar var olan Töz kavramından başlamaktadır (Hampshire, 1951, s. 31). Spinoza'nın metafiziğı bütünlük içerisinde kurgulandığı için kavramların anlamsal düzeni ön plana çıkmaktadır. Töz¹⁶ (*substance*), Yükleme/Kip/Sıfat (*attribute*) ve Tavır/Tarz/Modus/Değışki (*affections*) kavramları, Spinoza felsefesinin temel yapı

¹⁴ Bu konuda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır ancak biz tezimizi monist bir okuma üzerinden kurgulamaktayız. Spinoza'nın kaç farklı yaklaşımla değerlendirilebildiğini görmek için Cemal Bali Akal, *Varolmanın Direnci ve Özerklik*, adlı eserine bakınız. Ayrıca Spinoza'nın monist fikrinde maddeye sonuna kadar açık bir kapı vardır. "Madde öncesiz-sonrasızdır, sonsuz özü anlatan sonsuz yüklemelerden ibarettir. Var olan her şey maddededir ve madde olmaksızın hiçbir şey var olamaz ve kavranamaz. Spinoza'nın Tanrısı, ontolojik düzlemde materyalizmin maddesidir" (Balcı, 2020).

¹⁵ Spinoza'nın felsefe tarihinde etkilediğı isimler olduğu kadar onun etkilendiğı filozoflar da bulunmaktadır. Felsefesini etkileyen en önemlisi filozof Descartes'tır. Spinoza, Descartes ile yayılım ve düşünce sıfatlarının (Descartes'a göre Tözlerinin) özellikleri konusunda ve sisteminin geometrik olarak temellendirilmesi noktasında örtüşmektedir.

¹⁶ Bazı eserlerinde sıfat yerine kullanılmıştır. Örneğin *Kısa İnceleme ve Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme* adlı eserlerinde töz ifadesi genellikle sıfat yerine kullanılmıştır.

taşlarıdır. Spinoza'nın felsefesinde Tanrı (*deus*) ve Doğa (*natura*) Töz ile aynı anlama gelmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Tanrı Doğadan ayrı değil bunların ikisi özdeş olarak görülür (Scruton, 2002, s. 57). Onun felsefi sisteminde Tanrı kavramının yerine Doğa¹⁷ kavramını kullanmak anlatımda ve düşüncede herhangi bir bozulmaya neden olmaz. “Doğaya ait olan her şey yüklemli ve netice itibarıyla Doğa, her biri kendi türünde yetkin olan sonsuz sıfatlardan meydana gelir. Bu da Tanrı'ya verilen tanımla birebir örtüşür” (Spinoza, 2015, s. 35). Spinoza “mutlak olarak sonsuz (*infinitus*) bir varlığ[ı], yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan cevher”i Tanrı olarak ifade eder (Spinoza, 2006, s. 32). Ona göre Tanrı'nın Özü (*essentia*) varlıkla özdeşdir.

Özü Varlıkla özdeş olan Tanrı'nın varolanlarla ilişkisini nedenler teorisi ile açıklayan Spinoza'ya göre var olan şeyler var olmak için bir nedene ihtiyaç duyar. Kendisi bir nedenin sonucunda ortaya çıkarak var olan herhangi bir şey, aynı zamanda başka bir şeyin nedeni olabilir. Onun nedenler zinciri olarak ortaya koyduğu bu düşünce sistemi sonsuza kadar bir silsile halinde gitmemektedir. Aksi takdirde bu durumda ontolojik bir sorun ortaya çıkar. Bu bağlamda ontolojik zincirin ilk halkasının nedenler sistemi içerisinde neyin sonucu olarak ortaya çıktığı sorusu, başka bir deyişle “ilk nedenin (*causa prima*) nedeninin ne olduğu” sorusunun sorulması gerekmektedir. Spinoza'ya göre mantıksal olarak özünde var olmak olan ve var olmak için başka bir nedene ihtiyaç duymayan bir ilk neden bulunmak zorundadır. Spinoza, bu ilk nedeni; “özü varlığı kuşatan, başka deyişle tabiatı ancak var olarak tasarlanabilecek olan şey[i], kendi kendisinin nedeni (*causa sui*)” olarak ifade etmektedir (Spinoza, 2006, s. 31). Spinoza'ya göre kendisinin ve kendisinden başka her şeyin ilk nedeni Tanrı'dır. Çünkü ona göre Tanrı, kendi başına var olan ve var olmak için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan aynı zamanda kendisi hakkında fikir sahibi olmak için başka hiçbir fikre ihtiyaç duymayan varlıktır. Tanrı ile mutlak anlamda özdeş olan Töz, “kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin (idea) yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şey” olarak tanımlanmaktadır (Spinoza, 2006, s. 31).

¹⁷ Doğada yaratım değil üretim vardır. Çünkü üretimde sadece varoluş meydana gelirken yaratımda hem öz hem de varoluş meydana gelmektedir (Spinoza, 2015, s. 33). Spinoza Doğadaki varolanların varoluşundan başka bir özünün olmadığını savunduğu için üretimden bahsetmektedir. Bu bakımdan Spinoza özcü değildir. Ancak her şeyde bir öz olarak kendini devam ettirme arzusu vardır. Bu yönüyle de özcüdür.

Spinoza'ya göre tek Töz vardır ve bu töz nedeni kendinde olan, zorunlu aynı zamanda ebediyen varolan ve sonsuzdur (Cottingham, 1984, s. 49; Bayrak, 2015 s. 193). Spinoza'nın Tanrı'sından başka doğada aynı niteliğe sahip olacak başka bir varlığın olmayacağı ortadadır. Aslında bu durumda Doğa ve Tanrı fikri farklılaşmış gibi görünmektedir ancak Doğa'da Tek bir Töz'ün var olduğu ve Doğa'nın da bu Töz ile özdeş olduğu fikri zaten Doğa'da Tanrı'dan başka bir şeyin olmayacağını göstermektedir.

Tanrı, Spinoza'ya göre özü varlığı kuşattığı için var olmaması düşünülemeyendir. Çünkü bir şeyin var olmamasının düşünülmesi onun Töz olmadığı anlamına gelir. Bir şey Töz ise var olmaması düşünülmediği göz önüne alındığında Tanrı da Töz olduğuna göre onun da var olmaması düşünülmeyen olması gerekir. Bu durumda Var olmak, Tanrı kavramına ait bir parçadır ve “Tanrı vardır” yargısı zorunlu olarak kabul edilir. Bu yargı aslında öncülsüz bir sonuç ve hakikat olarak algılanmaktadır (Carman, 2008, s. 58). Burada aslında öncülsüz hakikat vurgusu, kanıt gerektirmeyen ve var olduğu kendisinden anlaşılan bir durum olarak görülmektedir (Rocca, 2008, s. 51). Öncülsüz sadece tanımından yola çıkarak varlığı kanıtlamanın bir sorun olacağı fikri Oldenburg¹⁸ tarafından dile getirilmiştir. Oldenburg'un “Tanrı tanımının böyle bir varlığın varolduğunu şüpheye mahal bırakmayacak bir açıklıkla kanıtladığı fikrinde misiniz?” şeklindeki sorusuna cevaben, Spinoza açık seçik bir şekilde bunun olabileceğini ifade eder (Spinoza, 2014b, s. 65-68).

Spinoza'ya göre varlık, “açık ve seçik (*adaequata idea*¹⁹) algılandığında, zorunlulukla (*necessitas*) var olduğunu ya da en azından var olabileceğini düşündüğümüz her şey”dir (Spinoza, 2014a, s. 113). Burada tanımladığı varlık ona göre gerçek varlık, kurgusal varlık (*ens*) ve akıl varlığı şeklinde üç başlıkta incelenir.²⁰ Spinoza'nın, Varlık

¹⁸ Henry (Heinrich) Oldenburg (1620-1677) Bremende doğmuş ve Spinoza'ya 18 adet mektup yazmıştır. Teoloji, felsefe ve bilimle ilgilenmiş ve Spinoza'ya genellikler bu alanlardaki sorularını yöneltmiştir. Spinoza'ya duymuş olduğu derin dostluktan dolayı, Spinoza'nın felsefesindeki birtakım eksikliklerin ve anlaşılmazlıklarını kapatma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Spinoza'ya duymuş olduğu muhabbet, fikri ayrılıklarına rağmen Spinoza'yı ılımlı bir şekilde karşılamasına neden olmuştur (Spinoza, 2014b s. 24).

¹⁹ Nesnesi ya da konusu hakkında gerekli olan her şeyi içeren fikirdir.

²⁰ Bunlardan kurgusal ve akıl varlığı, varlık olarak anlaşılmamaktadır (Spinoza, 2014a, s. 113). Spinoza'ya göre kurgusal varlık açık ve seçik algıyı dışarıda bıraktığı için varlık değildir. İnsan düşlerine göre bile isteye birtakım özellikleri o kurgusal varlığa ekleyebilir, birtakım özellikler o varlıktan çıkarılabilir. Bu durumda *Khimera* adlı kendi varlığında çelişki barındıran bir şeyi bile kurgulayabilir. Bu durumda bunun Varlık olması ve var olması mümkün değildir. Bununla birlikte akıl varlığı da Varlık değildir. Çünkü akıl varlığı düşünmenin bir kipidir. Bu kip anlaşılmış olan bazı şeyleri akılda daha fazla kalabilmesini ve imgelemine sağlamaktadır. Akıl varlığı denilen düşünme kipleri (*cogitatio*) sevinç (*irrisio*), imgelem, gibi bütün düşünme kiplerini kapsamaktadır. “Akıl varlığı düşünmenin, anlaşılmış olan şeyleri daha kolay

tanımındaki zorunluluk vurgusuyla Töz ve Tanrı tanımındaki zorunluluk vurgusu ele alındığında bu üç şeyin aynı anlamda kullanılabileceği görülür. Dolayısıyla bu tanımlardan yola çıkarak Spinoza Varlık, Töz ve Tanrı kavramlarını mutlaklık itibarıyla özdeş kılmaktadır. Ona göre sonsuz sayıda sifata sahip olan Tanrı'nın zorunluluğu gereği onda olması gereken sıfat, varlıktır. Bu sıfat açık seçik (*clarus et distinctus*) bir şekilde bütünüyle kavranmak (*comprehensio*) zorundadır. Spinoza'ya göre açık seçik olarak bir şeyin doğasına ait olan bütün şeyler o şey için doğru (*veritas*) olarak kabul edilmek zorundadır (Spinoza, 2015, s. 28).

Spinoza Tanrı'dan anladığı şeyin kendisinden önceki anlatılardan farklı olduğunu ifade etmektedir. Onun Tanrı anlayışında antropomorfizm eleştirisi bulunmaktadır. Antik Yunan'da Xenephones²¹ gibi o da insan biçiminde Tanrı tasarımını reddeder.²²

“[...] Tanrı'nın varoluşu, insanların genel olarak anladıklarından oldukça farklı bir şekilde açıklanmaktadır. Çünkü onlar bunu kendi varoluşlarıyla karıştırmaktadırlar ve O'nu insana benzer bir şey olarak almakta ve sahip oldukları ya da sahip olduklarının bilincinde olmadıkları gerçek Tanrı ideasına dikkat etmeyi başaramamaktadırlar. Ve bu yüzden, Tanrı'nın varoluşunu, ne apriori (yani O'nun gerçek tanımı ve özünden) ne de O'nun bizde bulunan ideasından aposteriori olarak tanımlayamazlar ve kavrayamazlar. Bu yüzden, bu kısımda, Tanrı'nın varoluşunun yaratılmış²³ olanların varoluşundan bütünüyle farklı olduğunu olabildiğince açık bir biçimde göstermeye çalışacağız” (Spinoza, 2014a, s. 131).

Tanrı'nın tabiatını insan tabiatıyla karıştıran düşünürleri eleştiren Spinoza'ya göre yanlış akıl yürütme yapan düşünürler Tanrı'da insan duygulanışlarının olduğunu savunur. Spinoza'ya göre onlar insan zihninde duygulanımların nasıl meydana geldiğini bilmemektedirler. Şayet o düşünürler Töz'ün tabiatını düşündüklerinde Töz'ün tabiatının varlığı gerektirdiğini anlayacaklardır ve aynı zamanda “kendi başına var olan ve kendi kendisiyle tasarlanan şeyi anlayacaklardır ve değişik deyince de başka biriyle var olan (*quod, in alio est*) ve ancak başka birini tasarlayarak tasarlanan şeyi anlayacaklardır”

akılda tutmaya, açıklamaya ve imgelemeye yarayan bir kipinden başka bir şey değildir” (Spinoza, 2014a, s. 113-114).

²¹ Xenephones insanların insan biçimli Tanrı fikrini şu cümleleriyle eleştirmiştir: “Elleri olsaydı öküzlerin, atların ve aslanların yahut resim ve iş yapabilselerdi elle insan gibi atlar atlara, öküzler öküzlere benzer tanrı tasvirleri çizerler ve vücutlar yaparlardı her biri kendinin şekli nasıl ise ona göre” (Kranz, 1994, s. 53).

²² 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında yaşamış dönemin en önemli fizikçilerinden olan Einstein da bu anlamda Tanrı'nın insanbiçimciliğine karşı çıkmaktadır “[...] doğaya hiçbir zaman insanbiçimci (anthropomorphic) olarak anlaşılabilecek bir amaç, bir hedef ya da herhangi bir şey yüklemedim” (Einstein, 2010 s. 40-42).

²³ Spinoza felsefesinden Tanrı varolanların karşısında yaratıcı konumda değil onların nedeni konumundandır. Tanrı yaratıcı değildir varolan her şey Tanrı'nın modusu olduğundan Doğa Tanrı ile aynı anlama gelmektedir. Tanrı varolanların dışında bir varlığa sahip olmadığından onların içkin bir nedenidir.

(Spinoza, 2006, s. 38). Spinoza'ya göre Tanrı'yı tam olarak kavrayamayan insanlar Tanrı'ya insanda bulunan duyguları atfederek onu insan gibi algılar. Tanrıya insani özellik atfedip onu ödül ve ceza dağıtan bir varlık olarak tasarlarlar ve onu bir yargıç gibi düşünürler. Oysa Tanrısal doğa bundan çok farklıdır.

Spinoza'ya göre Tanrı “her biri kendi türünde sonsuzca yetkin olan tüm ya da sonsuz sıfatların yüklendiği bir varlık”tır (Spinoza, 2015, s. 32). Ona göre *hiçbir şey* sıfatsızdır. Çünkü hiçbir şey, hiçbir şey olduğundan dolayı hiçbir sığata sahip olmaması gerekir. Buna karşın Tanrı, en yetkin ve sonsuz olduğu için tüm sıfatlara sonsuz ve yetkin bir şekilde sahip olması gerekir. Mutlak anlamda sonsuz olan Tanrı, özünde herhangi bir özü ifade eden her şeyi barındırdığı ve onda her şey var olduğu için olumsuzluk barındırmamaktadır. Bu yüzden onda yetkinsizlik ve sınırlılık yoktur (Ramond, 2014, s. 71).

Mutlak anlamda Tanrı, Doğayla özdeş olduğu için Spinoza Tanrı ya da Doğa tabirini kullanır. Bu yüzden Doğa, tüm yönleriyle Tanrı'yı temsil etmektedir. Spinoza, Doğayı yaratıcı ve yaratılmış olmak bakımından iki vechesiyle izah eder. Doğanın bu iki vechesini detaylıca ele alalım.

2.2. Yaratıcı Tabiat (*Natura Naturans*) ve Yaratılmış Tabiat (*Natura Naturata*)

Tecrübe ettiğimiz çokluğu, deneyimine sahip olamadığımız birlik fikri ile açıklamanın zorluğuna dair bir meydan okuma çabasında (Çelebi & Birgül, 2016, s. 253) olduğu düşünülen Spinoza'ya göre evrenin iki yüzü vardır. Bayrakdar (1999, s. 292) Spinoza'nın doğayı yaratılmış ve yaratıcı doğa olarak iki farklı alana ayırma fikrinin, daha önce Thomas Aquinas tarafından kullanılmış olduğunu, onun da bu fikri 13. yüzyıl İslam düşünürü ve Aristoteles şarihi olan İbn Rüşd'ten almış olabileceğini belirtir.²⁴ Berry (2017, s. 7) Spinoza'nın Doğa'yı üretken ve üretilmiş kısmı arasında bir ayrım yapmak için iki kısma ayırdığını belirtir. Ona göre Spinoza, Antik Yunandan Ortaçağ'a kadar gelen bu düşüncede bir takım değişiklikler yapmıştır. Bayrakdar'a göre (1999, s. 291) Osmanlı Türkçesi ile Tabiat-ı Fâtıra ve Tabiat-ı Meftûre kavramlarıyla karşılanan bu iki kavramlardan *natura naturans*, Tanrı'nın tabiatıta içkinliğini ifade ederken, *Natura*

²⁴ Spinoza *Kısa İnceleme* adlı eserinde *natura naturans* kavramını Thomas'çıl Tanrı kavramı yerine kullandıklarını belirtmiştir.

naturata ise Tanrı'nın sıfatları ile ortaya çıkan her şeyi kapsamaktadır. Doğa'yı Tanrı ile aynı anlamda kullanan Spinoza Doğa'nın bütününe kısaca Yaratan Doğa (*natura naturans*) ve Yaratılan Doğa (*natura naturata*) olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre Natura Naturans Tanrı'yı ifade eder. Bu durumda Natura Naturans kendinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamaktadır. Aynı zamanda kendisi ile açık ve seçik bir şekilde kavranır. Bunun yanında Natura Naturata ise kendi içerisinde tümel (*universalis*) ve tekil (*singularis*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan tümel olan doğrudan Tanrıya bağlı olan moduslardan oluşur. Natura Naturata kendisi aracılığıyla kavranmadığından dolayı kavranmak için bir töze ihtiyaç duyar (Spinoza, 2015, s. 62). Bu yönüyle düşünüldüğünde tümel etkileşim tek tek varlıkların meydana gelmesini sağlar (Morfino, 2013, s. 61). Yaratıcı Doğa'dan Spinoza “nesnelerdeki hareket etme ve etkide bulunma kudretini, canlılardaki üreme, büyüüp gelişme ve hissetme kudretini, yani varlık ve doğa kazandıran kudreti anlamaktadır.” Bunun yanında Yaratılmış Doğa'dan da o “bütün nesnelerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların toplamı”nı anlar. Ona göre Yaratılan Doğa bireysel varlıklar, moduslar olarak anlaşılmaktadır. Bunlar gerçek var olanlardır ve Töz'ün geçici modusları olarak görülür (Spinoza, 2016, s. 382; Magee, 2000, s. 98). Natura naturans ve natura naturata/sebep ve etki, moduslar ve tözü ifade etmektedir. Bunlar aynı realitenin farklı veçheleridir Çelebi'ye göre (2010, s. 56).

Hünler (2003, s. 17) Doğanın bu iki yüzünün, fiilin etkin ve edilgin olmak bakımından ayrıştığı gibi ayrıştırdığını, bunun dışında bir farklılığın olmadığını belirtir. Ona göre bu ikisi arasında aşkın bir ayrılık, başkalık bulunmamaktadır. Böylece Tanrı doğalaştıran Doğa'dır. Sıfatlar ve moduslar ise doğalaştırılan Doğa'dır.²⁵

Doğanın bu ayrımı, monist bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Bir'in farklı adlandırılması olarak görülebilir. Çünkü Bir kendi başına Bir iken bunun birde görünüş itibarıyla bir olarak algılanması gerekmektedir. Tanrı ve varlık arasındaki ilişkiyi ifade eden bu ayrım genel olarak Varlık ve varolan ayrımını da işaret eder (Arıcan, 2004, s. 34). Varolanlar yaratılmış doğayı ifade ederken, varlık, yaratıcı doğayı ifade eder. Sonsuz sıfatlar ve bunların sonsuz modusları yaratılmış doğayı ifade etmektedir. Bunun yanında sıfat ve moduslar ile bilinen şey ise yaratıcı doğadır. Spinoza'nın Doğa ayrımı aktif ve

²⁵ Hünler, burada yaratılmış doğa ve yaratıcı doğa tanımlamasını eleştirmektedir. Çünkü yaratma ve yaratılma fikri bir tür aşkın varlığa gönderimde bulunmaktadır. Ancak Spinoza'ya göre bu tür bir aşkın varlık fikri bulunmamaktadır.

pasif olarak da anlaşılır. Yarattılmış tabiat fikri aslında pasif olmayı temsil etmektedir. Yaratıcı tabiat ise aktif olmayı ifade eder. Fakat Tanrı kendi kendisini var etme durumunda olduğundan aslında pasiflik ile aktiflik aynı şeyi ifade etmektedir.

Hem aktif olan hem de pasif olan Tanrı Spinoza'ya göre etker neden²⁶ (*efficient cause*) olarak görülür. Tanrı, kendi edimlerinin meydana getiricisi ve üretken nedendir. Bunun yanından edimin meydana gelişi bakımından etkin bir nedendir. Burada hem etkinin üretimi hem de etkinin kendisi bir ve aynı şey olarak görülür. Etker neden olan Tanrı geçişli²⁷ bir neden değildir (Spinoza, 2015, s. 47- 48). Bu bağlamda düşünüldüğünde Tanrı her şeyi kendi içerisinde yapmaktadır kendi dışında yaptığı bir şey yoktur çünkü onun dışında bir şey yoktur. Evrende Tanrı'nın yaptığından başka bir şeyin olmaması Spinoza'nın ontolojisinde yapay zekâ ile ilgili bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlar. Çünkü yapay zekâ da doğanın bir parçası olarak görülebilir.

Yapay yahut doğal tüm varolanları içerisine alan Tanrısal Doğa'nın bir vechesi olan Natura Naturata, Spinoza'ya göre tümel, doğrudan doğruya Tanrı'ya bağlı olan veya Tanrı tarafından meydana getirilmiş moduslardır. Ona göre bizler bu modusların yani Tanrı'ya bağlı olan, yaratılmış olan mahlukatın yalnızca ikisini biliriz. Spinoza'ya göre bunlardan birisi maddede hareket (*motus*) ikincisi ise düşünen şeyde anlama yetisidir (*Intelligentia*). Ona göre hareket doğrudan doğruya Tanrı tarafından yaratılmıştır aynı zamanda ebediyetten gelmektedir ve ebediyen değişmeden kalır. Aynı zamanda hareket kendi türünde sonsuzdur. Bunun yanında kendi başına var olamadığı gibi kendi başına anlaşılamamaktadır. Hareket ancak ve ancak yer kaplama yoluyla var olup anlaşılabilir. Hareketin yanında düşünen şeydeki anlama yetisi de Spinoza'ya göre Tanrı tarafından ebediyen değişmeden kalacak ve aynı zamanda ebediyetten gelmektedir. Ona göre anlama yetisi dolaysız bir ürün ve dolaylımsız bir evlat olarak görülür (Spinoza, 2015, s. 64).

²⁶ Etki üretme gücünü sahip olan anlamında kullanılmaktadır.

²⁷ Geçişli olmaması Tanrı'nın yaptığı işten etkilenen başka bir şeyin olmaması anlamına gelmektedir. Çünkü Doğa'da Tanrı'dan başka bir şey olmadığı için Tanrı'nın yaptığı işten etkilenen başka bir şey de olmayacağı açıktır bu durumda geçişli bir neden olmayacaktır.

Spinoza'nın felsefesinde yaratıcı doğa ve yaratılmış doğa ile sıfatlar arasındaki ilişki nedir? Tanrı'nın bilinmesini ve algılanmasını sağlayan sıfatlar nasıl bilinir? Kaç tane sıfat vardır? Sıfatlar ebedi ve ezeli midir? vb. soruları şimdi detaylıca inceleyelim.

2.3. Sıfat (*Attributum*)/Kip/Yüklem

Spinoza'ya göre sıfatlar Töz'ün bilinmesini sağlayan temel unsurdur. Latince *attribuo* olarak ifade edilen sıfat kavramı, herhangi bir şeyi herhangi bir şeye yüklemek olarak anlaşılır. Bu durumda yüklenen şey olarak kabul edilir. Tekili *attributum* çoğulu ise *attributa* ile karşılır. Bu sıfatlar, Tanrı'nın özünü oluşturur. Spinoza'ya göre sıfatlar Töz'ün özünü ifade ederek aslında Töz'ün kendisini göstermektedirler (*attributus sive substantia*) nitekim Spinoza bunları bazen birbirleri yerine kullanmaktadır.²⁸ İnsanın anlama yetisi, Tanrı'yı mutlak anlamda kavrayamasa da Töz'ü doğru bir şekilde algılayabilir. Çünkü Spinoza'ya göre duyular, varlığı tekil bir şekilde salt mutlak varlığı anlayacak durumda değildir. Bu yüzden insan varlığı ancak sıfatlar ile bilir. Bu durumda ona göre sıfat, Töz'ün herhangi bir şekilde kavranmasını sağlayacak şey olarak anlaşılır. Spinoza “Tözde, onun özünü meydana getirmek üzere algıladığımız şeyi” sıfat olarak ifade eder (Spinoza, 2006, s. 32). Ona göre Tözün meydana gelmesini sağlayan ve algılanmasına neden olan şey sıfattır. Bundan dolayı Spinoza'ya göre “Bir şeyin ne kadar varlığı veya gerçekliği varsa, onun o kadar sıfatı vardır” (Spinoza, 2006, s. 40). Töz, her bir sıfatın başka türlü olsa da bütün sıfatları ile bütünlüklü bir yapıya sahiptir. Tanrı'nın varlığının ve özünün tek ve aynı olduğunu savunan Spinoza'ya göre Tanrı'nın varlığı da özü gibi ezelidir. Böylece Tanrı'nın değişmez olduğu gibi onun bütün sıfatları da değişmezdir (Spinoza, 2006, s. 56). Tanrı, Töz, Varlık ve Doğa kavramlarını mutlak anlamda özdeş kılan Spinoza'nın felsefesinde görünen çokluğun anlaşılması için sonsuzca sıfatların da bilinmesi gerekir. Tanrı'nın sonsuzca sıfatlarından insanlar ancak iki tanesini bilebilirler.

Spinoza'ya göre sıfatlar Töz'ün sonsuz varoluşuna denk düşer (Rızk, 2012, s. 62). Spinoza sıfatları kendi kendisine var olamayan ancak tasarlanabilen bir şey olarak ele alır. Onun, sıfata ilişkin tanımı şu şekildedir: “[...] sıfat ile ben, kendi kendisine tasarlanan ve kendi kendisine olan her şeyi kastediyorum. Böyle bir yolla, sıfatın kavranışı başka

²⁸ Kısa İnceleme adlı eserinden tözü zaman zaman sıfat ile aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Yine *Mektuplar*'ında da Spinoza sıfatları töz ile aynı anlamda kullanmaktadır.

herhangi bir şeyin kavrayışını (*apprehensio*) içermez. Yayılım [...] böyle tasarlanır, fakat hareket [...] böyle tasarlanmaz”²⁹ (Spinoza, 2002). Buradaki kavrayış bir algının içeriğinin doğrudan doğruya kavranması olarak anlaşılmaktadır. Yayılım sıfattır ancak hareket, sıfatla bilinen bir tarzdır.

Spinoza birçok eserinde sıfatın tanımını yapmıştır. Farklı şekilde aynı anlama gelecek tarzda tanımlar yapan Spinoza’ya göre sıfat, tözde, onun özünü oluşturmak için algıladığımız şey olarak ifade edilir (Spinoza, 2006, s. 32). Bunun yanında Töz’e ait olup Töz’den sonra gelmekte olan şeyler, sıfat olarak anlaşılır. Spinoza’ya göre her sıfat sonsuzdur ve kendi kendisiyle tamdır. Kendi dışındaki diğer sıfatlardan başka onu ifade eden her şeyi, kendi karakterini içerir. Ona göre her sıfat, Töz ile aynı düzlem üzerinde bulunmaktadır ve aynı şekilde Töz’ün algılanmasını bunun yanında düşünülmesini sağlar (Joachim, 1993, s. 21). Spinoza’ya göre sıfatlar Töz ile birlikte verilmişlerdir çünkü geometride olduğu gibi uzay ile üç boyut birbirinden bağımsız olmadıkları gibi sıfatlar da kendi başlarına birer varlık değildirler (Cevizci, 2017, s. 803). Spinoza’ya göre Töz ve sıfat bir şeyin farklı adlandırılmasından ibarettir.³⁰ Ona göre tıpkı Yakup ve İsrail nasıl ki aynı şeyi ifade eden farklı adlandırmalar ise Töz ve sıfat da aynı şekildedir (Spinoza, 2014b, s. 92; Cihan, 2001, s. 27).

Kendisi gibi sonsuz sayıda modusları meydana getiren ve Töz’ün bilinmesine ve tasarlanmasına yardımcı olan sıfatlardan yalnızca iki tanesinin bilindiğini söyleyen Spinoza’ya göre insan zekâsının bilebileceği sıfatlar düşünce ve yer kaplama’dır (Spinoza, 2006, s. 79-80). Kendilerine göre her biri kendi durumunda sonsuz olan düşünce ve yer kaplama mutlak anlamda sonsuz değildirler. İkisi de bir anlamda Töz’ün farklı yansıması ve farklı adlandırılmasıdır. Töz bunların ve bunlar gibi daha sonsuz sayıdaki sıfatların bütünüdür. Yer kaplama ile varlıkların bütünü anlaşılmamaktadır tıpkı düşünce ile varlıkların bütünü anlaşılmadığı gibi. Çünkü yer kaplama düşünceyi, düşünce de yer kaplamayı kendi içine almamaktadır (Spinoza, 2006, s. 83). Bununla birlikte

²⁹ Spinoza bu ayrımı Descartes’tan almış olabilir. Çünkü onun felsefesine büyük oranda etki eden Descartes’ta bu şekilde bir varlık ayrımı yapmaktadır. Ona göre “[...] yaratık şeyler arasında bazıları öyle bir tabiattadır ki, başka biri olmaksızın mevcut olmadıkları için, onları ancak Tanrı’nın her günkü yardımına muhtaç olanlardan ayırt ediyoruz ve bunlara cevher, diğerlerine bu cevherin nitelik (*qualites*) veya sanları (*attribut*) diyoruz” (Descartes, 1997, s. 60).

³⁰ *Kısa İnceleme* adlı eserinde ve bazı Mektuplarında Tözü zaman zaman sıfat ile aynı anlamda kullandığı görülmektedir.

Spinoza'ya göre düşünme ve yer kaplama sıfatları birbirini sınırlandırmazlar. Tanrı'nın düşünme ve yer kaplama sıfatlarından birinin diğerini sınırlandırmadığı fikri, birtakım düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Bunun nedenini Spinoza'nın açıklamasının yetersizliğinde bulan Collinwood'a göre, Spinoza, uzamlı şeyin neden düşündüğünü veya düşünen şeyin neden uzamlı olduğunu tam olarak ifade etmektedir. Ona göre Spinoza bu sıfatların birbirini sınırlandırmadığından bahsetmiştir ancak bunu sıfatları anlatmak için değil Tanrı'yı açıklamak için ifade etmiştir (Collingwood, 1999, s. 126). Erdem (1990, s. 21-22) Spinoza'nın felsefesinde Tanrı'nın özünün kimi zaman madde dünyasında kimi zaman da düşünce dünyasında kendini açığa çıkarttığını belirtmiştir.

Tanrı'nın özünü ifade eden düşünce ve yer kaplama sıfatlarının görüşleri arasında yer alan insan ve bilgisayar arasında ortak bir çıkarsama yapmak mümkündür. Çünkü insan bedeni yer kaplama sıfatının bir modusu olarak görülürken zihin de düşünce sıfatının bir modusu olarak ele alınır. Bununla paralel olarak bilgisayarı meydana getiren donanım bedeni, yazılım ise zihni temsil ettiği düşünülebilir. Bu ortaklık üzerinden yapay zekânın modus olmak bakımından insan zihniyle benzerlikleri ve ayrılıkları çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Spinoza'nın sisteminde sonsuzca sıfatlar sonsuzca moduslarla bilinir. Peki, modus nedir? Sıfatlar ile moduslar arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Modusların varolma nedeni sıfatlar mıdır? Moduslar Tanrı'nın bilinmesi için şart mıdır? vb. sorular, Spinoza'nın sistemindeki görülen çokluğun birlik ile kurulan ilişkisinin en önemli bağlantı unsurlarını ortaya çıkarmaktadır. Şimdi bu unsurları etraflıca ele alalım.

2.4. Modus/Tarz/Tavır/Değişki

Gerçekliği kendi kendine bağımlı ve başkasına bağımlı olmak üzere iki kısma ayıran Spinoza'ya göre kendi kendine bağımlı olan şey Töz'dür. Bunun yanında varlığı başka bazı şeylere bağımlı olan durumlar ya da moduslar bulunmaktadır (Joachim, 1993, s. 15). Moduslar Spinoza'ya göre Töz'ün doğası gereği Töz'den sonra gelir. Başka bir varlıkla var olmalarından dolayı moduslar bağımlı varlık olarak görülür. "Cevherin duyulanına, başka deyişle kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan (*in alio*) ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeye tavır diyorum" (Spinoza, 2006, s. 32). Geçer'e göre (2019, s. 23) Spinoza felsefesinde doğada Töz ve Töz'ün halleri olarak bilinen moduslardan başka bir şey bulunmamaktadır ancak Töz ve modus özleri

bakımdan birbirlerinden farklı yapıya sahiptir. Rızk'a göre (2012, s. 82) Töz'ün moduslarını sıfatlar yardımıyla biliriz. Hünler (2003, s. 14) bu anlamda modusların Tanrı'dan çıktıklarını ifade eder.

Spinoza'ya göre Töz'ün sonsuz sıfatları kendinde vardır ve kendinde var olan bu sıfatlar kendi kendileri ile tasarlanırlar. Ancak moduslar sıfatlar gibi kendilerinde var değildirler. Ona göre moduslar, sıfat olmadıkları için tözün değişik halleri veyahut farklı durumları olarak bilinirler. Sıfatlar ile doğrudan ilişkileri bulunan modusların Töz ile ilişkisi bu bağlamda tikel olarak anlaşılır (Spinoza, 2006, s. 137). Örneğin hareket modusunu yayılım sıfatıyla bilmekteyiz.

Bazı moduslar sıfatların mutlak doğası gereği ortaya çıktığı için sonsuz, ezeli ve ebedi olarak anlaşılır. Bunun yanında ikinci tür moduslar sonsuz moduslardan çıkan sonlu moduslardır. Sonsuz moduslar kendi arasında iki şekilde anlaşılmaktadırlar; bunlardan ilki Spinoza'ya göre kendisinden çıktıkları sıfatlar gibi ezeli ve ebedi olarak anlaşılırlar ve bunlar uzam/yer kaplama sıfatından *hareket* ve *durağanlık* olarak görülürken, düşünce sıfatında ise *sonsuz akıl* olarak anlaşılmaktadır. Bunun yanında ikinci tür sonsuz moduslar da sıfatların mutlak doğasından doğrudan değil ancak dolaylı bir şekilde meydana gelirler. Bunlar sonsuz bir modusun hal değiştirmesiyle (*mediate infinite modes*) meydana gelmiş moduslar olarak anlaşılır. Ona göre evrenin yüzü ikinci tür sonsuz modus olarak görülmektedir çünkü her ne kadar moduslar değişmiş olsa da değişmeden kalan evrenin yüzüdür. Evren tek bir fert olarak görülmektedir. Ceylan (2012, s. 57) Spinoza felsefesinde modusların evrenin değişen özel nesnesi veya olayları olduğunu belirtir. Bu moduslar nesnelerin arkasında bulunan gerçekliğin biçimleri olarak anlaşılır.

Moduslar Spinoza'ya göre Töz'den varoluşsal bakımdan farklıdır ancak Töz'ün algılanmasını sağlayan sıfatlar tarafından meydana gelirler. Bu moduslar sıfatlardan başka bir varlığa ihtiyaç duymayan varlıklar olarak görülürler. Spinoza'ya göre Töz ile sıfatlar arasındaki ilişki gibi sıfatlar ile moduslar arasında da ilişki bulunmaktadır. Töz özce farklı ve sıfatlardan önce gelmesine ve onların varoluş sebebi olmasına rağmen yalnızca sıfatlar ile bilinir.

Spinoza'ya göre evrende var dediğimiz ve algıladığımız hemen her şey Töz'ün farklı modusları olarak görülmektedir. Ona göre Töz'ü anlamak onun derinlerinde olan özünü anlamak değildir. Çünkü onun derinlerinde bulunan bir özü bulunmaz. Spinoza'nın

evren tasarımı birinci olanın aynı zamanda sonuncu olduğunu gösteren doğayı doğayla açıklayan bir tasarımdır. Bu yüzden doğanın kendisinden başka bir özü bulunmadığından en önce gelen ile en sonda olan arasında metafiziksel olarak bir farklılık bulunmaz.³¹ Ancak Töz'ün sıfatlarını ve moduslarını anlamak Töz'ün anlaşılmasından geçer. Anlaşılacak için kendinden başka bir şeye ihtiyaç olmayan Töz'ün anlaşılması modusların anlaşılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında sıfatlar Töz'ün farklı kalıpları olarak da görülür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde moduslar her nasıl görünüyorsa onları o yapan şey Töz'dür ve Töz bunların tamamını kuşatır ancak moduslar Töz'ün tamamını kuşatmamaktadırlar. Tıpkı parça ne ise bütün o parçanın her şeyidir ancak bütün ne ise parça bu bütün olamadığı gibidir (Spinoza, 2006, s. 45-46-50). Töz'ün duygulanımları Spinoza'ya göre modus olarak ifade edilir. Modusların var olması Töz'ün var olmasına bağlıdır. Töz'ün varlığını tanımından çıkardığımız için moduslar Töz'ün tanımının varlığından daha çok varlığa sahip değildir. Bununla birlikte moduslar var olsalar bile var olmamaları düşünülebilen şeylerdir fakat Töz var olmaması düşünülemeyen bir şeydir. Bu anlamda düşünüldüğünde Töz'ün moduslardan farklılığı ortaya çıkar (Spinoza, 2014b, s. 102).

Spinoza Tanrı'nın değişmezliği fikrini moduslar üzerinden şekillendirmektedir. Ona göre değişim şeyin özünün değişimi değil ama birtakım çeşitlenmelerini ifade eder. Mutlak bir bozulma olmayan ancak birtakım şeylerin bir başka şeye dönüşümü şeklinde de anlaşılır (Spinoza, 2014a, s. 137). Herhangi birisinin rengi ve karakterinin değişimi ancak öznenin değişmemesi durumunda olduğu gibi bir dönüşümden bahsedilmektedir. Tanrı sonsuz ve zorunlulukla var olduğundan onda dönüşümün var olması mantıksız görünür. Çünkü o var olma ve varlığını sürdürmek zorundadır özü gereği bu böyle meydana gelmiştir. Bu durumda onun ne başka bir şeye ne de başka bir Tanrı'ya dönüşmesi mümkün değildir. Çünkü ondan başka ne bir Töz ne de bir Tanrı vardır.

Evrende kendisinden başka bir varlık bulunmayan Tanrı Spinoza'ya göre en yüksek yetkin ve güç sahibi bir varlıktır. Evrendeki varolan şeyler, onun zorunlu olarak varlığının görünüşlerinden başka bir şey değildir. Ondaki bütün şeyler de salt kendi kendilerine var olmadıkları için hem varoluşlarını hem de gerçekliklerini ve güçlerini Tanrı'dan

³¹ Greetis'e göre (2010 s. 25) Spinoza bu düşüncesiyle doğayı tamamen alt üst etmiştir. Doğası gereği öncelikli olanla sonra olan arasında herhangi bir fark koymayarak etki ve sonuç arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır.

alırlar. Bunun yanında yetkinliklerinin kaynağı kendileri değil ancak ve ancak Tanrı olmak zorundadır. Çünkü Tanrı kendisinden çıkan her şeyde hem içkin³² hem de etkin neden olarak anlaşılmaktadır. Spinoza'nın Tanrı'yı evrenin nedeni olarak ele alması "neden" anlayışının olağan anlamının dışında kullandığını gösterir. Çünkü o neden fikrini Töz kavramı ile aynı anlamda kullanmaktadır. Onun neden fikri, babanın çocuğun nedeni olması gibi değildir. Çünkü çocuk babadan başka bir var oluşa sahiptir oysa evren Tanrı'dan farklı bir varoluşa sahip değildir. Tanrı aşkın ve geçici neden değil içkin nedendir. Weber (1908, s. 2-3) Spinoza'nın Tanrı'yı içkin bir neden olarak ele aldığını ve doğal olanın aşkın nedenlerle açıklanamayacağını belirtir. Ona göre "Tanrı dünyanın nedeni, dışarıdan hareket eden ve onu bir kez yaratan bir neden değildir. Her şey, ancak nesnelerin kalıcı alt tabakası, evrenin en içteki özüdür." Bu söylem aynı zamanda var olup ortaya çıkan hemen her şeyin Doğa veya bununla özdeş olan Tanrı'nın bir parçası olmasından ibarettir. Bu sistem içerisinde hiçbir şey bu düzenin dışına çıkamaz. Balanuye (2016, s. 72) bu duruma felsefede içkinlik denildiğini ifade ederek Spinoza'nın Tanrı'sının dalgaların okyanusta bulunması gibi her şeyin Töz'de bulunduğunu anlatır. Ona göre bu içkinlik düzlemini aşan hiçbir varlık bulunmamaktadır. Evrende var olan küçük büyük tüm moduslar evrenin eşit öğeleridir.

Spinoza'ya göre kendisinden çıkan şeylerin güçleri ve yetkinlikleri Tanrı'nın mutlak gücünün ve yetkinliğinin birer modusları olarak görülür. Sıfatlar Tanrı'nın sonsuz yetkinliğinin birer göstergesi olduğu gibi moduslar da farklı düzeyde de olsa Tanrı'nın güç ve yetkinliğinin göstergeleridir. Bu modusların sonsuzluk altında anlaşılması Doğa ve Tanrı'nın özdeş olmasına bağlanır. Çünkü şayet biz Tanrı ve Doğanın özdeş olduğunu kavrarsak şeylerin Tanrı'da kapsandığını anlamış olacağız ki bu durum Tanrısal doğanın zorunluluğu gereği meydana gelecektir. Şeyler Doğanın sonsuz olan nedensel ilişkisi içerisinde kavranmış olacaktır (Copleston, 1986, s. 132). Spinoza'nın sonsuz nedensellik fikri Einstein tarafından da savunulmuştur. Jammer (1999, s. 148) Einstein'ın nedensellik fikrini Spinoza'dan miras aldığını belirtir.³³ Duygu ve duygulanım Spinoza felsefesinde

³² Spinoza'nın Tanrı fikri bazı kaynaklarda içkin, bazı kaynaklarda aşkın olarak anılmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için M. K. Arıcan, *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, Emin Çelebi ve Osman Gazi Birgül, *Spinoza Ateist Midir? L. Strauss, E.E. Harris'e Karşı*, Rana Korkut, *Panteizm ve Panenteizm Tartışmaları Arasında Spinoza Felsefesi ve Sufi Metafiziği (Vahdet-İ Vücut)*, yayımlanmamış yüksek lisans tezine bakınız.

³³ Bu düşünceye Spinoza'da Eylem Varlığı İnsan ve Yapay Zekâ bölümünde insan eylemlerinin özgürlüğü konusunda tekrar değinilecektir.

moduslara karşılık geldiği gibi eylem varlığı olarak insanın anlaşılmasında da önemli bir yer edinir.

Spinoza'nın söz konusu varlık anlayışı temelde birlik ve çokluk meselesi olarak görülebilir. Zihni, manevi otomat idesi ile ifade eden ve bedene bağlı bir zihinsel etkinlikten söz eden Spinoza, geometrik bir anlatım ile adeta otomatik bir düzlemi inşa eder. Böyle bir felsefî sistem, bize göre otomat ve insan arasındaki ortak zemine de işaret etmektedir.

Modus olmak bakımından yapay zekânın insan zihninden bir farkı var mıdır? Bilgisayarın bir parçası olan donanımın insan bedeninden farkı nedir? Bedenin hareket etmesini sağlayan unsur ile yazılım arasında nasıl bir fark vardır? Bir makinayı hareket ettiren yazılım ile insan iradesi arasında bir ilişki var mıdır? İnsanın eylemleri belirli bir zorunlulukla mı gerçekleşmektedir yoksa iradi midir? İnsan zihni ve bedeni arasındaki etkileşim nasıl gerçekleşir? Bilinçlilik durumuyla bedensel etkileşim arasında ilişki nedir? vb. sorular, Spinoza ontolojisinin yapay zekâyâ imkân tanınması bağlamında yanıtlamamız gereken sorular olacaktır

3. BÖLÜM: SPINOZA’DA İNSAN VE YAPAY ZEKÂ

Spinoza’nın felsefi sisteminden hareketle, yapay zekâ ile ilişki kuracağımız bu bölümde iki temel başlığımız bulunmaktadır. Birinci başlık *Otomat Zihin Fikri ve Spinoza*. Bu başlık bilinç varlığı olarak insan ve yapay zekâ ilişkisinin kurulacağı bir alt başlık olarak görülebilir. İkinci başlığımız ise *Eylem Varlığı İnsan ve Yapay Zekâ* başlığıdır. İlk başlık altında zihin ve beden etkileşimi tartışılacak, otonomi ve manevi otomat fikri ile insan zihni açıklanacaktır. İkinci başlık altında ise Tanrı ve insan için özgürlük, irade, kavramları ele alınacak duygular ile tanrısal yasaya değinilecektir. Sonuçta tanrısal yasa ile eylemde bulunan insanın ahlâkî sorumluluğu açıklanacaktır. İlk olarak bilinç varlığı insanı açıklayacağımız otomat zihin konusunu ele alalım.

3.1. Otomat Zihin Fikri ve Spinoza Felsefesi

Bir bütün içerisinde tasarladığı Doğa’yı rasyonel olarak açıklamaya çalışan Spinoza’nın felsefesinde Tanrı, Doğa ve insan arasındaki ilişki metafizik bütünlükle anlaşılmaktadır (Cihan, 2004). Spinoza’ya göre insan, doğanın tüm parçaları gibi aynı özelliklere sahiptir ve hiçbir ayrıcalığa sahip değildir. O, tüm diğer varlıklar gibi ortak kurallar çevresinde hareket etmektedir ve hiçbir diğer parçaya egemenlik kurmak bakımından özelliği bulunmaz. Spinoza, doğa içerisinde insana ayrı bir yer belirlemenin ve kendi kendisinin hareketleri üzerinde mutlak bir gücünün olduğunu düşünmenin yanlışlığını ifade etmektedir. Ona göre kendisinden önceki insan üzerine açıklamalarda bulunan ve insanı anlamaya çalışan kişiler yanılsama içerisindeyler. Onlar, insana “sanki Tabiattaki bir saltanat içinde başka bir saltanat gözü ile bakmışlardır: Zira onlar insanın Tabiat düzenine bağlı olmak şöyle dursun onu bozduğunu, aksiyonları (etkileri) üzerinde mutlak bir gücü olduğunu ve kendisini ancak kendi kendisiyle gerektirdiğini zannederler” (Spinoza, 2006, s. 129). Hâlbuki Spinoza’ya göre insan, doğanın mutlak gücüne ve doğanın ortak kanunlarına uymak zorunda olan bir varlık olarak anlaşılır.

İnsanın tikel ve sonlu bir şey olduğunu düşünen Spinoza’ya göre yukarıda da belirtildiği gibi Tanrı’da fark edilen sıfatlardan ikisi bulunur. Spinoza, insanın, yer kaplayan, hareket ve durağanlık yasalarına uyan bir bedene sahip olduğunu bununla birlikte düşünen ve anlama yetisi bulunan bir zihne sahip olduğunu belirtir. Bu yönüyle insanın belirli moduslardan meydana geldiği görülmektedir. İnsanın bir Töz olmadığını savunan Spinoza’ya göre bir Töz başka bir Töz’e benzememektedir, aynı zamanda

herhangi bir Töz, başka bir Töz'ü meydana getiremez ve Töz'ün bir başlangıcı bulunmaması gerekir. Bunlar dikkate alındığında Spinoza'ya göre insan ezelden beri var değildir ve ebediyen var olacak da değildir. Böylece insan, Töz olmanın birinci şartını sağlamaz. Yine aynı şekilde insanın, birçok başka insana benzediği için Töz olmaması gerekir. Çünkü evrende tek Töz bulunmakta ve aynısına benzer bir başka Töz'ün olması Spinoza'ya göre mümkün değildir.

Tek töz olan Tanrı'nın düşünce ve yer kaplama sıfatları, onun bir modusu olan insanın tüm etkinliklerinin kaynağı olarak görülmektedir. Çünkü insanın düşünce adına değerlendirdiği hemen her şey, Tanrı'nın düşünce sıfatının birer modusu olarak görülür. Bunun yanında insanın hareket ve biçim gibi sahip olduğu hemen her şey de Tanrı'nın yer kaplama sıfatının birer modusu olarak anlaşılır (Spinoza, 2015, s. 71). İnsan zihni, Spinoza'ya göre Tanrı'nın sonsuz bilgisinin bir parçasıdır. Tanrı Spinoza'ya göre düşünen varlık olduğu için insan zihnini oluşturan fikirler³⁴ mevcuttur. Bunun yanında Tanrı, yer kaplayan varlık olduğu için de insanın bedeninden ve hareketlerinden bahsedilmektedir. Bu yüzden insanın düşüncesi ve yer kaplaması Tanrı'nın sıfatları olmasından kaynaklanır (Armaner, 2011, s. 50). İnsanı anlamaya çalışmak, onun bu doğa düzeninin bir parçası olduğunun farkına varmak, insanı meydana getiren zihin ve bedenin ne olduğunu bilmekten geçmektedir. Bu bakımdan Spinoza'nın manevi otomat olarak ifade ettiği zihni, otonom zekâ bağlamında ele alarak açıklamak ve bedenin etkileşimi ile otonomi fikrinin etrafıca incelenmesi gerekecektir. Şimdi mezkûr konuyu genel olarak ele alalım.

3.1.1. Otonom Zekâ-Otonomi

Spinoza felsefesinde insanı meydana getiren zihin ve bedenin birbirleri ile etkileşimi bir tür otonom zekâ ve otonomiye işaret eder. Çünkü o bedenin ve zihnin aynı nedensel ilkelere bağlı işlediğini belirtmektedir. Bu nedensellik ilkesi otomat zihin ve otomat beden fikirlerinin gelişmesine neden olmuştur.

³⁴ Burada Spinoza Latince *idea* kavramını kullanmaktadır. Spinoza'nın *idea* ile *fikri* aynı anlamada kullandığı görülmektedir. "Idea vera debet cum suo ideato convenire ((Erişim Tarihi: 25.11.2020): <http://users.telenet.be/rwmeijer/spinoza/works.htm>).

Spinoza'nın varlık teorisinde önemli bir yere sahip olan insan, kısaca zihin³⁵ (ruh) ve bedenden meydana gelmiş tek bir şeyi ifade etmektedir. Tüm sistemi gibi zihin ve beden kavramları da Tanrı ve Doğa'dan bağımsız bir şekilde anlaşılmamaktadır.

Spinoza, Descartes'ın zihin ve beden görüşlerini reddetmektedir. Çünkü Descartes'a göre zihin ve beden kökten farklı iki Töz olarak kabul edilmektedir. Ona göre zihin düşünen şeydir (*res cogitans*), zihin tözü özde bölünmez, yayılımı bulunmaz ve uzayda yer kaplamaz. Fakat bunun karşısında bulunan, yer kaplayan bedenin (*res extensa*) yayılımı bulunur ve özde bölünebilir (Descartes, 1998, s. 233-234). Bu birbirinden farklı doğalara sahip olan iki Töz insanı meydana getirmektedir.

Zihin ve beden düşüncesini düalist bir şekilde belirlemeye çalışan Descartes'a göre hem zihin, bedeni hem de beden, zihni etkilemektedir ve bunlar arasındaki ilişki beyindeki bir epifiz bezi aracılığıyla oluşur. Ancak bu açıklama kendisinden sonraki düşünürleri tam olarak tatmin etmemiştir. Onun sisteminde birbirinden kesin bir şekilde ayrılan iki farklı Tözün birbirini etkileme durumları tam olarak anlaşılmaz. Descartes, zihnin ve bedenin etkilenme durumunu aşağıdaki şekilde ifade eder:

“Ruhun başlıca merkezinin dimağın ortasında bulunan küçük bezde bulunduğunu, oradan da ruhlar, sinirler ve hatta ruhların izlemelerine katılarak, onları atardamarlar yolu ile bütün uzuvlara taşıyabilen kan aracılığı ile vücudun bütün geri kalan bölümlerine yayıldığını kabul edelim [...] duyulur şeylerin vücutta tahrik ettiği hareketler vesilesiyle dimağın deliklerini birçok çeşitli şekillerde açarlar, bunun da neticesi olarak, bu kovuklarda duran hayvan ruhları çeşitli şekillerde kaslara girerler, bu vasıta ile de uzuvları harekete getirirler” (Descartes, 1997, s. 31).

Descartes, zihin ve bedenin etkileşiminde ortak nokta olarak ifade ettiği ve bunların etkilerini ayarlayan bir merkez olarak gördüğü bezin “ruhları ihtiva eden kovuklar arasında öyle asılmış bir durumda” bulunduğunu düşünür (Descartes, 1997, s. 31). Descartes'ın, töz olarak gördüğü zihin ve bedenin arasındaki ilişkisiyi kuran bez açıklaması, tatmin edici bir cevap niteliğinde olmadığı için çok eleştirilir. Malebranche, bu eksikliği gidermek için bir tür ara neden fikri üretmiştir. Ona göre zihin ve beden arasında etkileşimi ara neden olan Tanrı kurmaktadır. Çünkü onlar kendi kendilerine bu etkileşimi kurmaya yetkin değildirler. Ona göre zihnin bedenle birleşip etkileşimini

³⁵ Spinoza'nın Latince eserlerinin bulunduğu internet sitesinde *Mentis* olarak bulunan kavram (Kaynak: <http://users.telenet.be/rwmeijer/spinoza/works.htm>), Samuel Shirley'in çevirisini yaptığı Michael L. Morgan'ın düzenlediği *Spinoza Complete Work* Adlı eserin 216. sayfasında “*Mind*” olarak çevrilmiştir. *Etika*'nın Hilmi Ziya Ülken çevirisinde bu kavramın *Ruh* diye karşılık bulduğunu ancak Çiğdem Dürüşken'in çevirisinde *Zihin* olarak karşılandığını görmekteyiz. Biz de tüm metin boyunca “*Mind*” kavramını Çiğdem Dürüşken çevirisini dikkate alarak *Zihin* kavramı olarak kullanacağız.

yetkin olan Tanrı karar. Bunun için zihinler, Tanrı ile doğal ve zorunlu bir ilişki kurarlar. Bu doğal ve zorunlu etkileşim, zihin ve beden arasında bulunmamaktadır (Malebranche, 1997, s. 21). Malebranche'ın bu açıklaması bir açıklamadan ziyade konuya gizem katmak olarak anlaşılmaktadır. Zaten bilinmez olan bir şeyi daha çok bilinemez hale getirmiş ve bu probleme açıklık getirmemiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi Spinoza, Descartes'ın zihni ayrı bir töz olarak değerlendirmesini eleştirir ancak onun sisteminde zihnin düşünme tarzı itibarıyla Descartes ile benzer düşünceleri bulunmaktadır.³⁶ Spinoza Tanrı'nın bir modusu olmasından dolayı zihni, insanın bir özelliği olarak görür. Ona göre insanın sırf düşünen varlık olmasından dolayı ayrı konumlandırılması doğru değildir. Ancak Descartes, insanı sadece düşünen bir "Ben" ya da zihin olarak belirler, insanın özünün zihin olduğu belirtir. Aynı zamanda Descartes zihnin düşünmesi için maddi bir şeye ihtiyaç duymadığını ifade eder (Durakoğlu & Ay, 2012, s. 188). Ancak bu yönüyle Spinoza, Descartes'ın bilinci bedenden bağımsız bir varlık alanına ait kılması yönüyle tamamen ayrılır. Descartes, zihin ve beden arasında ontolojik bir eşitlik kurmaktadır. Ancak epistemoloji söz konusu olduğundan bu eşitliğin bozulduğunu, zihnin üstünlüğünü vurgular. Epistemolojik yaklaşımından dolayı zihnin üstünlüğü fikri Descartes felsefesinde ana unsur olarak görülmektedir (Atış, 2015, s. 146). Yıldız'a göre (2015, s. 414) Spinoza, Descartes'ın "düşünen şeyi" bedenden soyutlayan, bedeni yok sayan düşüncesinden daha üst bir model yaklaşım sunmuştur. Spinoza, zihnin oluşumunu bedenin fiil halinin fikri olarak izah etmesinden dolayı bir bedene ihtiyaç duyulmaktadır. Daha açık bir ifade ile zihnin varlığı, bedenin varlığını gerektirir ancak bu gereklilik ontolojik bir gereklilik değildir. Zihnin ontolojik olarak bedenden farklı bir alanda olmaması Spinoza felsefesini Descartes'ın düalizminden ayırır.

Zihin ve bedeni düalist bir bakış açısına göre açıklamayan Spinoza'nın sisteminde monist bir değerlendirme yapmamız mümkündür. Arslan (1999, s. 107) Spinoza'nın zihin ve beden düşüncesinin Aristoteles gibi olduğunu, bu yönüyle zihin ve bedenin,

³⁶ Descartes, doğal dünyayı açıklarken saat benzetmesi kullanır. Ona göre doğal dünya, canlılar-hatta insan bedenleri- hepsi saatin mekanizmaları gibi açıklanabilir. Marshall'a göre (2013, s. 2) Spinoza'nın felsefeye en radikal ve en derin katkılarından biri, manevi otomat fikri ile Descartes'ın mekanik açıklamasının insan zihnine yaptığı uzantıdır.

gerçekliğin iki farklı görünüşü olduğunu düşünür. Tarhan'da (2019, s. 34) Spinoza'nın zihin ve beden anlayışı itibarıyla monist bir düşüncede olduğunu belirtir. Scruton (2002, s. 63) ise bu monizmin, insanı anlamada bazı rahatsız edici metafizik sonuçlar meydana getirmekte olduğunu belirtir. Çünkü Scruton'a göre bu monizm insanın biricik bir varlık olarak bilinç farklılığını ortadan kaldırmaktadır hatta bu bircilik insanı diğer modus olan ağaçtan veya taştan ayrı bir varlık olmadığına götürür.

İnsanın modus olmak bakımından diğer moduslardan herhangi bir üstünlüğü bulunmadığını düşünen Spinoza zihin ve bedeni birbirinden ayrı ontolojik statüde değerlendirmez. Spinoza'ya göre insan, yaratılmış ve sonlu bir varlık olarak anlaşılır. Bu durumda ona göre insan için düşünceden kendisine düşen şey zihnin düşünce sıfatının bir modusu olmaktan başka bir şey değildir, onun özü bundan ibarettir. Bu durumda zihin düşünen şeydir (*res cogitans*). Yani insan zihni düşünce sıfatının modusudur. Zihni meydana getiren modus olmadığı zaman zihin de olmayacaktır. İnsana yer kaplamadan payına düşen bedendir. Bu durumda beden, yer kaplayan şey (*res extensa*) olarak anlaşılır. Beden yer kaplama sıfatının bir modusu olarak anlaşılır. Zihinde olduğu gibi bu modus ortadan kalktığında yer kaplama sıfatı ortadan kalkmayacaktır ancak beden ortadan kalkacaktır (Spinoza, 2014a, s. 156). Spinoza insan zihninin bir Töz olmadığını ifade eder, çünkü ona göre doğada sonlu Töz bulunmaz. Böylece zihnin bir modus olduğu ortaya çıkar, ancak bu modus Tözsel yer kaplama ya da Tözsel düşüncenin bir modusu olmak durumundandır. Tözsel düşünce kendi türünde sonsuzdur çünkü Tanrı'nın bir sıfatıdır ve bu yüzden kendi türünde sonsuzca yetkindir. Tözsel düşünce var olan her şeye, moduslara, sıfatlara dair bilgiye, fikre ve düşünmeye sahip olmak zorundadır. Spinoza var olan her şeyi devamlı varlığa gelen tikel şeylerin bilgi ve fikri olarak ifade eder. Varlığa gelen her tikel şeye dair fikir ve bilgi, o şeyin zihni olarak anlaşılır. O bedenimizin düşünen şeyde bilgisi ve fikri olması gerektiğinden yola çıkarak fikir ve bilginin zihne karşılık geldiğini düşünür (Spinoza, 2015, s. 73).

Moduslarla bilinen sıfatlar, sonlu modusların sonsuz ile kurulan ilişkinin köprüsü konumundadır. Spinoza'nın felsefesinde sonlu ve sonsuz arasındaki ilişkiyi nedensel olarak değil yapısal olarak görmek gerekir. Spinoza'ya göre Tanrı'nın evrensel gücü fiil halindedir ve ezeli olarak fiil halinde kalacaktır (Çelebi, 2010, s. 56). Ezeli olarak fiil halindeki Tanrı'nın modusu olan insanın, beden ve zihni de aynı sonsuzlukla

ilişkilendirilebilir. Younkins'e göre (2006) insan zihni, bireysel anlamda sonsuz değildir ancak belirli bir sonsuzluğa da sahiptir. Tanrı'nın bir parçası olmak bakımından sonsuz olduğundan bedenın olmaması durumunda mutlak anlamda yok olmamaktadır. Bu bakımdan Tanrısal sonsuzluğa sahip olduğu gibi bireysel sonluluğu da içerisinde barındırır. Ontolojik birlik fikri bu anlamda kendi içerisinde bir çıkmaz oluşturur. Sonlu olan birey, mutlak ile ilişkisi söz konusu olduğunda sonsuz olarak değerlendirilir. Bu anlamda ontolojik çeşitlenme kendi içerisinde çelişkili ama bütünsel bir anlam kazanır. İnsan zihninin kendinden dolayı sonsuz olduğunu savunmanın doğru olmayacağını düşünen Spinoza'ya göre insan zihni yaratılmış bir şeydir, bundan dolayı varlığı kendi kendisinden dolayı değildir, varlığı kendisinden olmadığı için var olmaması ona bağlı değildir. Onun ortadan kalkması iki şekilde mümkündür ya kendi kendisini ortadan kaldırarak ya da başkası tarafından ortadan kaldırılacaktır. Kendi kendisine ortadan kalkması mümkün değildir çünkü hem varoluşu hem de var olmayışı Tanrıya bağlıdır. Onu ancak Tanrı ortadan kaldırabilir fakat Tanrı yaptığını yapmamazlık edemez çünkü ona göre olan bir şeyi Tanrı'nın değiştirmesi mümkün değildir. Böylece mutlak anlamda zihin, başka bir şey tarafından değiştirilemeyeceği için de sonsuz gibi görünür (Spinoza, 2014a, s. 157).

İnsan zihninin ve bedeninin etkileşimi konusunda kendisinden öncekileri eleştiren Spinoza'ya göre kendisinden önceki düşünürler bedeni anlamadıkları için bedenın tam olarak gücünün farkında değildirler. Bundan dolayı da bedenın ne olduğunu tam olarak açıklayamazlar. Ona göre “beden şu ya da bu hareketi yapıyorsa, bunun nedeni zihnin beden üzerindeki hakimiyetidir diyenler, aslında ne dediklerini bilmiyorlar ya da kulağa çok hoş gelen sözcüklerle, bedenın söz konusu hareketlerinin gerçek nedenini bilmediklerini ve buna sadece çok şaşırdıklarını itiraf ediyorlar” (Spinoza, 2016, s. 155). Spinoza'ya göre bunlar zihnin düşünme faaliyetini bıraktığı zaman bedenın de faaliyetinin olmayacağını düşünürler bunu da tecrübeleri ile temellendirmektedirler. Spinoza'ya göre onlar “bizim konuşmamızı ya da susmamızı ya da bunun gibi değişik davranışlarda bulunmamızı sadece zihin belirleyebilir, bu yüzden [...] davranışlarımızın zihnin isteğine bağlı” olduğuna inanmaktadırlar (Spinoza, 2016, s. 155). Bedenı harekete geçiren şeyin zihin olduğu fikri, Spinoza tarafından reddedilir. Spinoza felsefesinde zihin ve beden arasındaki ilişki Tanrısal doğadan kaynaklanan zorunlu bir ilişkidir. Bu Tanrısal doğanın zorunlu sonucu, zihin ve bedenın birliğini ortaya çıkarır. Zihin ve beden aynı

işleyişinin parçası olarak görülür. Bu Tanrısal doğa aynı zamanda zihnin beden üzerinde etkin bir rolde olduğu fikrini engellemektedir. Zihin ve beden arasındaki ilişki, bedenden zihne doğru ilerler. Bu durumda bilmenin gerçekleşmesi için bedenin etkilenmesi gerekmektedir. Yani Atış'a göre (2015, s. 143) zihin, beden tarafından etkilenmedikçe ne eylemde bulunabilir ne de bilebilir.

Zihnin herhangi bir yerde bulunması fikrini kabul etmeyen Spinoza'ya göre bazı düşünürler zihne oturacağı bir mekân atfederler. Bunlar ona göre insanları kendilerine güldürürler. Ona göre zihnin bir yere ait olmasını düşünmek güneşin bizden 200 adım uzakta olduğunu düşünmekten farksızdır. Böyle diyen birisi güneşi bu kadar uzakta olarak düşünmenin nereden kaynaklandığını bilmemekle birlikte, onun gerçekten ne kadar uzakta olduğunu da bilmemektedir (Spinoza, 2016, s. 122). Zihne bir mekân belirlenmesine karşı çıkan Spinoza aynı zamanda bedenin zihin tarafından etkilenerek ona hizmet eden bir şey olduğuna dair fikre de karşı çıkmıştır. Zihin etkinliğini bıraktığında bedenin etkinliğinin son bulduğunu temellendiren kişilere uyku haliyle cevap verir. Ona göre uyku halinde beden uykuya daldığında zihin de düşünmeyi bırakmaktadır ve bu halde bedenin uyanık olduğu durumdayken sahip olduğu güce sahip olamamaktadır. Bunun yanında insan zihni, aynı nesneye her zaman aynı düzeyde yoğunlaşmamaktadır. İnsan bedeninin o nesnenin imgesi tarafından hareket ettirilme düzeyine göre zihin yoğunlaşır. Bu yüzden ona göre zihnin etkinliği bedene bağlıdır.

Bedene bağımlı zihin anlayışıyla Spinoza zihni, bedenden ayrı bir varlık alanında değerlendiren düalist yapılara karşı olduğunu belirtir. Ona göre zihin, bedeni harekete geçiren bir varlık değildir. Beden de zihinden daha aşağıda bir varlık alanına ait değildir. Bedenin arzuları bu yüzden ötekileştirilmiş ve zihni aşağıda görmemize neden olacak bir şey değildir. Spinoza bedenin etkileşiminden kaynaklanan fikirlerin nedeninin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan duyguların insanı yanılttığından bahseder ancak bu bedeni zihinden ayrı bir noktada değerlendirilmesine neden olacak düşünce değildir. O, Augustinus veya İslam filozofları³⁷ gibi varlık hiyerarşisi kurarak zihni bedenden üstün bir yerde konumlandırmaz.

³⁷ İslam filozofları ve Augustinus ruhun daha üstün olduğunu ve bedenin alt düzeyde olduğunu belirtmektedirler. İnsanın bedenin arzularına yenik düşmemesi gerektiğini asıl mutluluğun ruhsal olduğuna dair düşünceleri bulunmaktadır. Bu yönüyle ilk başta olan en yüksek mertebeye olandır ve en yüce olandır.

Spinoza'ya göre beden hareketi yer kaplama sıfatının bir modusundan ibarettir. Yer kaplamanın hareket ve durağanlık (*motus et quies*) dışında bir modusu yoktur. Cisimlerin ya hareket halinde ya da hareketsiz bir şekilde durduğunu belirten Spinoza'ya göre cisim hareket ve durağanlık oranından başka bir şey değildir (Spinoza, 2015, s. 159). O, hareket edenlerin hareket etmelerinin kaynağının ya kendisi ya da kendisi dışında başka bir şey olduğunu belirtir. Hareket halindeki cisimler birbirlerinden hareket hızları bakımından ayrılmaktadırlar (Spinoza, 2016, s. 98); (Spinoza, 2006, s. 91-92). Cisimler aynı sıfatın altında bulunduğu için ve hareketlilikten sonsuzca etkilenmektedirler. Yani hareket halinde olan veya hareketsiz olan bir cisim başka bir hareket halinde olan veya hareketsiz olan bir cisim tarafından etkilenir o da başka cisim tarafından etkilenir böylece sonsuzca etkileşim gerçekleşir (Spinoza, 2006, s. 91). Zihin Spinoza'ya göre bedenler arasındaki bu etkileşimin meydana getirdiği modusların tamamını algılar ve algıların oluşturduğu fikirleri bilir. Bu yüzden ona göre her fikir bir cismin fikridir (Atış, 2015, s. 150). Çünkü insan, zihin ve bedenden meydana geldiği için zihin, bedenle birlikte yaşamaya devam etmek zorunda olduğundan onunla etkileşimde olmak zorundadır (Cihan, 2004, s. 180). Bu etkileşim Descartes'ın ifade ettiği tözsel bir etkileşim veya birbirini meydana getirme bağlamında bir etkileşim değildir. Meydana gelişleri aynı anda olan bir etkileşim durumudur.

Spinoza'ya göre zihin ve beden birlik içerisindedir. Bu birlik kimi zaman düşünce kimi zaman yayılım sıfatı altında değerlendirilen tek ve aynı şeyi temsil etmektedir. Çünkü yer kaplama sıfatı altında beden fikri ile beden aynı şeyi ifade ettiği gibi zihnin fikri ile zihnin kendisi de düşünce sıfatının altında aynı şeyi ifade etmektedir. Bu durumda fikrin fikri olan zihin fikri, fikrin özünden başka bir şey değildir (Spinoza, 2016, s. 112). Spinoza varlık sistemini bu şekilde kimi zaman ayırık bir yapıda dile getirmiş kimi zaman da aynı şeyin farklı adlandırması olarak ifade etmiştir. Bu yüzden sıfatların farklılığı şeyin farklı olmasından değil şeyin özünün görünüşünün farklı olmasından ile gelir. Yoksa iki durumda da şeyin özü birdir.

Spinoza'nın modusları bir ve aynı olan şeylerin adlandırması fikri kanaatimizce özleri aynı olan farklı görünüşlerden bahsetmektedir. Aksi takdirde nominalist bir

Beden cisimsel olarak yer kaplayan olduğundan en sonra meydana gelendir ve en düşük seviyededir. Detaylı bilgi için bkz. (Çotuksöken & Babür, 1993), (Cevizci, 2001).

değerlendirmeye maruz kalırız. Oysa Spinoza varlığın görünüşleri olan modusların özlerinin Varlık, kendilerinin ise varolan olduğunu belirtmektedir. Bu durumda özleri itibariyle özdeş olan şeylerin görünüşleri itibariyle farklılaşması farklı sıfatlar altında konumlanmasından dolayıdır. Çünkü Spinoza daire fikri ile var olan dairenin farklı sıfatlar altında bulunan aynı şeyler olduğunu belirtmektedir. Bu durumda onun moduslar veyahut sıfatlar hakkında mantıksal bir özdeşlik fikri oluşturduğu düşünülmemelidir. Mantıksal özdeşlik söz konusu olursa bunların aynı olması gerekir ki neden aynı şeyler farklı adlandırılsın. Kaldı ki mantıksal özdeşlik fikri “bir şeye” gönderme yapmaktadır. Çünkü “bir şey” yalnızda kendisiyle özdeşdir. Oysa Spinoza “daire fikri” ile “var olan daire”den bahsetmektedir. Bu durumda var olan şey ile fikir ayrımı ortaya çıkmaktadır. Bu ancak eşitlik kavramı ile ifade edilebilir. Heidegger’in ifade ettiği gibi “bir şeyin, aynı şey olabilmesi için bir öge yeterlidir; bunun için eşitlikte olduğu gibi iki öge gerekmez” (1997, s. 11). Spinoza’nın belirtmiş olduğu moduslar teorisinde özü bir ve aynı olan farklı görünüşler bulunmaktadır. Bu görünüşler farklı iki şeyi temsil etmektedir ancak nedenleri bakımından bir ve aynıdır. Örneğin zihin ve beden modusları ele alındığında bunlar Tanrı’ya nisbetle bir ve aynı şeyi temsil etmektedir. Nedenleri Tanrı olması hasebiyle özdeşirler ancak birisi yayılım diğer düşünce sıfatı altında ifade bulan farklı iki şeyi temsil etmektedirler. Dolayısıyla zihin ve beden birbirine indirgenebilecek bir ve aynı şey değildir.

Modusların özdeşliği konusu Tanrı’nın gücü, iradesi ve aklı ile ilgilidir. Çünkü Çelebi’ye göre (2020, s. 345) Tanrı’nın neden olması aslında zorunlu bir imkân olması gibi paradoksaldır. Ona göre Spinoza’nın felsefi sisteminde varolan bütün tikeller bir geometriye sahiptir. Bunların var olması için uzam zorunludur ancak bunları uzamın var ettiği doğru değildir. Bunun gibi uzamın da anlaşılması tikelleri zorunlu kılmaktadır ancak uzamı tekiler var etmezler. Bu durumda zihin ve beden Tanrı’nın birer görünüşleri olarak kendilerine düşen görevi yerine getirmektedir.

Spinoza’nın beden ve zihin oluşumunu, paralelist bir bakış açısıyla değerlendirdiği zannedilmektedir. Çünkü o felsefesinde zihnin bedenle olan ilişkisini kendisinden önceki düşünürlerden hareketle bir nedensellik bağlamında ele almadığı için işleyişi itibariyle beden ve zihin, birbirine paralel olan iki âlem gibi görülmektedir. Zihnin var olması ile bedenin fiil halinde varlığı aynı anda değerlendirilir. Bunların kendi aralarında bir

zamansal öncelik sonralık ilişkisi bulunmaz. Smith (2003, s. 64) aynı anda varolan bu iki modusun düzen ve bağlantısının zorunlu belirlenimden dolayı birbirlerine karışmadığını ve paralel olduğunu belirtir. Varoluşu itibariyle aynı anda varlığa gelişleri paralellik gösterir.

Kanaatimizce Spinoza'nın felsefesinde bu paralellik zihin felsefesindeki zihin kuramlarından paralelist bir değerlendirme sunmaz. Cihan'a göre (2004, s. 180) zihin ve beden paralel yapıyla değil birbirleriyle özdeşlik durumuyla kurgulanmaktadır.³⁸ Ancak yukarıda ifade edildiği gibi bu özdeşlik fikri zihin ve bedenin nedenleri itibariyle özdeşliği olarak anlaşılır. Bunların birbirine indirgeneceği bir özdeşlik durumu değildir. Çünkü zihin ve beden aynı şeyin farklı şekilde ifade edilişi olarak anlaşılır. Tıpkı yer kaplama ve düşüncenin Tanrı'nın sıfatları olması bakımından bir ve aynı şey olması gibi. Rızk'a göre (2012:125) Spinoza bizi, zihin ve bedenin yer kaplama ve düşünce sıfatlarının birer modusları olması bakımından varlık olarak birliği keşfetmeye davet eder. Nadler (2008, s. 579) de bu konuda insan zihni ve bedeninin aynı şey olduğunu söylemenin doğru olacağını belirtir.

Zihin ve bedenin aynı şeyin farklı adlandırılması olarak ele almak paralelist değil monist bir okuma ile mümkündür. Bu noktada Spinoza'nın söylemine bakmak yerinde olacaktır.

“İster doğayı yer kaplama sıfatı altında ele alalım, isterse düşünce sıfatı altında ya da başka herhangi bir sıfat altında, hiç fark etmez, çünkü her durumda aynı düzenle karşılaşacağız ya da bir ve aynı olan nedenler zinciriyle; başka deyişle, her iki durumda da şeyler aynı şekilde meydana gelecek. Demek istediğim, Tanrı düşünen varlık olduğu için, bir fikrin, yani örneğin bir daire fikrinin nedeni olduğu kadar, yer kaplayan varlık olduğu için bir dairenin de nedenidir”³⁹ (Spinoza, 2012, s. 88).

Nedenleri itibariyle her şeyin aynı sonuca çıktığını görmek şeylerin düzen ve bağıntısının aynı olduğunu göstermektedir. Bu durumda doğada zihin ve beden aynı yasalara uyan, nedenleri özdeş aynı şeyin farklı adlandırılmasından başka bir şey değildir.

Nedenleri özdeş olan zihin ve beden, insanı meydana getiren unsurlardır. İnsan zihnini meydana getiren fikrin nesnesinin (*ideatum*) cisim yani beden olduğunu düşünen

³⁸ “Örneğin doğada varolan bir daire ile varolan bir dairenin Tanrı'daki fikri farklı sıfatlarla kendilerini açığa vursalar da, aslında bir ve aynı şeydir.” (Spinoza, 2016 s. 88)

³⁹ Spinoza (2016, s. 88) *Etika*'da “doğada varolan daire ile varolan bir dairenin Tanrı'daki fikri farklı sıfatlarla kendini açığa vursalar da aslında bir ve aynı şeydir” söylemi ile aslında varlık olarak farklı bir modusu ifade ettiklerini belirtmektedir. Nasıl ki beden ve zihin varlık olarak farklı moduslar ise daire ve daire fikri de aynı şeyin farklı moduslarıdır.

Spinoza'ya göre bu beden fiil halinde bulunan uzamın (*yer kaplamanın*) bir modusu olarak anlaşılır. Ona göre eğer insan zihninin nesnesi beden olmamış olsaydı bedenın modusları sadece Tanrı'da olmuş olacak, bizde bunların fikirleri oluşmamış olacaktır. Ancak bizler kendi bedenimize ait belli başlı modusların fikirlerine sahip olduğumuz dikkate alındığında, zihnimizi kuran fikrin nesnesinin beden olduğu anlaşılacaktır (Spinoza, 2006, s. 96). Bu beden, Spinoza'ya göre şu an gerçekte bulunan fiil halindeki bedendir. Eğer beden, fikrin nesnesi değilse bunu meydana getiren Tanrı'da da bu fikir oluşmamış olacaktır. Çünkü bu beden bir yayılımdan ibarettir ve etkinlik halindedir. Etkinlik halinde bulunan bu bedenın Tanrı tarafından meydana getirilmiş olması gerekir. Çünkü Tanrı'nın meydana getirmedığı hiçbir şey var olamaz. Böylece insan zihninin Tanrı tarafından bilinmek zorunda olduğu ortaya çıkmaktadır. Tanrı tarafından bilinen şeyin var olması gerekir.

Doğada meydana gelen her şey Tanrı tarafından bilindiği için eylemde bulunan insanın eylemleri de Tanrı ya da Doğa'nın bir parçası olarak ele alındığında, meydana gelen her şey Tanrı'nın bilgisiyle meydana gelmiş olması gerekir. Çünkü her şey Tanrı ya da Doğa'nın görünüşünden ibarettir. Yer kaplama sıfatının modusu olan beden, Tanrı ya da Doğa yer kaplama sıfatına sahip olduğu için yer kaplamaktadır. Bu beden bu sıfat yardımıyla Tanrı'yı bilmemize yaradığı gibi Tanrı, bu sıfat ile kendisini göstermektedir. Ancak bu gösterme bir istek ve bilinçlilikle değil zorunlulukla oluşmaktadır. Var olan bir şey varoluş tarzı itibarıyla varlığını devam ettirir. Devam ettirme arzusunda olan şey, eğer bir cisim ise yer kaplama, eğer bir zihin ise düşünce sıfatıyla mümkündür. Bedenin hareketi her şeyin büyük bir bütünlük halinde doğanın parçası olduğundan, Doğaya bağlıdır. Bu durumda insan bedeninin Tanrı'nın bedeninin bir parçası olduğu gibi zihin de Tanrı'nın zihninin bir parçasını temsil etmektedir. Bu yüzden de insan zihni, Tanrı zihni tarafından bilinmektedir.

Spinoza'ya göre insan zihnini meydana getiren fikrin nesnesinde meydana gelen her şey insan zihni tarafından kavranmak zorundandır. Böylece insan zihnini kuran fikir bir bedene ait ise bu bedende insan zihni tarafından algılanmayan ve kavranamayan hiçbir şey kalmayacaktır. Ona göre insan zihnini Tanrı kurar. Bu yüzden insanın ya da herhangi bir fikrin nesnesinde ne gerçekleşiyorsa onu da bilmek zorundadır. Çünkü Tanrı'nın o nesnenin fikrine sahip olduğunu düşünmek, Tanrı'nın o nesnenin zihnini kurması

anlamına gelir (Spinoza, 2006, s. 83). Ama zaten Spinoza'ya göre “doğada varolan bir daire ile varolan bir dairenin Tanrı'daki fikri farklı sıfatlarla kendilerini açığa vursalar da, aslında bir ve aynı şeydir” (Spinoza, 2012, s. 88).

Spinoza'ya göre zihin denilen düşünce sıfatının modusu olan şey, kökenini bedenden almaktadır. Bu durum, ona göre zihnin bedene bağlı olduğunu gösterir. Spinoza'ya göre zihin için beden oldukça önemlidir. O, insanın bilme eylemi için bedenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak ona göre bu gereklilik nedensel bir gereklilik değildir. Çünkü Spinoza'ya göre zihnin düşünmesinin nedeninin beden olması mümkün değildir. Bunun yanında zihin, bedenin hareket etmesine, hareketliyen hareketsiz kalmasına ya da herhangi başka bir duruma gelmesine neden olamaz. Bu eylemlerin tamamının altında Tanrı fikri yatar. Yani nedensel olmayan bu gereklilik fikri mantıksal bir gereklilikle açıklanmaktadır. Fikrin yahut zihnin oluşması için bedenin bir etkileşimi mantıksal olarak gereklidir. Ancak her şeyin nedeninin Tanrı olmasından dolayı bunun nedeninin Tanrı olduğu göz ardı edilmemesi gerekir.

Zihnin, fikirler tarafından meydana geldiğini düşünen Spinoza'ya göre fikir kavramının ne olduğunun anlaşılması gerekir. Spinoza için fikir, zihnin oluşturduğu bir kavram (*conceptus*) olarak anlaşılmaktadır. Kavram, zihnin edilgin olduğunu değil etkin olduğunu gösterir. Çünkü zihin düşünen bir şey olduğu için fikir onun bir etkinliğidir. Bu durumda fikir herhangi bir şeyin, bir nesne olabilir veyahut düşünce olabilir, insan zihnindeki soyut ve genel tasarımı olarak anlaşılır. Spinoza *algıyı*, kavram veyahut *fikirden* ayırmaktadır.⁴⁰ Çünkü *algı* dışarıdan bir obje tarafından edilgin hale gelmiş, uygulanmış bir zihne gönderme yaparken kavram etkin bir zihni ifade etmektedir (Spinoza, 2006, s. 78). Zihnimiz Spinoza'ya göre kendi nesnesi olan bedenin varlığını devam ettirdiği sürece edilgin duygulara (*passio*) bağımlıdır. Bu edilginlik bire bir olmayan (*inadaequata idea*⁴¹) fikirlerden kaynaklanmaktadır. Zihnin etkin hali ancak bire

⁴⁰ “Quae nihil commune cum se invicem habent, etiam per se invicem intelligi non possunt, sive conceptus unius alterius conceptum non involvit” (Spinoza, 2018). Hilmi Ziya Ülken'in çevirisi: “Aralarında hiçbir ortaklık olmayan şeylerden birisi ötekisi ile tasarlanamaz; başka deyişle, birinin fikri veya kavramı ötekinin fikri veya kavramını kuşatamaz” (Spinoza, 2006 s. 33). Çiğdem Dürüşken'in çevirisi: “Birbirleriyle hiçbir ortaklığı olmayan şeyleri birbirleri aracılığıyla anlamamız mümkün değildir; başka deyişle birinin kavramı diğerinin kavramını içermez” (Spinoza, 2012 s. 29). Fikir ve kavram arasında Ülken'in çevirisinde bir ayrım görülmezken Dürüşken'in çevirisinde bu ayrım net bir şekilde görülmektedir.

⁴¹ Bire bir olmayan, denk olmayan, upuygun olmayan, tamamlanmamış, kısmi, eksik, bulanık: Konusunu tam olarak karşılamayan düşünce. *Inadaequata Idea*: Nesnesi ya da konusu hakkında gerekli olan her şeyi içermeyen fikir; açık ve seçik olmayan fikir, tam ve doğru olmayan fikir. Spinoza'da kısmi fikir, diğer

bir fikirlerden (*adaequata idea*) kaynaklanır (2012, s. 141). Bu fikirler şeyleri ifade eden kelimelerden de ayrıdır.⁴² Fikirler, düşüncenin modusundan ibaret oldukları için düşünce kavramını içermemektedirler çünkü moduslar sıfatları içermezler.

Düşünce sıfatının modusu olan zihinsel süreçlerden birisi imgelemdir. İmgelem, zihnin şeyi yanındaymış gibi görmesine neden olur. Bu fikir, dış bir şeyin doğası değildir. Bedenin o anki durumunu ifade eder (Spinoza, 2016, s. 353). Spinoza algı ile meydana gelen imgelemi, fikir olarak ele alır ancak bunları birebir fikirden ayırmaktadır. Bedenin dış cisimler tarafından etkilenmesi sonucu meydana gelen imgeler belirli bir mantıksal bağlantı içerisinde oluşmadığından dağınık bir şekildedir ve mekanikseldir (Cihan, 2001, s. 127). İmgelem söz konusu olduğunda zihin pasif konumdadır (Hampshire, 1951, s. 85). Deleuze bu tür fikirleri öncüllerinden arındırılmış sonuçlar olarak ifade eder. Bu bilgiler, nedenin bilgisinden bağımsız olan etkilerin bilgisi olarak anlaşılmaktadır (Deleuze, 2000, s. 22). Fikirler, mutlak zihni ifade etmezler. Mutlak zihin, mutlak Tanrı zihnini ifade eder. Bu durum ancak kavramsal düzeydedir. Kavramların meydana gelmesi insanın çokça eylemesi ve Tanrısal yasayı keşfetmesine bağlıdır. Aksi taktide şeyler algısal düzeyde kalacak ve aralarındaki bağıntı kavranamayacaktır. Kavramak ancak kavramsal düzeyde mümkündür.

Zihnin etkin olduğu durumda akıl etkindir çünkü algı unsurları veri aktarmadığından, bilginin içeriği akıl tarafından üretilir. Algı ile elde edilen verilerde Spinoza'ya göre zihin pasif konumdadır. Çünkü algı, bedenin dışarıdan etkilenmesini ifade eder. Dış cisimler tarafından etkilenen bedenin yeni durumları zihni meydana getirmektedir. Ancak bunun yanında zihnin etkileşim durumunda olduğu zihinsel durumlar da bulunur yani bir fikir başka bir fikir tarafından da etkilenmektedir. Bu durumda zihin beden tarafından değil Tanrı'nın mutlak zihninde meydana gelmiş olan fikir tarafından etkilenir. Burada zihin aktif konumdadır. Bir algının meydana gelmesi bir

kısmi fikirlerle bulanıklaşmış, nesnesini kısmen açıklayan bir fikirdir, ayrıca bulanık düşünceyi de ifade eder. *Causa inadaequata*: Kısmi neden: Diğer nedenlerle bulanıklaşmış ve sonucuna kısmen bağlı olan neden. Ortaya çıkan sonuç, kısmi bir nedenle tam olarak açıklanamaz ve tam olarak anlaşılamaz.

⁴² Balanuye (2016, s. 99) Spinoza felsefesinde *idea* ile *kavramın* bir ve aynı olduğunu düşünmektedir. Ancak Dürüşken'e göre (2016, s. 106) Spinoza kavram ile insan zihnini meydana getiren ideayı kastetmemektedir. Ona göre kavram düşünen Tanrı'nın sonsuz aklını ifade etmektedir. Dürüşken'in bu varsayımı, bütün fikirlerin kendisinden çıktığı fikir olan Tanrısal fikir ile örtüşmektedir. Özkan'a (2017, s. 183) göre biri algı yoluyla diğeri akılla üretilen iki tür kavram bulunmaktadır. Özkan algı ile üretilen kavram türlerini edilgin, akıl ile üretilen kavramları ise etkin olarak ayırmaktadır.

dış cismi gerekli kılarken kavramın meydana gelmesi Tanrı'nın mutlak zihnini gerekli kılar. Tanrı'nın mutlak zihninden etkilenmek dış cisimlerle mümkün olduğunca fazla etkileşim kurmaya bağlıdır. Çünkü ne kadar çok dış cisimler tarafından etkilenirsek o kadar çok kavramsal düzeyi yakalama ihtimalimiz artar. Çünkü Spinoza'ya göre doğuştan bozuk olan anlama yetisi kavramsal düzeyi yakalama noktasında eksiktir bunun için çabalaması gerekir.

İnsan zihninin kavramsal düzeyde oluşmasını sağlamak insanın yapısal durumunu kavramakla ilgilidir. Bu yüzden insanın hem bedensel hem de zihinsel olarak yapısını bilmek gerekir. Spinoza'ya göre bedenin yapısı ile zihnin yapısı aynı kurallara göre işlemektedir. Bu yüzden bedeni bilmek zihni bilmek anlamına gelmektedir. İnsan bedenin birleşik olduğunu belirten Spinoza'ya göre cisimlerin ne olduğunun bilinmesi gerekir. Ona göre cisimler tekil şeyler olarak görülmektedir ve hareketliliği veya hareketsizliği bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Bununla birlikte basit ve birleşik cisim olmak üzere ayrılırlar. Birleşik cisimler birbirleriyle farklı büyüklükte birkaç cismin birleşiminden yahut birbirinden farklı veya aynı hızdaki cisimlerin hareketlerinin birleşmesinden meydana gelir. Birleşik cisimler, parçaları birbirinin üstüne bindikleri yüzeyin büyüklüğüne göre ayrıldığı gibi, bulundukları konumlarını kolayca değiştirip değiştirmeme durumuna göre ve şekil değiştirmelerine bağlı olarak da ayrılırlar. Bunlar dikkate alındığında büyük yüzeylerde birleşenlere sert, daha küçük yüzeylerde birleşenlere yumuşak, parçaları karşılıklı şekilde hareket halinde olan cisimlere sıvı denilir (Spinoza, 2006, s. 93). Dış cisimlerin birbirleriyle etkileşimleri gibi insan bedeni de birçok şekilde etkileşir. Böylece insan bedeninin farklı şekillerde dış cisimlerden uygulandığı ortaya çıkar.

Dış cisimlerden farklı oranlarda etkilenen insan bedeni bileşik yapıda olduğu için bedenin farklı bileşenlerinin etki düzeyleri de farklılık gösterir. Birleşik bir cismin birkaç cisimden meydana geldiği göz önüne alındığında bu cisimlerden birkaçı ayrılacak olduğunda yerini aynı büyüklükte, aynı sayıda ve aynı hızda başka cisimlere bırakırsa, bu birleşik cisim, doğasında değişiklik meydana gelmeden doğasını devam ettirebilir. Cisimlerin birbirlerinden tözleri bakımından değil ancak şekilleri bakımından ayrıldığı dikkate alındığında cisimlerin şeklini, birleştikleri diğer cisimler değiştirmektedir ancak her ne kadar şekilleri değişmiş olsa da özleri değişmemektedir. Yine birleşik cismi

meydana getiren parçaların hareketleri bütünü hareketine doğru olduğundan birleşik cisim kendi doğasını korumaktadır. Birleşik cisimler, basit cisimlerden meydana gelmiştir ancak hareket, hareketsizlik ve hareket hızı bakımından birbirinden ayrılan tekil bir cisim olarak tasarlanmıştır (Spinoza, 2006, s. 93-94). İnsan bedeni bileşik bir yapıda olduğu için onun çeşitli parçalarının ve hareket kabiliyetlerinin veyahut hareket hızının değişmesi doğasının değişmesi anlamına gelmez. Bedenin bir cisim olduğundan hareketle aslında bedensel değişimler, bedenin doğasını değiştirmedğini gösterir.

Evrenin kocaman bir fert olduğunu ifade eden Spinoza'ya göre insan bedeni, tüm doğanın içinde bir parça olarak görülür. Evrende tüm parçalar nedensellik ve zorunluluk ile bir araya geldiğinden ve her şey bütünlük içerisinde olduğundan dolayı şeyleri modus olarak görmek ve buna göre değerlendirmek gerekir. İnsan bedeni birçok farklı cisimden etkilenecek duyulanmaktadır. İnsan bedeni, dışarıdan gelen etkilere karşı kendisini devam ettirmek için sürekli yeni cisimlere ihtiyaç duyar (Spinoza, 2006, s. 95). Yeni cisimler bedenin yenilenmesini sağlamaktadır. Bu aslında yeni ortamlara ayak uydurmak olarak da anlaşılmaktadır. Evrenin parçaları sonsuz şekilde değişikliğe uğrasa da kendisinde herhangi bir değişiklik meydana gelmez (Hulten, 2012, s. 56-59).

Buradan yapay zekâ alanında yapılan herhangi bir makinenin bir parçası bozulduğunda aynı işlevi yerine getirecek bir başka parça ile değiştirilmesi durumunda onun özünün değiştirilmediği fikri ortaya çıkar. Aynı şekilde insan beyninin hasar gören bir yerinin aynı görevi yerine getiren bir parça ile düzeltilmesi bu insanın özünün değiştirilmediğini gösterir. Bu durum insanın bir otomat ve makine gibi çalışma prensibine uygun düşer.⁴³ Çünkü insan bedeninin bir parçasının hasar görmesi ile tedavi olarak gerçekleştirilen protezler, bununla aynı düzene bağlı otomat zihin fikri, benzer zihinsel süreçlerin meydana gelmesini sağlayacaktır. Spinoza Antik dönem filozoflarına atıfta bulunarak bilimin nedenden sonuca doğru ilerlediğini ifade eder. O aynı zamanda zihni “tinsel bir otomat gibi değişmez yasalar uyarınca etkiyen bir şey olarak” anlamaktadır⁴⁴ (Spinoza, 2019, s. 71). İnsan belirli yasalara göre hareket ettiği sürece

⁴³ *Demir Dev* filminde robot patlayıp parçalara ayrıldıktan sonra bedenini parçaları birleşerek yeniden bir beden oluşturabilmektedir. Bu tür kurgusal bedenler, bedenin eski, zarar görmüş parçalarının yerini yeni parçaların almasıyla aynı olarak devam edeceğini göstermektedir (Kakoudaki, 2017 s. 93). Spinoza'nın beden algısı da bu anlamda mekanik bir bedene işaret etmektedir.

⁴⁴ Latince karşılaştırma: “[...] id quod idem est, quod veteres dixerunt, nempe veram scientiam procedere a causa ad effectus; nisi quod nunquam, quod sciam, conceperunt, uti nos hic, animam secundum certas

belirli bir otomat gibi olacaktır. Bu ister bir beden hareketi olsun isterse zihnin hareketi olsun. Ona göre insan zihninin hareket ve bağlantısı, beden hareket bağlantısına uygun olduğu için beden nasıl ki nedensellik yasasına uyuyorsa zihin de aynı nedensellik yasasına uymak zorundadır. Bu durumda zihin de beden gibi bir otomat olarak hareket eder.⁴⁵

Neumann (2018, s. 1) Spinoza'nın zihni *manevi otomat* şeklinde açıklamasının felsefe tarihinde ihmal edildiğini düşünür. Çünkü ona göre Spinoza epistemolojisi insan zihninin belirli bir fikir zincirine göre belirlenir. Zihin bu yüzden bir düşünce makinesi gibi çalışır. Spinoza Tanrısal yasayla belirlenmiş bir düşünce sistemi geliştirmektedir. Bu aynı zamanda yapay zihin konusunda bir ön görüş olarak değerlendirilebilir. Aşağıda ifade edileceği gibi nörolojinin günümüz çalışmalarında beyin endeksli eylem değerlendirme süreçlerini, Spinoza 17. yüzyılda benzeri bir şekilde ifade eder. Direkt beyine endekslenmiş bir düşünme sistemi sunmamaktadır ancak nedensel bir etkileşimle insan zihninin meydana geldiğini ve bu zihinsel süreçlerin aynı bedensel süreçlerde olduğu gibi zorunlu olduğunu ortaya koyar.

Bedensel etkileşimle meydana gelen zihinsel durum ortak zihinsel süreçleri oluşturmaktadır. Spinoza'nın zihin düşüncesi, zihinsel süreçlerin otomat şekilde ele alınmasını sağlamaktadır. Otomat zihin düşüncesi yapay zekâ çalışmalarının amacı olan yapay zihin fikrini desteklemektedir. Çünkü yapay zihin bu evrenin bir parçası olduğundan evrensel bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Spinoza'ya göre zihin de beden kadar bu evrene aittir. Bedenin birleşik yapısındaki bir farklılaşma onun özünde bir değişiklik oluşturmaz. Yapay zekâ içinde aynı kural geçerlidir. Makinenin parçalarının değiştirilmesi makinenin genel yapısında bir değişiklik oluşturmamaktadır. Tıpkı birleşik yapıda değerlendirilen insan bedeninin bir parçasının değiştirildiğinde doğasının değişmediği gibi. Bu aynı zamanda bireyselleşmeyi ifade eder (Schliesser, 2012, s. 449). Beden, Spinoza'ya göre tüm madde dünyasıyla bağlantılı görünmektedir.

leges agentem et quasi aliquod automatum spirituale.” ([...] aynı şey, yani kadimlerin söylediği şey, yani nedenden doğrunun bilgisinin sonucuna doğru ilerlemek; ama onlar onun tasarlandığını asla bilemeyecekler, biz bu yaşamı belirli yasalara göre kullanıyoruz ve bir otomat ruhu gibi davranıyoruz.)

⁴⁵ Evrenin tamamını rasyonel olarak açıklama isteği hem kedisinin Tanrı anlayışından hem de nedensellik ilkesinden etkilenen Einstein'da da görülmektedir. Bilimsel olmak sebep sonuç ilişkisine dayanmaktan başka bir şey değildir. Bu durum Spinoza ile aynı zaman diliminde yaşamış Newton'da görülmektedir. Einstein, Newton'dan sebep-sonuç ilişkisini bilimsellik vurgusu için aldığı söylenebilir ancak aynı görüş Spinoza'da bulunmaktadır (Hemşinli & Akman, 2020 s. 726).

Maddi evrende hareket ve durağanlığın kendisine bağılı olduğu mekanik yasalar hüküm sürer. Böylece insan evreni meydana getiren bileşik bir cisim olarak ele alınır. Beden birçok tekileri etkiler ve aynı zamanda onlardan etkilenir. Bu durum Spinoza tarafından bireyselleşme olarak anılmaktadır, bireyselleşme cisimlerin birleşmesi şeklinde anlaşılır.

Cisimlerin birleşmesiyle meydana gelen bileşik cisim bireyselleşme ve bileşik zihnin meydana gelmesini sağlar. Çünkü bedenın yapısı ile zihnin yapısı aynıdır. Zihni bedenle ilişkili gören Spinoza çağdaş zihin, bilinç ve yapay zekâ çalışmalarıyla benzeşen çıkarımlar ortaya atmıştır. İnsanı, zihin ve bedenden meydana gelmiş tek bir şey olarak ele alan Spinoza, bedenın etkin halinin fikri, zihni oluşturduğunu belirtmektedir. Zihnin en önemli işlevi olan bilinçlilik hakkında araştırmalar yapan Nadler (2008, s. 575-576) Spinoza'yı 17. yüzyılda bilinç hikâyesinin üç kahramanından birisi olarak belirtir. O Spinoza'yı çağdaş nörobilim çalışmalarının habercisi olarak görmektedir. Ona göre Spinoza, bilinci, zihnin tüm unsurları gibi bedenın belirli işlevsel yönlerine derinlemesine dayandırmış ve somutlaşmış zihin kavramını ortaya koymuştur. Nadler gibi Neumann'da (2018, s. 1) Spinoza'nın kendisinden çok daha sonraki sorunlara bir tür çözüm yolu üretebilecek felsefi sistem kurduğunu belirtmektedir. Ona göre Spinoza, özellikle beyin haritalama ve yapay zekâ konusundaki çalışmalara kaynaklık edebilir.

Spinoza'nın felsefe sisteminde temellerini aradığımız yapay zekâ ve yapay zihin çalışmaları sosyal çevreyle doğrudan ilişkilidir. Yapay zekâ çalışmalarında ortaya çıkan en önemli örnekler, çevreyle etkileşim içerisinde bulunmaktadırlar. Bu bakımdan sosyal bir varlık olan insanın çevreyle etkileşiminin benzeri ve yapay hali aslına uygun bir şekilde kurgulanır. Ancak insan sadece eylemde bulunan değil aynı zamanda eylemlerinin bilincinde olan bir varlıktır. Spinoza insanın diğer bedenler veyahut cisimlerle etkileşimine indirgediği zihni farkında oluş olarak da anlamaktadır. Ona göre insanın eylemlerinin farkında olması, aslında şeylerin nedenlerinin bilmesini sağlar. Bedensel etkileşim meydana gelirken Tanrısal bir yasa ile meydana gelmektedir. Bunun farkındalığı ona göre bilinçliliği gösterir, bu da zihinsel durumun ta kendisidir. Zihin söz konusu olduğunda gözlenebilen ve ölçülebilen bir alan tasarlayan Spinoza, bilinçliliğin biricikliğini ortadan kaldırır. Çünkü ona göre bilinçlilik, aynı nedenlerin aynı sonuçlar vermesiyle ortaya çıkar. Bunu da idealize edilmiş bir dünya tasarımıyla göstermektedir. Yapay zekâ alanında yapılan çalışmalar insanın bu mekanik tavrının benzetimi olarak

anlaşılmaktadır. Zekânın gözlenebilir olmasından yola çıkarak benzer davranışlar gerçekleştiren bilgisayar destekli makineler üretmek ve insan biçimini vermek temel unsur olarak görülür.

Spinoza, insan zihninin fikirlerinin objesinin beden olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu bedenin tüm etkinlikleri zihin tarafından algılanmak zorundadır. Çünkü bedenin düzen ve bağıntıları, zihnin düzen ve bağıntısıyla aynıdır. İnsan zihni etkin halde olan bedenin fikri ile meydana geldiği için bu etkileşimin algı ile kavranması gerekir. Birçok modus ile etkileşim içerisinde olan bedenin etkileşim gücü arttıkça bunun fikri olan zihnin, kavrama gücü artar (Spinoza, 2006, s. 96). Cisimler dünyasında her şeyin belirli bir sistem ve nedensellik bağı ile meydana geldiği düşünüldüğünde, zihinde de aynı nedenselliğin gelişmesi gerekir. Bu yüzden fikirlerin nedeni zihin değil, bedenin kendisi olduğu açıktır. Aynı nedensel ilişkiyle belirlenmiş iki bedenin zihni aynı fikir tarafından meydana geldiğinden aynı fikirler farklı zihinlerde aynı şekilde oluşmak durumunda kalacaktır. Bu durum insan zihninin belirli bir otomat şeklinde çalıştığını, mekanik bir düzlemde ele alınabileceğini gösterir.

Fikirlerin birbirine benzer şekilde oluşmasına neden olan bedensel etkileşim mekanik düzlemde ele alınır. Spinoza, fikirlerle ilişkili hafıza konusu da mekanik olarak değerlendirmektedir. Bedeni etkileyen şeylerin fikirlerinin çağrışımı olan hafıza “insanın bedensel hallerinin düzenine ve çağrışımlarına göre zihinde oluşur” (Spinoza, 2016, s. 109). Bu durumda fikirlerin çağrışımları şeylerin bedenle etkileşim düzenine göre şekillenir. Bunlar bedensel hallerin fikirleri olarak anlaşılabilir. Bu bakımdan zihnin herhangi bir fikirden başka bir fikre geçmesinin nedeni, bedenin şeylerden etkilenme tarzlarından olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin Spinoza bir at izinden herhangi bir süvarinin asker, kılıç, savaş fikirlerine geçtiğini düşünürken, bir köylü ise at ile ilişkili saban, yük, odun fikirlerini hayal ettiğini belirtir. Bu yüzden Spinoza her insanın şeyleri birbirine ekleme ve bağlama noktasında benzer davrandığını belirtmektedir. Ancak kişisel tarihi bunların hangi düzeyde ilişkilendirileceğini belirlemektedir. İnsanların kişisel tarihleri düşünce içeriklerini belirlemektedir ve bu düşünceler koşullu olarak

anlaşılmaktadır. Spinoza'nın bu anlamda bedeninin nedensel yasalara tabi olduğu gibi zihninde nedensel yasalara tabi olduğu fikri bu şekilde kanıtlanır.⁴⁶

İnsanların kişisel tarihleri, şeyleri algılama tarzlarında ve algılardan anlam çıkarmalarında farklılığa neden olabilir. Kuşkusuz beynin tek işlevi algıyla gelen verileri işlemek değildir. Elbette en önemli işlevi duyumsayarak, verileri organize etmektir ancak bunun dışında hafıza, hayal kurma gibi birtakım verileri de işlemektedir. Binet'e göre (2016, s. 30) zihin hiçbir uyarıcı olmadan algıyı bükebilir. Örneğin herhangi bir anıyı canlandırma yetisi bulunan beyin, o an duyumsanan şeyleri hatırlayarak sanal bir gerçeklik oluşturabilir. Binet'in beynin, algıyı sanal gerçeklik olarak tekrar oluşturma düşüncesi, Spinoza'nın hafıza konusunda ifade ettikleriyle ortak sonuçların ortaya çıktığını gösterir. Beynin, gelen algıları farklı şekilde anlamlandırmasının temel sebebi kişisel tarihlerinin etkilediği bilinçlilik durumudur.

Bilinçlilik durumu, yapay zekâ çalışmalarında beynin bir tür işlevi olarak görülür. Yapay zekâ ile doğrudan ilişkili bilgisayarlar, donanım ve yazılımdan⁴⁷ meydana gelmiştir. Bilgisayarı meydana getiren donanım ve yazılım, insanın zihin ve bedeniyle ilişkilendirilebilir. Bilgisayar destekli bir makineye insan benzeri eylemler yaptırma çalışmaları olarak görülen yapay zekâ çalışmalarında insan ve bilgisayar benzerliği kurulmaya çalışılır. Bu durumda insandaki zihin ve beden etkileşimi bilgisayarın donanım ve yazılım etkileşimine benzer. Şayet donanım, yazılım olmadan ne bir şeyi hareket ettirmektedir ne de kendisi hareket etmektedir. Yazılım da donanıma yüklenen bir tür işlemler bütünü olarak algılandığından, zihin ve beden arasındaki karşılıklı ilişki

⁴⁶ Spinoza'nın bu düşüncesi 20. yy. Hindistan asıllı Krishnamurti'de (1895-1986) de görünür. Krishnamurti'ye göre bizim bir şeyi düşünüyor olmamız o düşünceye koşullanmamızdan dolayıdır. Bunu seçerek değil zorunlu olarak gerçekleştiririz. Bu yüzden zihin, belleğin tortusu olarak anlaşılmaktadır. "Bütün düşünme koşulludur. Düşünme belleğin yanıtıdır. Bellek ise önceki bilgi ve deneyimlerin, yani koşullanmaların sonucudur. İnsan zihni sadece iletişim için yalnızca sözcükleri mi kullanıyor, yoksa anımsamalar devinimi içinde mi? Yalnızca sözcükler değil de başka süreçlerde zihin, iletişim için sözcükleri mi kullanıyor? İnsan zihni düşünürse ne üzerine düşündüğünü anlayacaktır. Zihin belleğin, deneyimlerin, bilgilerin tortusudur ve bu tortudan konuşur" (Krishnamurti, 2001, s. 16-17).

⁴⁷ Bilgisayar temelde iki bileşenden meydana gelmektedir. Bunlar donanım ve yazılımdır. Bilgisayar donanımı bilgisayar mimarisiyle ilişkili bir kavramdır. Bilgisayar mimarisi iki türe ayrılmaktadır. Bunlardan bir tanesi Harvard mimarisi diğeri ise en çok kullanılan Von Neumann Mimarisi olarak bilinen sistemdir. Bu sistem bir bilgisayarı oluşturan ana bileşenleri tanımlamaktadır (Backus, 1978, s. 615). Moore ve Suber donanım ve yazılım arasında bir farklılığın olmadığını savunmaktadır. Adı geçen iki isim donanım ve yazılım arasındaki farkın ontolojik bir öneminin olmaması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Colburn ve Turner gibi düşünürler ise soyut ve somut kavramları üzerinden bir değerlendirme yaparak donanım ve yazılım arasında farkın olmayacağını dile getirmişlerdir (Duncan, 2017, s. 8).

burada görülür. Çünkü zihin bir bedenin etkileşimine ihtiyaç duymaktadır. Bedenin fiil halinde varlığı ile meydana gelen zihin birtakım algılar ile bilgi üretir. Duyulardan meydana gelen etkiler ile zihinsel duygulanımlar gerçekleşmektedir. Yani yukarıda dile getirilen *manevi otomat* fikri, zihinsel fikir zinciri ve bilgi sürecini oluşturur. Aynı şekilde yapay zekâ çalışmaları da beynin etkileşimini yapay sinir ağlarıyla⁴⁸ modelleyerek duyulardan gelen etkilerin beyinde meydana getirmiş olduğu bir takım etkileşimle bilgi sürecini açıklar.

Yapay zekânın bilgi sürecinde etkin olan donanım ve yazılım arasında ontolojik olarak bir ayrım olmadığının düşünülmesi (Duncan, 2017, s. 8) Spinoza'nın zihin ve beden arasındaki ontolojik bir farklılığın olmadığı düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Bu bakımdan Spinoza, yapay zekâ fenomeninin bazı kavramsal zorluklarının aşılabacağı felsefi bir sistem önermiştir (Dahlbeck, 2020, s. 1). Spinoza felsefesi için donanımı insan bedenine, yazılımı ise insan zihnine benzetmek mümkündür. Donanım hareket eden bedeni temsil ederken yazılım ise düşünen ve beden etkileşimleriyle meydana gelmiş zihni temsil eder. Bedenin birtakım etkileşimleri programlama ile oluşturulmaktadır ve bedenin dış cisimlerle etkileşimi zihnin duygulanımlarını meydana getirir. Aslında bu durum bilgiyi ve duyguları oluşturur. Bu bağlamda insan bilgisi ile yapay zekânın öğrenme sistemleri arasında ilişki kurulması gerekli görünür. Şimdi bu meseleyi irdelemeye çalışalım.

3.1.2. Öğrenme Sistemleri-Makine Öğrenmesi

Yapay zekânın öğrenme sistemleri ile Spinoza'nın bilgi üretme süreçleri arasında mekaniksel uyarlamalar yapmak mümkündür. Şimdi bu konuya temas edelim. Spinoza'nın bilgi anlayışı zihin beden etkileşiminden bağımsız değildir. Zihin ve beden arasındaki ilişkiyi monist bir şekilde kurgulayan Spinoza'ya göre zihin, bedende meydana

⁴⁸ Yapay sinir ağları, tecrübeden öğrenebilme yeteneğine sahip, yeni durumlara adapte olabilen, bunun yanında oldukça hızlı çalışan güçlü ve kıyaslanabilir bilgisayar sistemleri olarak bilinmektedir. Yapay sinir ağlarında temel süreçleme elemanı nörondur. Bu durumda her nöron ağırlıkla birleştirilmiş bir girdi setine sahiptir ve buna göre işlem yapmaktadır (Wang ve Takefuji, 1993, s. 12). İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli özellik insanın öğrenmesidir. Düşünme ve yorumlama özellikleri insanları diğer canlılardan ayırmaktadır. İnsanların düşünmesini sağlayan en önemli organı beynidir ve beyin sinir hücrelerinden oluşmaktadır. Sinir hücrelerinin modellenmesi yoluyla beynin belli birtakım fonksiyonlarını akıllı makinelerde de görme isteği yapay zekâ çalışmalarını etkilemiştir. İnsan beynine ait bir takım özellikle kısmen de olsa makinelere aktarılması yapay sinir ağları ile mümkün olduğunu bilen araştırmacılar bu konuda nöronların etkileşimlerini dikkate almaktadırlar (Nabiyev, 2016, s.550).

gelen deęişikleri (*modus*) algılamaktadır. Bu durumda zihin, bedenın etkilenimlerinin etkisindedir. O zihindeki bu etkileri duygu olarak ifade etmektedir. Ona göre bedendeki etkilenmelerin bedende oluřturduęu duygular, kimi zaman bilgi kimi zaman da tutku olarak adlandırılır (Atıř, 2015, s. 152). Spinoza, insanın dūřūnen bir varlık olduęunu ifade etmektedir, ona göre “insan dūřūnūr” ve bu yūzden de dūřūncenin konusu olan bir beden olmalıdır. Çünkü bedenin etkinlięi bilginin konusunu oluřturur (Spinoza, 2006, s. 79). İnsan zihninin fiili halinin (aktūel) meydana gelmesi fiil halinde olan (*actu*) tekil bir fikrin varlıęına baęlıdır. İnsanın özü, Tanrı’nın sıfatları ile kurulu olduęu için bu modusların doęası gereęi fikir hepsinden önce bulunur (Gökyaran, 2003, s. 46). Bu durumda insan zihnini, fiili olarak kuran öęe fiilen var olan bir şeyin tekil fikridir. İnsan zihnini meydana getiren şey fikirdir, bu fikir var olan bir şeyin fikridir. Çünkü var olmayan bir şeyin fikrinin olması mümkün deęildir. Spinoza’nın algı fikri ile ortaya çıkan zihin konusu, Merleau-Ponty tarafından da kabul edilmiř gibi görünūr. Çünkü ona göre algı bir gerçeęe açılma olarak algılanmaktadır. Algılayan bir varoluřumuzun gerçeęlięi kadar dıřsal nesnenin yani algıya konu olan şeyin de kesinlięi ortaya çıkmaktadır. Bunlar birbirinden koparılamaz gerçeęliktir.⁴⁹

Algıya konu olan dıřsal gerçeęlik bilgi sürecinin oluřmasını saęlamaktadır. Bilgi süreci insanın dūřūndūęūnū gösterir. İnsanın dūřūnme eylemi onun, fiziksel olarak eylem içerisinde olduęunu göstermektedir. İnsanın bedeniyle zihni paralel bir řekilde iřlem gördūęu ve fiil halinde olan bedenin fikri, zihni meydana getirdięi için insan zihni de beden eylem halindeyken eylem halinde olmak durumundadır. Spinoza’ya göre “fikirlerin dūzen ve baęlantısı, şeylerin dūzen ve baęlantısının (*connexion*) aynıdır” (Spinoza, 2006, s. 82). Bu yūzden beden etkinlik halindeyken zihinde etkinlik halinde olur. Aynı zamanda bedenin yapısıyla zihnin yapısı da bir kabul edilmektedir. Bu yūzden bedenin bileřik bir cisim olması fikrin de bileřik olduęunu gösterir (Sūmer, 2019, s. 42). Zihnin oluřması için etkileřimde bulunan bedenden gelen veriler Spinoza’ya göre bilginin tūrlerini de belirlemektedir.

Copleston (2013, s. 41) Spinoza’nın bilgi tūrü ayrımının Platonik bir tarzının olduğunu belirtmektedir. Ona göre Spinoza, Platon’da olduğu gibi bilgi derecelendirmesi

⁴⁹ Bu dūřūnce ile Ponty, aslında Descartes’ın “dūřūnce” eylemini, bedenden baęımsız bir eylem olarak ele almasını eleřtirmiřtir. Spinoza için de içeriksiz bir dūřūnce mümkün deęildir ve bu içerięin olmayıřı zihnin olmayıřını ifade etmektedir.

yapmaktadır. Her ne kadar Spinoza farklı eserlerinde⁵⁰ farklı tip bilgi türünden bahsetmiş olsa da Copleston (2013, s. 43) genel bir kanı olarak Spinoza'nın *Etika*'daki üçlü bilgi ayrımının dikkate alındığını ifade eder.

Spinoza dört başlıkta incelediği algı tarzlarından ilk algı tarzı, kulaktan dolma ya da üzerinde bir takım uzlaşımdan kaynaklı işaretlerden dolayı elde edilen algılardır. Buna örnek olarak anne ve babamızın kim olduğuna dair algımız veya doğum günümüze dair algımız bu tür algı tarzları olarak anlaşılır. İkinci algı tarzı ise gündelik deneyimden gelen algılardır, bu algılar anlama yetisinin belirleniminden kaynaklanmaz. Bu algıya rastlantısal bir şekilde sahip olduğumuzu söyleyen Spinoza'ya göre bununla çelişen başka bir deneyim elde etmediğimiz içinde zihnimizde yerini korumaktadır. Bu algı tarzına dair örnek veren Spinoza insanın öleceğini bilmesi bu algıdan kaynaklandığını belirtir. Çünkü çevremizde herkesin aynı yaş ve sebepten olmasa da öldüğünü deneyimleyen kişi kendisinin de bir zaman öleceği çıkarımında bulunur. Bu gündelik deneyim sonucunda üretilmiştir. Bunun yanında ateş suyu söndürürken benzinin ateşi beslediği de gündelik deneyim sonucu üretilir. Üçüncü algı tarzını aktaran Spinoza'ya göre bu algı tarzı herhangi bir şeyin özünü başka bir şeyden çıkarıldığını ancak tam olarak yeterli düzeyde çıkarsanamadığını belirtir. Bu algı tarzı ona göre etkiden hareket ederek bir sonuca varmamız ya da tümelden yola çıkarak bir özellik çıkarsama yapmamız olarak anlaşılır. Bu algı türü herhangi bir sonuçtan yola çıkarak onun bir nedeninin olması gerektiğinden dolayı oluşturduğumuz bir algı durumudur. Ancak bu algı durumu, nedenine dair herhangi bir bilgiye sahip olmadan, tam olarak ne olduğunu bilmeden meydana gelmektedir. Örneğin görünün bize bir takım şeyi yanlış gösterdiğini fark ettikten sonra güneşin görüldüğünden daha büyük olması gerektiğine dair oluşturduğumuz algı bu tarz algıya örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında zihin ve beden birlikteliği falanca örnekten yola çıkarak meydana getirdiğimiz ama nedenin ne olduğunu bilmeden oluşturduğumuz bir algı olarak anlaşılır.⁵¹ Dördüncü tür algı tarzına gelince, şeyi sadece

⁵⁰ Spinoza algı çeşitlerini *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme* adlı eserinde dört başlık altında ele almıştır ancak *Etika* adlı eserinde bu dört algı tarzını üçe indirgemıştır. Bu durumda *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*'de ele aldığı ilk algı tarzını *Etika*'da müstakil bir algı olarak ele almamaktadır. *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*'deki ikinci tür algıyı sanı veya imgelem olarak değerlendirmektedir. *Kısa İnceleme* adlı eserinde de bu algı tarzlarının karşılık geldiği üç tür bilgiden bahsetmektedir. Bunlar zan, inanç, açık seçik bilgidir.

⁵¹ Spinoza bu konuya açıklık getirmek istemiştir. Ona göre bu sonuç her ne kadar doğru bir sonuç olsa da bir takım yanlış yollarla da üretilmiş olabilir özellikle çokluğun birlik şeklinde anlaşılmasına neden olacak

özünden ya da en yakın nedeninden yola çıkarak bu en yakın nedenini veya özünü tam olarak kavrayarak meydana gelen algıdır. Bu durumu Spinoza bir şeyi bilmenin ne olduğunu bilmekle açıklamaktadır. Bir şeyi bilmenin ne olduğunun tam olarak kavranması ya da zihnin özünün kavranmasıyla bir şeyi bilmenin ne olduğu bilinir. Spinoza'ya göre “iki ile üçün toplamının beş olduğunu ve ki doğruya paralel olan üçüncü bir doğru varsa bu üç doğrunun birbirine paralel” olduğuna dair meydana gelen algı bu tür algı tarzına örnek olarak gösterilir (Spinoza, 2019, s. 44-46).

Spinoza üçlü⁵² bilgi ayrımını da örneklendirirken insanı meydana getiren tarzları ifade etmektedir. Bunlar; kanı, gerçek inanç ve açık seçik bilgidir. Spinoza'ya göre bu tarzların etkileri bulunur. Bu etkiler aslında algıların nasıl anlaşılması gerektiğini belirtir. Algılar ona göre kendimiz ve bizim dışımızdakilere ilişkin bilgiler olarak anlaşılmalıdır. Bu algılar üç farklı şekilde kavramdan elde edilir. Bunlardan birincisi doğrudan doğruya inançtan, ikincisi gerçek inançtan, üçüncüsü ise açık seçik bir kavramdan edinilir. Doğrudan doğruya inançları Spinoza kanı olarak adlandırmaktadır ve genellikle hataya açık olarak görür. Kanı hiçbir şekilde kesinliğinden emin olunan şeylerle ilgili değildir, aksine sadece tahmin ettiğimiz ve spekülasyona dayanan şeylerle ilgilidir. Ancak gerçek inanç ve açık seçik kavram her ne kadar birbirine benzemiş olsa da bunların hata payı bulunmaz. İnanç sadece akılla (*ratio*) kavranan şeyleri görmez. Şeyin neden

imgelemle bu sonuç üretilmiş olabilir bu durumda dikkatli olunması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Bknz. (Spinoza, 2019, s. 46)

⁵² Spinoza insanı meydana getiren tarzların anlaşılması için üçlü kural örneği vermektedir. Burada üç farklı kişiden bahsetmektedir. Ona göre birinci kişi (sadece zannetmekle yetinir ya da yaygın biçimde dendiği gibi sadece işittiklerine “inanır”) üçlü kurala göre ikinci ve üçüncü sayıyı çarpıp sonucu birinci sayının üçüncüye oranının, ikinci sayının birinciye oranıyla aynı olduğunu duymuş olsun. Birisi üçlü kuralın bu şekilde olmadığını söylediği halde bunu dikkate almadan kendi kuralına göre hesaplamakta olduğunda bu kişi kör birinin renkleri hakkında bildikleri gibi üçlü kural hakkında bilgi sahibidir denilmektedir. Bu adam kurallarla ilgili ona söylenenleri tekrarlayan bir papağan gibi tekrarlamaktan başka bir şey bilmemektedir. Algısı fazla olan ikinci kişi (kişi sadece işittiklerini değil, deneyimlediklerini de doğru zanneder veya bunlara “inanır”) ikinci kişi de kanılara sahiptir ancak birinci kişiden deneyimledikleriyle ayrılmaktadır. İşittiklerine inanmakla birlikte kendi tikel deneyimleriyle birleştirmektedir. Bu kişi de hataya eğilimlidir çünkü bir takım tikel değerlendirmeleri her konuda geçerli olabileceğinin bir garantisi bulunmamaktadır. Üçüncü kişi (onu asla yanıltmayacak olan gerçek inanç yoluyla kesinliğe ulaşır bu bakımdan ona bir “inanan” demek yerinde olur) ne işittiklerine ne de tikel deneyimlerinden yola çıkarak genel kanılara varmamaktadır. Bu kişi doğru kullandığında asla yanlışla ulaştırmayacak akla başvurmaktadır. Üçüncü kişi akıl yardımıyla bu Üçlü Kural'da sayıların orantılılık özelliğinden dolayı ortaya çıktığını ve başka herhangi bir şekilde olmayacağını söylemektedir. Dördüncü kişi (katiyen zannetmez veya inanmaz bunun yerine şeyin kendisini başka bir şey vasıtasıyla değil, başlı başına kendisi olarak görür) ise keskin bir kavrayışla tüm hesaplama işleminde orantılı durumu o dakika görmektedir bundan dolayı ne başkasının ona bir şeyler demesine ihtiyacı vardır ne de akıl yürütme (*ratiocinium*) konusunda beceri sahibi olması gerekmemektedir (Spinoza, 2015, s. 76).

başka türlü değil de öyle olması gerektiğine dair anlama yetisinde oluşan bir kanaate dayanır. Bunların yanında açık seçik bilgi ise gerekçelerle bir takım ikna sürecinden geçmeden şeyin kendisinin bilincine varılmasından meydana gelen bilgidir ve bu bilgi türü Spinoza'ya göre çok üstündür (Spinoza, 2015, s. 75-77).

Spinoza'nın bilgi derecelendirmesine bulanık ve upuygun olmayan bilgi ile başlaması duyu algılarının bilişsel sürecin başlangıcını oluşturmasından kaynaklandığını göstermektedir. Ona göre duyu algıları, yanlışın kaynağını oluşturur ve akıl bu yanlıştan insanı kurtaracaktır (Yovel, 1994, s. 93). Bilgi türlerinden birinci tür bilgi yanlışlığın en önemli nedenidir. Bunun dışında kalan ikinci ve üçüncü tür bilgi ise zorunlu olarak doğru bilgi türleridir. İkinci tür bilgi sadece bilimsel faaliyet gösteren insanlar tarafından değil akıl yürütme ile mantıksal çıkarım sonucunda elde edilecek bilgi düzeyini ifade eder. Copleston (2013, s. 46) bu tür bilginin yeterli düşünceleri kapsadığını ve bilimsel bilgi olduğunu belirtir. Parkinson (1954, s. 159) bilginin ikinci ve üçüncü türünün zaman ve mekândan bağımsız olarak şeyleri sonsuzluk bağlamında algılanmasına neden olduğunu belirtir. Akıl bilgisi Spinoza'ya göre bir tür genel fikirler olarak anlaşılır. “Her şeyde ortak olan ve bütünde olduğu kadar parçada da bulunan şey ancak upuygun bir tarzda tasarlanabilir” (Spinoza, 2006, s. 110). Ona göre ancak bu kavramlar evrensel idealardan ayrı olarak anlaşılmaktadır çünkü evrensel fikirler imgeleme dayalı üretilirler. Copleston (2013, s. 47) bu evrensel fikirlerin belirli mantıksal bir düzen içerisinde değil gelişigüzel bir şekilde mantıksız imgelemlerin bileşiminden meydana geldiğini belirtmektedir. Bunun yanında ortak kavramlara⁵³ (*nationes communes*) belirli bir mantıksal düzen içerisinde şeylerin anlaşılması için ihtiyaç duyulur (Deleuze, 1988, s. 54).

“Doğru bir fikre sahip olan aynı zamanda doğru bir fikre sahip olduğunu da bilir ve bilgisinin hakikatinden şüphe edemez” (Spinoza, 2006, s. 115). Yukarıda ifade edilen doğru bilgi sezgisel olarak ve gerçek nedenlerle ilgilidir. Fiil halindeki bedenin fikri olan zihin, Tanrı fikri ile üçüncü tür bilgi sayesinde birleşmekte ve bilgisinin nesnesi olan bedeni kendi doğası ile kavrayabilir. MacIntyre'de (1967, s. 537) bu bilgi türünün en

⁵³ Spinoza felsefesinde ortak kavramlar sevinç ve keder duyguların meydana gelmesini de etkilemektedir. Bizimle uygun bir beden veya cisimle etkileşime geçtiğimizde bizde ortak olarak olan şeylerin upuygun bilgisini edinmiş olmaktadır. Bu durumda sevinç tutkularıyla duygulanmış olmaktadır. Böylece insanın eylem gücü artmaktadır. Bu da ikinci tür bilgiye işaret etmektedir. Ancak keder tutkusuyula duygulandığımızda ise eylem gücü azalmaktadır. Bu da birinci tür bilgiye işaret etmektedir (Cihan, 2001 s.148).

yüksek bilgi türü olduğunu belirtmektedir. Bu durumda Tanrısal bilgi ile birleşen sezgi, bedenın kendi doğasının kavranmasını sağlar (Rızık, 2012, s. 127-128). Spinoza sezgisel anlama gücünün kavranmasıyla upuygun bilgiye ulaşmayı ve bu şekilde ebedi özün kavranacağını bildirir (Çilingir, 2012, s. 125). Spinoza'ya göre bir zihnin ikinci ve üçüncü tür bilgi ile anladığı şeylerin sayısı çoğaldıkça kötü duygulardan etkilenme oranı azalmakta ve bununla birlikte ölümden de daha az korkar (Spinoza, 2016, s. 356).⁵⁴ İnsanın ulaşmak istediğı zihnin en üstün var oluş hali olan sonsuz ve kalıcılık, insan zihninin Tanrı'nın sonsuz zihninin bir parçası olmasının fark edilmesinden geçer (Akdemir, 2012, s. 55).

İnsan zihnini bedenden bağımsız bir şekilde düşünmeyen Spinoza, zihnin bilgi üretme sürecinin içebakış yönüyle değil duyulardan gelen unsurların etkileriyle üretileceğini düşünür. Refleksiyon veya merkezi bir yaklaşımla bilginin ortaya çıkacağını düşünmemektedir. O yüzden bedenın etkisinden meydana gelen fikirleri, uygun fikirler ve uygun olmayan fikirler olarak tanımlar. Bu yönüyle bilgilerin üretilme durumunu fikirler zinciri ile açıklamaktadır. Bazı fikirler ona göre yeterlidir ve diğer zihinlerle bağlantılı olarak örülmektedir. Fikirlerin kendisinde yanlış olan hiçbir şey yoktur. Bunun yerine, fikirleri yanlış veya uyumsuz kılan şey, kişisel deneyim sırasını veya ontolojik düzeni takip edebilen fikirler arasındaki ilişkilerdir (Neumann, 2018, s. 3). İnsanın yanlış fikirleri olmaması bedenın etkileşimiyle meydana gelen zihnin bir olumlama ile oluşmasından ve inançtan doğmasına bağlıdır.

Fikirler dış cisimlerin etkileşimiyle meydana gelmektedir. Fikir üretme süreci bilinçliliğı gösterir. Algı veyahut bilgi türleri, insanın bilinçli varlığının en önemli unsurlarından birisidir. Bunlar aynı zamanda belirli türden duyguları temsil eder. Çünkü Spinoza'ya göre her ne kadar fikir ve duygu birbirlerinden farklı şeyleri ifade etmiş olsa

⁵⁴ Üçüncü tür bilgiye sahip olan kişi Tanrısal yasayı kavramış olacaktır. Tanrısal yasa insanın özgürlük, çaba ve zorunluluk ile evrenin tamamının anlamasını sağlamaktadır. Tanrısal yasadın dolayı zorlanmış bir insanın Spinoza'ya göre en az düşündüğü şey ölümdür. Özgür insanın felsefi düşüncesi ölüm üzerinde değildir o yaşam üzerinde hareket etmekte ve düşünmektedir. Özgür insan aklın emrine girmiş insan, aklın kılavuzluğunda yaşayan insan, ölümden korkmamaktadır. Doğrudan kendi yararına olan şeyi istemektedir bu durumda yararına olan şey kendini devam ettirme çabası olduğundan ölümü düşünmez (Spinoza, 2016, s. 306). Spinoza felsefesi zihnin ilacını ölümden değil yaşamda arayan bir felsefedir. Ona göre ölüm üzerine bir felsefe yapmak doğru değildir felsefenin anlamı ölümden kaçarken değil yaşarken oluşan bir şeydir.

ve duygular ne kadar karışık olsa da daima bir fikri var saymak zorundadırlar (Sunat, 2014, s. 165).

Spinoza'ya göre fikrin biçimsel nedeninin Tanrı olmasından dolayı fikrin biçimi, Tanrısal bir anlam kazanır. Bu durumda fikrin varlığı, Tanrı'nın düşünme gücüne bağlıdır. Fikrin özü Tanrı'nın düşünme gücüne bağlı olduğu gibi insan zihninin bir parçası konumundadır. Bu durumda insanın düşünmesi dediğimizde bu “düşünme eylemi” kime yüklenmektedir? Sorusunun irdelenmesi gerekir. Bu sorunun Spinoza felsefesinde geçersiz olduğunu düşünen Neumann'a göre (2018, s. 5) Spinoza, düşüneni paranteze alarak fikir üzerine dikkat çekmiştir. Fikirlerin kendileri, bir güç halinde oldukları için bilinç ikincil bir konumda yer alır. Bu durum, ona göre yapay yahut doğal hiç fark etmeyecek bir düşünme süreci oluşmasına neden olur. Neumann'ın fikri bir güç olarak görmesi, zihnin fikirler tarafından oluşturulduğundan yola çıkarak doğrulanır. Dahlbeck'e göre (2020, s. 4) Spinoza felsefesinde düşünmek tek bir şey yapmaktır o da “nesneleri açıklayan fikirler üretmektir.” Ona göre bazı fikirler nesnenin şeyleri değiştirme gücünü tam olarak açıklamayabilir. Ancak insan zihni, bir şeyi o şeyin kendisini nasıl etkilediğine göre algılama eğilimdedir. Onu meydana getiren güce göre değil. Bu yüzden nedenlerin bilgisine ulaşmak biraz zordur. İnsan, algıyla hareket etmeye alışık olduğundan nedenleri kavramakta zorlanır.

İnsanın algısal durumları zihinsel olarak işlediğini göstermektedir. Çünkü Spinoza'ya göre zihnin işleyişi ile bedenın işleyişi arasında paralellik bulunmaktadır. Bu durumda beden nedensellik bağlamında bir neden-sonuç ilişkisiyle anlaşıldığı gibi zihin de aynı nedensellik ilişkisine tabi olmaktadır. Buna algı zinciri denilmektedir. Bu durum göz önüne alındığında öğrenme de bu nedensellikle açıklanır. Neumann (2018, s. 4) hangi koşullar altında olursa olsun kim o şeyi düşünürse düşünsün her zaman geçerli olan fikirler arasındaki bağlantıyı çıkarmanın mümkün olduğunu belirtir. Yer kaplama kavramını gerektirmeyen düşüncenin doğasına bakıldığında düşüncenin tavrı olan fikrin oluşması için ne bir şeyin imgesine ne de kelimelere ihtiyaç yoktur (Spinoza, 2016, s. 141-142).

Kelimeler ve imgeler, fikrin göstergeleri olarak anlaşılabilir. Zihni algı zinciri olarak değerlendirmek, nedensel olarak ele almak aynı zihinsel durumun herkes tarafından aynı anlaşılacağını göstermektedir. Bu durum refleksiyonla bireysel, biricik

olan “ben” vurgusunu ortadan kaldırmaktadır. Ancak zaten Spinoza, benzer nedenlerin aynı sonuçları vereceği bir dünya tasarlamaktadır. Bu yönüyle bilgisayar destekli makinelerin zeki eylemlerde bulunması benzer bir varlık tasavvurundan ortaya çıkmaktadır. Bir donanım, evrendeki diğer cisimlerle nedensellik bağıyla iletişim kurar. Bununla birlikte bu donanımı belirli bir sistem halinde hareket ettirmek ve biçimlendirmek algoritmalar ile mümkündür. Aynı algoritma bütün donanımları aynı şekilde hareket ettirmektedir. İnsan zihni de benzer bedensel etkinliklerle benzer zihinlerin meydana geleceğini kavrar. Çünkü Spinoza zihni manevi bir otomat olarak algılamaktadır.

Spinoza’nın manevi otomat fikri, bilginin biçimsel olarak anlaşılmasına neden olmaktadır. Spinoza’ya göre bir insanın bildiğini bilmek, fikrin biçimsel niteliğini anlamakla aynı şey olarak görülür. Şayet bir insan, bir diğer insanın bildiği şeyin biçimsel niteliğini biliyorsa aslında bilmenin üçüncü kişi tarafından ne olduğu anlaşılmış olacaktır. Bilgi ile ilişkili zekâ kavramı da aynı şekilde ele alınır. Spinoza’ya göre zekâ insan düşüncesinin temeline oturmamaktadır. Ona göre zekâ⁵⁵ (*intelligentia*) ve zekilik düşüncenin bir etkisi olarak görülür.⁵⁶ Fikirlerin ve fikirler arasındaki ilişkilerin doğasını zekâ olarak anlayan Spinoza’ya göre zekâ, fikirlerin oluşturduğu zihni, zihnin objesi olan nesneyi, bunun yanında ilahi bir düşünme gücünü ve bunlarla birlikte bunların arasındaki bağıntıyı temsil eder. Bu durumda bireysel bir zihni somutlaştırmaktan ziyade Spinoza’ya

⁵⁵ *Anlama Yetisi* olarak da anlaşılabilecek olan zekâ Spinoza’ya göre genel olarak dışarıdan gelen etkilere dolaylı bozulmuş ve hastalanmıştır. Canaslan kitabın giriş kısmında *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme* adlı eserin Latince isminde bulunan *emendatione* kelimesinden yola çıkarak bunu ifade etmektedir. *Tractatus de Intellectus Emendatione*, hastalanmış zihnin iyileştirilmesinden bahsetmektedir. *Emendatione* kelimesinin düzeltme, tashih etme ya da iyileştirme anlamına gelmektedir (Spinoza, 2019, s. 20-21). Spinoza’ya göre anlama yetisini geliştirmek için gerekli olan gereçler anlama yetisine doğuştan verili olan şeyin geliştirilmesine bağlıdır. Doğuştan gelen doğru fikir anlaşıldığında diğer algı türlerinden ayrı olduğu da anlaşılacaktır ve ondan ayrıldığı yönler de fark edilecektir. Bu giderek geliştirilecek ve ne kadar çok şey algılanırsa yetkinlik o düzeyde artacaktır. Zihin ne kadar çok doğa hakkında şey algılasa o kadar yetkin varlığı da algılayacak duruma gelecektir. Zihin kendisini anladıkça doğayı anlayacak düzeye gelecektir. Bu durumda doğayı anlaması anlama yetisinin kendini anlamasına bağlıdır. Ona göre zihin en yetkin şeyi kavramasıyla en yetkin ve mükemmel duruma gelecektir (Spinoza, 2019, s. 52). Anlama yetisinin doğuştan gelen şeyin doğruluğunu anladığında bu algının sezgisel olduğunu fark etmiş olacaktır. Ne kadar çok şey sezgisel olarak algılanırsa yetkin zihin ortaya çıkacaktır. Spinoza’ya göre zihin kendini ne kadar çok bilirse kendisine o kadar kolay kılavuzluk edecek ve kendisini boş işlerden bu yolla alıkoyacaktır.

⁵⁶ “O halde zihinsel yetkinlik, [...] salt zekayla belirlendiğine göre, herkesin deneyimlediğine, ancak iyice gözlemlenmediğine [...] inandığım duyguların devasını yalnızca zihinsel bilgiyle bulabiliriz ve bu bilgiden zihinsel mutlulukla ilgili her şeyi çıkarabiliriz” (Spinoza, 2016, s. 327-328). “Öyleyse zekâ olmadan akli bir yaşam da mümkün değildir. Şeyler insana ancak zekayla belirlenen zihinsel bir yaşamdan haz almasına yardımcı oldukları ölçüde iyidir” (Spinoza, 2016, s. 314).

göre herkeste aynı fikirler olduğu için herkes aynı şeyi düşünür. Ancak makro düzlemde bu gerçekleşirken mikro düzeyde bu durum farklılaşmaktadır. İnsan bedeni dış cisimler tarafından farklı şekilde etkilenmektedir. Bunun sebebi upuygun olmayan fikirlerdir. Upuygun fikirler elde edilirse herkes tarafından ayrı fikir oluşmayacaktır. Upuygun olmayan fikirler ile bir tümevarımsal veya tündengelimli akıl yürütme yöntemleri, algı zinciri olan modustan Tanrı'ya doğru meydana gelen zincir oluşturulamaz. Bu tür değişiklikler günlük yaşamda ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Neumann'a göre (2018, s. 3) yeterli fikirler kavramı mantıksal biçimlendirmeyi aşar.

Spinoza'nın algı dünyasında algı ile meydana gelen fiziksel durumun zihinsel karşılığının paralel düzeyde gerçekleşmesi aynı gerçeklik âlemine ait bir zihin tasarlaması, yapay zihin çalışmalarında zihnin immateryal bir şey olarak algılanmasının önüne geçer. Çünkü bazı düşünürler zihni maddeden ayrı bir gerçeklik âleminde değerlendirdikleri için algı durumunu da bu dünyadan ayırırlar. Oysa Spinoza algı ile meydana gelen zihni, beden kadar bu dünyaya ait bir şey olarak görmektedir. Atış'ın (2015, s. 1) da belirttiği gibi bilgi ve eylem insan bedeninin etkisinden meydana gelmektedir. Bununla ortak bir sonuç günümüz nörobilim çalışmalarında da görülür. Günümüz nörobilim ile ulaşılan veriler, uyarıcılardan alınan etkilerin beyinde belirli tepkilere neden olduğunu göstermektedir.⁵⁷

Nörobilim alanında yapılan çalışmalar arasında Delgado Deneyi olarak bilinen deney kanaatimizce önemlidir. Jose M. R. Delgado tarafından yapılan deneyde beyin, irade ve duygular arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bir insanın beynine takılan uzaktan kumandalı çip ile nöronlarının etkileşimleri sağlanmış, insanlara istemli olduklarını düşündürtecek hareketler yapmaları sağlanmıştır. Örneğin etkileşen nöron kafanın sağa doğru çevrilmesini sağlamaktadır. Kumanda edilen eylem gerçekleştirildiğinde ilgili kişiye neden başını çevirdiği sorulduğu zaman bir bahaneyle bunu ifade etmiştir. Delgado deney sonucunda Ne yapıyorsun? Diye sorduğunda "Terliklerimi arıyorum, Bir ses duydum, Huzursuzum ve Yatağın altına bakıyordum" şeklinde cevap aldığını belirtir. Delgado, ellerini hareket ettiren beyin nöronlarını etkileştirmiş ve parmakların kasılarak herhangi bir dergi sayfasını değiştirmeyi sağlamıştır. Bu deney sırasında denek "sanırım doktor, elektriğin benim irademden daha güçlü" söylemi oldukça dikkat çekicidir. Benzer

⁵⁷ Penfield ile Rasmunssen adlı iki Nörobilimcinin yaptığı deney bunu göstermektedir.

bir deney bir boğa üzerinde yapılmıştır. Ne zaman duracağını belirleyen bir beyin çipi ile boğa arenada matadorun karşısında istendiği anda uyarılarak durdurulmuştur (Delgado, 1965). Delgado, deneylerinde beynin etkileşimlerinden yüzü asık bir hale gelme, sıkılma, utanma gibi birtakım deneyimler yaşayacak beyin etkileşimleri vererek deney yapmıştır. Bunları davranışsal olaylar zinciri olarak ifade etmiştir.

Deney yapmadan, herhangi bir laboratuvar ortamında bulunmadan, beden ve zihin arasındaki ilişkiyi ifade eden Spinoza'nın söylemleri oldukça ilgi çekicidir. Spinoza'nın bu anlamdaki düşünceleri, duyguların da bendene bağlı olması noktasında günümüz nörobilim çalışmalarıyla ortak sonuçlar doğurur. Spinoza ontolojisi kendi kendisini kuran bir yapıda metafizik alanın dışına çıkan bir anlatı sunar. Bu yüzden onun dünyasında şeyler maddileşmektedir (Negri, 2005, s. 133). Doğa'nın yapısını anlayarak bu yapıyla uyum içinde nasıl yaşanacağına dair bir arayış içerisinde olan Spinoza, Descartes'ın bilgi sürecinin aşmış, mutluluğun ontolojik alt yapısını kurmayı amaçlamıştır.

Delgado'nun yukarıda ifade edilen deneylerinde de görüldüğü gibi deneyim yani bedensel etkileşim belirli nedensellik ile kurulduğunda, zihinsel denilen birtakım durumlar ortaya çıkar. Bu yüzden nedensellik beden zorunlu etkileşimleri bazı zihinsel durumları meydana getirir. Bu zihinsel durumlar ile yapay anlamda oluşturulan şey arasında herhangi bir farkın olmadığı görülür. Yani zihin denilen şey, bedenin etkileşimiyle bir şey öğreniyor ve bedenin etkileşimiyle bir şey yapıyor. Buradan yapay bir zihnin imkânı ve kontrol edilmesinin de mümkün olduğu ortaya çıkar. Bunun yanında yapay zekâ çalışmalarında bilgi üretme sürecinin belirli bir ilişkilendirme süreci olduğu göz önüne alındığında yapay bilgi süreci de mümkün gibi görünür. Çünkü Horzyk'e göre biyolojik bilgi sistemleri için de karakteristik olan bazı ilişkilendirici kurallar getirildikten sonra, bazı bilgi parçalarının otomatik ve özerk bir şekilde diğer parçalarla ilişkilendirilmesine izin verilir. Bunun bir sonucu olarak, her yeni bilginin, makinelerin çeşitli bilgi parçalarını otonom bir şekilde ilişkilendirmesini sağlayabilen beyin benzeri yapay bir sinir ağı, bilgi işleme üzerinde otomatik bir etki oluşturur (Horzyk, 2012, s. 81).

Delgado'nun yaptığı deney dikkate alındığında Spinoza'nın manevi otomat olarak ifade ettiği zihin ve yapay zekânın öğrenme durumları arasında ilinti kurulabileceğini düşünüyoruz. Bilgisayarlar, tıpkı insanlar gibi var olan gerçeklerden yola çıkarak öğrenme gerçekleştirmektedirler. Bilgisayar programları elde edilmiş olan gerçeklerin

mantıksal olarak desteklenmesi ve yeni durumlarla karşılaştırarak bilginin genişletilmesi yolunu kullanmaktadırlar. Geri beslemeli öğrenme metoduna göre kurulan algoritmada kullanıcıya ilgili nesnenin özellikleri girmesi istenmektedir bu durumda bilgisayar sonuçla ilgili tahminde bulunur (Nabiyev, 2016, s. 542). Ancak bilgisayarın verdiği karar kullanıcı tarafından onaylanmadığı durumda bilgisayar karar verme durumunu değiştirmektedir. Bilgisayar aynı grupta bulunan çeşitli varlıklar için tüm verileri kazandıktan sonra ortaya çıkacak hata ihtimalini düşürmektedir ve kesin karar vermektedir. Başlangıç bilgilerine oranla bilgisayar sürekli olarak kendini geliştirir. Geri beslemeli öğrenme sistemleri ile bilgi edinme sürecinin Spinoza'nın öğrenme sistemiyle ortaklıkları bulunmaktadır. Ona göre bilgi deneyden gelir ve duyulardan gelen veriler bilginin nesnesidir. Özellikle duyuların bilginin kaynağı olması Spinoza için önemlidir ve ona göre bir fikre sahip olmak için insan zihninin bir tür hesaplama gücünün olması gerekir. Hesaplama düşüncesi Spinoza'nın olumlama fikriyle denk düşmektedir. Yani algıdan meydana gelen imgenin kavramla karşılaştırılması bir tür olumlama iken makine de hesaplama ile bütünü değerlendirmektedir.

Bir insan eylemini gerçekleştirmeye bedensel olarak belirlenmesi, algısal olarak etkilenmesine bağlıdır. Algısal durum o eylemin nasıl yapılacağını da gösterir. Bununla aynı şekilde herhangi bir işi bilgisayarda gerçekleştirmenin en önemli yolu o işin algoritmasının bilinmesidir. Yapılacak işte girdinin çıktıya dönüştürülmesi için işi yapacak komutlar dizisi bilinmesi gerekir. Komutları bilinen iş bilgisayar tarafından rahatlıkla yapılabilir. Ancak belli başlı işler için bilinen bir algoritmanın olmadığı düşünüldüğünde o işlerin bilgisayarlar tarafından nasıl yapılacağı bir tür sorun olarak görülmektedir. Bu sorunun ortadan kalkmasını sağlayan en önemli çalışma makine öğrenmesi⁵⁸ olarak bilinir. Örnekler üzerinden belli başlı deneyimlerle yeni bir şeyler

⁵⁸ Makine öğrenmesi açık bir şekilde programlamaya gerek olmadan makinelere öğrenme yeteneği kazandırma olarak anlaşılmaktadır. Makine öğrenmesini çok sayıda farklı tür algoritmaları bulunmaktadır. Bunlar arasında takviyeli öğrenme, genetik algoritmalar, karar ağaçları, derin öğrenme gibi algoritmalar sayılmaktadır. Makine öğrenmesi yapay zekâ için önemli bir aşama olarak anlaşılmaktadır. Ancak yapay zekâ sadece makine öğrenmesi ile değil bunun yanında geleneksel arama modeli, sembolik çıkarım ve mantıksal çıkarım gibi teknikleri de kullanmaktadır. Derin öğrenme yapay zekâda sistemdeki katmanların oluşturduğu derinlikten dolayı verilen addır. Örneğin bir yüz tanıma için kullanılan yapay sinir ağında öncelikle fotoğraf katmanlar içerisinde incelenmektedir ve her katmanda fotoğraf biraz daha geliştirilmektedir ve nihayet kime ait bir fotoğraf olduğu tespit edilmektedir. Tüm bu süreç derin öğrenme olarak anılmaktadır (Birer, 2018, s. 30).

öğrenme işlemini yerine getiren makineler, algoritması bilinmeyen veya olmayan işlemleri kendiliğinden yapabilirler. Örneğin e-posta hesabına gelen gereksiz postaların ayıklanması için herhangi bir algoritma bulunmamaktadır. Ancak bilgisayara verilen örnekler göz önüne alındığında istenmeyen e-postaların tek tek değerlendirilmesi sonucunda hangi postaların istenmeyenler kategorisinde olabileceğini bulan bir makine öğrenmesi gerçekleştirilebilir. Bu işlem aslında bilgisayara kendi başına algoritma üretmesini istemekten başka bir şey değildir (Alpaydın, 2011, s. 1). Bunun dışında bir de bilgisayara kendi kendine öğrenme durumunun gerçekleşmesini sağlayan meta-learning geliştirilir. Bu da sezgisel anlamda bilgi üretme sürecinin makineler tarafından da gerçekleştirildiğini gösterir.

Makineler tarafından sezgisel olarak bilgi üretebileceğine dair anlayış duyuşsal makinelerin şafağında meydana gelmiş teknolojik değişimler sayesinde oluşmaktadır. Gelişen teknoloji duygularımızla etkileşim halinde olan sistem ve cihazların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu alan bizim yapay zekâ ve sistemler üzerine bakış açımızı da etkileyecek düzeyde gelişim sağlamaktadır. Yonck'a göre (2019, s. 21-22) bilgisayarlı makineler, yani yapay zekâlar, bizim sadece açık komutlarımızla değil aynı zamanda sezgisel olarak hissettiklerimiz veya dillendiremediklerimizle ilgili birtakım ihtiyaçlarımızı da karşılayacak durumda olacağına dair öngöründe bulunmamızı sağlamaktadır. Yonck eserinde insanların bir tür duygusal makineler olduğunu belirtmiş ve insanlar yüzyıllardır öncekilerden çok az farklılıkla benzer özellikleri devam ettirdiklerini söylemiştir. Ona göre insanlar, mekanik süreçleri devam ettiren ve fiziksel ihtiyaçları aynı düzeyde gidermeye çalışan, aynı metabolik özelliklere sahip varlıklar olarak görülmektedir. Bu durum göz önüne alındığında insanların yeni bir yaratım sürecinde olduğu ancak bu yaratımın bir öncekinden pek de farkı yoktur. Ona göre her türlü etkileşim belirli bir deterministik düzlemde meydana gelmiştir. Bu durumda insanların ve makinelerin davranışları ve öğrenme tarzları benzer deterministik kurallarla işlediği anlaşılır

Makine öğrenmesi, bilgi ve Spinoza'nın yaratıcı doğa-yaratılmış doğa fikri arasında ilişki kuran Berry (2017, s. 7) makine öğrenmesinin kavramsal temelini yaratıcı doğa ve yaratılmış doğa kavramlarına dayandırılabilirliğini belirtir. Ona göre doğanın iki yüzü bulunmaktadır bunlardan birisi aktif yön diğer inaktif yöndür. Madde ve onun

niteliklerinden oluşan yön doğallaştıran Doğadır. Bir de bunun yanında doğallaştıran doğa tarafından üretilenlerin sürdürüldüğü doğa vardır. Bu iki doğa fikrinde yaratıcı doğa, eylemlerin yaratıcısıdır. Yani kendi kendini var kılan yasa olarak görülür. Bunun yanında yaratılmış doğa ise yaratıcı doğanın biçim almış halini ifade eder. Yani Doğanın tabiatlaşmasıdır. Yaratıcı doğa bir tür yasa koyucu, kalıpların kendisini ifade eder. Berry'ye göre bilgi-işlem, makine öğrenmesinde etkinliği meydana getiren bir yasa olarak anlaşılmaktadır. Yani düzen veren kalıbı ifade etmektedir. Bu yönüyle yaratıcı doğaya benzer. Bu durum makine öğrenmesindeki eğitim aşamasını ifade etmektedir. Bunun yanında hesaplanan olarak değerlendirilen şey üretilmiş veya üretilen şeklinde anlaşılmaktadır. Burada hesaplanan pasif konumdadır. Yaratılmış doğayı oluşturan moduslara karşılık gelir. Burada kendi başına yeni bir işlem yapamayan ve üretilen bir durum mevcutken ancak diğer tarafta üretilmesi için yasa koyan bir durum söz konusudur (Berry, 2017, s. 7-8).

Doğada deterministik bir yapının olduğu dikkate alındığında, insanların eylemleri bu determinizmden azade değildir. Bu durumda insanın eylemleri birtakım sınırlılıklarla belirlenmiş otonom bir yapısı bulunmaktadır. Bu otonomi, sınırlılıkların dışına çıkmadan kendi kendisine eyleyen bir yapıyı temsil eder. Yapay zekâ alanında yapılmış birtakım programlar da bu tür bir otonomi sergilemektedir. The Deep Blue isimli satranç programı dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov'u yenmesi, insanların yapabildiği bazı şeyleri bilgisayarların insanlardan çok daha ileri düzeyde yapabildiklerini göstermiştir. Bunun yanında dünya go oyunu şampiyonu Lee Se-Dol'u yenen Deep Mind programı kendisine verilmeyen bir algoritma üreterek kendi kendine oyunu öğrenmiştir. Sezgisel bir algı ile kendisine verilmeyen bir algoritma üreterek yeni hamleler yapan bu program yapay zekânın geldiği noktanın ne kadar ilerlediğini gösterir. Bir insanın herhangi bir problemi çözmesinin taklit edilmesi ile ilgili yapılan çalışmalar Newell, Simon, Show tarafından başlatılmıştır. Adı sayılan isimlerin yaptığı analiz çalışmalarında sezgisel yöntemler dikkate alınmaktadır. Bu tür çalışmalar *Sezgisel Arama* olarak tanımlanır (Nabiyev, 2016, s. 58).

Sezgisel arama olarak bilinen yapay zekânın kendi kendine öğrenme modeli Spinoza'nın sezgisel bilgisine yakın bir anlamda görülebilir. Çünkü Spinoza, sezgisel bilgiyi en yüksek bilgi olarak belirtir. Sezgisel bilgi, Tanrı'nın mutlak yasalarını keşfetme

anlamında, Tanrı'nın bilgisine sahip olma olarak kullanılır. Bu anlamda yapay zekâda uygulanan algoritma, en uygun hesaplanmanın yapıp bütün sistemin farkına varan bir bilgi sürecini ifade etmektedir. Spinoza'ya göre doğru bir neden-sonuç ilişkisi kurarak evrenin tamamının bilgisi elde edilir ve bütünlüğün keşfi sağlanır. O, bütünlüğün keşfine ve evrenin bilgisine neden-sonuç ilişkisine eşlik eden sezgi ile varılacağını ifade eder. Yapay zekâ için de algoritmanın tamamının fark etme ve yazılımın bütünlüğünü hesaplama bir tür sezgiselliği gösterir. En doğru olanı bulma yöntemi olarak sezgisel arama metodu ile sezgisel bilgi arasında bir benzerlik kurulabileceğini düşünüyoruz.

Spinoza felsefesinde bilinç varlığı olan insan ile eylem varlığı olan insan arasında köprüyü, bilgi sorunuyla doğrudan ilişkili duygular vasıtasıyla kurmak mümkündür. Spinoza'nın felsefesinde duygular bilgi türlerini belirlediği gibi insanın özgürlük ve ahlâk sorununu da belirler. Bu sorunlar aynı zamanda yapay zekâ araştırmalarının problemleri arasında sayılır. Şimdi bu meseleyi ele alalım.

3.2. Spinoza'da Eylem Varlığı Olarak İnsan ve Yapay Zekâ

Spinoza felsefesinin teorik düzenden pratik düzleme geçişini sağlayan en önemli unsur, insanın bilgi sorunun etik bir sorun haline gelmesidir. Spinoza'ya göre Varlık hakkında bilgi sahibi olmak, zihinsel mutluluk amacına hizmet etmektedir. Bu yüzde onun sisteminde ontolojinin epistemolojik bir bağlantısı bulunur. Ontolojisiyle ilişkili epistemolojisinin ahlâki erdemlerle ilişkilendirilmesi, sistemli ve bütünlüklü felsefesinden ileri gelmektedir. Bundan dolayı onun felsefesi onto-epistemolojik bir eğilimle değerlendirilir (Elmas, 2018, s. 64-65).

Felsefesinin merkezi konumunda bulunan Tanrı kavramı, eylemde bulunan insanın ahlâkiliği, erdemi, özgürlüğü söz konusu olduğunda da konumunu korumaktadır. Ancak Baker'e göre (1997, s. 1) Spinoza, ne kadar "Tanrı'dan, Töz'den, Özler dünyasından bahsederse [...] o kadar tanrıtanımlılıkla suçlanmaktadır; ruhtan, tinden ne kadar bahsederse, o kadar maddecilikle suçlanmaktadır." Bu bölümde eylem varlığı olan insanın, özgürlük ve irade ile ilişkisi, Tanrı ve insan bağlamında değerlendirilecektir. Bununla birlikte bedenin etkileşimi olarak sunulan duygular da bu bölümde ele alınacaktır, çünkü duygular insan özgürlüğünün temel sorunu olarak görülmektedir. Bu bölümde aynı zamanda özgürlük, irade, sorumluluk ve duyguların yapay zekâ ile ilişkisi irdelenecektir.

3.2.1. Conatus/Güç/Çaba/Özgürlük/İrade

Özgürlük kavramı felsefe literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu kavram felsefenin hem teorik hem de pratik alanını ilgilendirir. Felsefi sisteminde ontoloji ve epistemoloji iç içe girmiş birisi olan Spinoza'nın özgürlük kavramı da felsefesi gibi bir yapıya sahiptir. Özgürlük kavramı Tanrı'nın özgürlüğü ve insan özgürlüğü şeklinde iki ana problem halinde ele alınabilir. Bu bölümde öncelikle Spinoza için Tanrı'nın özgürlüğü ele alınacaktır, daha sonra insan özgürlüğünden bahsedilecektir.

Spinoza felsefesinde özgürlük kavramının güç ile aynı anlamda kullanıldığı, bu gücün de çabayla özdeş olduğu bilinir. Bu bakımdan onun felsefesinde güç, çaba, conatus, irade ve özgürlük kavramlarının mutlak anlamda özdeş olduğu görülmektedir. Negri'ye (2011, s. 53) göre Spinoza felsefesinde, güç ve özgürlük kavramları üst üste gelen terimlerdir ve bunlardan gücün yaygın olması özgürlüğün yoğunluğunu belirler.

Spinoza'ya göre Tanrı, şu an hâlihazırda yaptıklarından ayrı düşünerek onun bundan başka bir şey yapabileceği fikri mümkün görünmez. Yine Spinoza'ya göre tüm şeyler kendi nedenlerine zorunlu olarak bağlı durumdadırlar (Spinoza, 2015, s. 49). Evrende bulunan nedensellikten dolayı varolmak zorunda olan varlık, varolmaktan başka bir şey ortaya koyamaz. Nedensellik düşüncesi, Spinoza felsefesinde özgürlük sorunuyla doğrudan ilişkidir. Çünkü nedensellik evrende var olan şeylerin her nasıl ise öyle olmak zorunda olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Bu düşüncenin bütün doğada geçerli olması gerekir. Spinoza'nın bu fikri, aynı zamanda evrende herhangi bir rastgeleliğin de olmadığını göstermektedir. “Doğada olası⁵⁹ hiçbir şey yoktur; tersine, her şey Tanrısal doğanın zorunluluğu sonucunda, belli bir şekilde var olmaya ve bir eyleme belirlenmiştir” (2016, s. 60). Bu düşüncüyü Einstein, Spinoza'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra “Tanrı evrenle zar atmaz” söylemiyle özetler (Tippett, 2016, s. 102).

Bennet'e göre (1983, s. 154) Tanrı'nın zorunluluk fikri, conatus fikri ile kendisini göstermektedir. Conatus kendi içerisinde zorunluluğu barındırır. Bu zorunluluk kendi içinde, kendi türünde olan bir şey tarafından yok edilemeyeceğini, şeyin doğasında

⁵⁹ *Contingens*, muhtemel, mümkün olarak kullanılan bu kelime herhangi bir şeyin zorunlu olmadığını ifade etmektedir. İmkânsız ve zorunluluk dışında olanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Spinoza bu kelimeyle kimi zaman tikel şeyleri açıklamak için kullanmaktadır. Çünkü ona göre tikel şeyler varoluş süreleri tam olarak bilinmediği için onlar hakkında kesin bir bilgi edinmemiz mümkün değildir. Bu yüzden onlar olasıdır.

kendisini yok edecek bir öz bulunmadığını gösterir. Bundan dolayı şeylerin var olmak zorundalığı ortaya çıkmaktadır. Spinoza'nın kendi kendisini devam ettirme isteği olan conatusu Caird, kendini idame ettiren dürtü (*self-maintaining impulse*) olarak açıklar. O insanın bütün eylemlerinin birbirini izleyen süreçlerinin arkasında bu dürtünün yattığını belirtmektedir (Caird, 1907, s. 240). Tanrı için zorundalığı ifade eden conatus, insan için nedenselliğin içerisinde kendisini devam ettirme isteğini ifade eder. Nedensel bağılıkları sonucunda tüm eylemlerinin birbirini zorunlu olarak izlediğini gösterir. Nedensellik fikri ile Tanrı özgürlüğü (iradesiyle) doğrudan ilişkilidir.

3.2.1.1. Tanrı İradesi ve Özgürlüğü

Spinoza özgürlük kavramını tıpkı diğer kavramları açıkladığı gibi Tanrı ya da Doğa kavramından bağımsız olarak açıklamaz. O bazı insanların savunduğu “Tanrı'nın her şeyi insan için yaratmıştır” ve “insanı ise tapınması için var etmiş olmalıdır” düşüncesini eleştirmiş ve tüm diğer insanların bu fikri kabul etmeye yatkın olduklarını belirtmiş. Oysa ona göre insan, tüm diğer varlıklar gibi Tanrı'nın bir modusudur (Spinoza, 2016, s. 70). İrade kavramı ona göre yaratılmış tabiatla ilişkili bir kavramdır. Bu yüzden iradenin bir nedeni olmak zorundadır. Tanrı'nın hiçbir eyleminin dışsal bir nedeni olmadığı için Tanrı'da özgür iradenin olması mümkün değildir. Çünkü o nedeni kendinde bir varlıktır (Aşar, 2017, s. 33). Spinoza'ya göre “şeylerin özlerinin ve onların verili bir neden uyarınca zorunlulukla var olmalarının, Tanrı'nın belirleyici istenci ya da buyruğundan başka bir şey olmadığı açıkça ortaya çıkar. Bu nedenle, şeyleri açık ve seçik kavradığımızda Tanrı'nın istenci bizim için en anlaşılır şey olur” (Spinoza, 2014, s. 142). Tanrı'nın tek istenci kendi varlığını korumaktır yahut varlığını devam ettirmektir, çünkü özü varlığı kuşatan Tanrı'nın var olmaktan başka bir yolu yoktur.

Spinoza'ya göre kendi varlığı ve var olma nedeni başka herhangi bir şey tarafından belirlenmemiş olan şey Tanrı'dır, özgürlük kendi kendisine eylemde bulunmak ise Tanrı'dan başka herhangi bir şey özgür değildir. Tanrı özünün zorunluluğu gereği özgürdür ve aynı zamanda bu zorunluluk gereği vardır. “Tanrı hiçbir baskıya bağlanmadan, sırf kendi tabiatının kanunlarıyla tesir eder, etkindir” (Spinoza, 2006, s. 51). Ona göre özgürlük, dış etkiden bağımsız olarak kendi istencine göre hareket etmesi değildir. Tanrı'da o şeyi değil de bu şeyi seçme özgürlüğü yoktur. Çünkü o kendi tanımından yola çıkarak özünün zorunluluğu gereği eylemde bulunmaktadır, onun eylemi

yasallığı temsil etmektedir. Tanrı, sadece kendi kendisine etki ettiğinden dolayı dıştan bir zorlama yoktur. Spinoza, özgürlüğe karşıt olan şeyin zorunluluk değil zorlanma olduğunu belirtir. Çünkü zorlanma dışarıdan bir etki durumunu göstermektedir. Oysa Spinoza'ya göre Tanrıdan başka bir şey var olmadığı için ve Tanrı, tek töz olduğu için Tanrı'yı dışarıdan etkileyecek başka bir şey yoktur. Bu yüzden zorunluluk, zorlanma değildir ve özgürlükle çelişmez oysa zorlanma özgürlükle çelişir. Tanrı için zorlanma mümkün değildir ancak zorunluluk gereklidir.

Spinoza'ya göre özgür neden (*causa libera*) bir şeyi aynı anda hem yapmak hem de yapmamak değildir. Özgür neden bir şeyi yaparken hiçbir dış nedene bağlı kalmadan yapmak demektir. Bu yüzden, Tanrı her ne yapıyorsa onu özgür neden olarak dışarıdan herhangi bir nedene bağlı kalmaksızın yapmaktadır. “Şu halde, şeyleri öncesinde, şimdi olduklarından farklı şekilde yaratmış olsaydı, buradan zorunlu olarak onun, bir zamanlar yetkinsiz olduğu sonucu çıkardı, ki bu yanlıştır” (Spinoza, 2015, s. 52). Çünkü ona göre ilk neden olan Tanrı'nın şeyleri o şekilde yapmasına neden olacak dış neden (*externa causa*) olması gerekecektir. Bu durumunda şeyler olması gerektiği gibi değil başka türlü olacaktır. Oysa Tanrı'nın yaptığı şeyi yapmamazlık etmeyeceği ve şeyler daha yetkin olamayacağı kadar yetkin şekilde olduğu Spinoza'ya göre açıktır. Spinoza gerçek özgürlük “ilk nedenden [ilk neden olabilmekten], yani herhangi bir şey tarafından hiçbir şekilde sınırlanmamış veya zorunlu kılınmamış olmaktan ve sadece kendi yetkinliğiyle her türden yetkinliğin nedeni olmaktan başka bir şey” değildir (Spinoza, 2015, s. 50). Bu durumda özgürlük, eylemde bulunmak değil her türlü yetkinliğin nedeni olmaktır. Aynı zamanda özgürlük, başka herhangi bir şey tarafından sınırlandırılmamış olmaktır. Tanrı için yaratabilmekten ya da meydana getirmekten vazgeçmek ancak onun bir eksikliğini belirtir.

Herhangi bir eksikliği barındırmayan yetkin ve etkin olan Tanrı'nın bilmesiyle yaratmasının aynı şey olduğunu düşünen Spinoza'ya göre Tanrı'nın şeyleri şu an bildiğinden daha yetkin bir şekilde bilemeyeceği açıktır. Çünkü Tanrı şeyleri şu an yarattığından daha yetkin bir şekilde de yaratamaz. Ona göre eğer Tanrı'nın şu andan başka bir evren yaratabileceğine dair düşünce, onun yetkin olmasından yola çıkılarak üretilmişse bu bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü Tanrı, tali birtakım nedenlerden her zaman uzaktır. O, Tanrı'nın şu an olanları ebediyetten tayin ettiğini ve bu ebediyetten

olduğu için önce ve sonra gibi birtakım değerlendirmelerin yanlış olarak anlaşılabilirliğini belirtir. Tanrı, olanları belirli bir zamandan önce veya sonra var etmediği için onlar var olmadan, Tanrı var olmuş değildir (Spinoza, 2015, s. 50). Bu var edişte zamansal bir öncelik ve sonralık durumunun olmadığı açıktır. Tanrı'nın yarattığını değiştirme konusunun saçma olduğunu ifade eden Spinoza, âlemin ezelden beri her nasıl ise öyle olduğunu kabul eder. Çünkü eğer Tanrı, şimdiki dünyadan farklı bir dünya yaratmış olsaydı Tanrı'nın irade ve anlama yetisi de farklı olacaktı. Bu durumda Tanrı, şimdi olduğundan farklı bir Tanrı olacaktı. Eğer Tanrı şimdi en yetkin ve üstün bir varlık ise önceki yarattığı dünya durumunda yetkin ve üstün olmayacaktı. Bu yüzden doğa ezelden beri her nasıl meydana gelmiş ise öyle devam eder.

Spinoza'ya göre bir şeyin meydana gelmesi için iki sebep vardır. O şey ya kendi özünden yani iç nedenden (*denominatio intrinseca, Internae causae*) ya da dış nedenden (*denominatio extrinseca, externa causa*) meydana gelmiştir. Tanrı dış bir nedenden dolayı değil, kendi kendisinden dolayı vardır. Onun dışındaki diğer şeyler Tanrı'dan dolayı vardır. Bunun gibi varolanların da varlığa gelişinin iki sebebi bulunmaktadır. Ya Tanrı'dan dolayı bu şekildedirler ya da kendilerinden dolayı. Varolanlar kendilerinden dolayı o şekilde olamazlar çünkü Tanrı'dan başka kendi kendinin nedeni yoktur. O halde varolanlar Tanrı'dan dolayı o şekildedirler. Peki, Tanrı var olanları varolduklarından farklı bir şekilde yapabilir mi? Öyle değil de şu şekilde yapabilir mi? Bunun da iki sebebi bulunur. Tanrı bunu ya dışarıdan bir zorlama ile yapar ya da o şeyin bu şekilde değil de şu şekilde olması daha doğru olduğundan dolayı yapar. Tanrı'nın kendisi dışında onu zorlayacak bir şey olmadığı için dışarıdan bir zorlama ile olan şeyi değiştirmesi mümkün değildir. Peki, kendi isteği ile o şeyi değiştirebilir mi? Tanrı o şeyi, bu şekilde daha iyi değil ama bundan sonra iyi olacak şekilde yapmaz çünkü onun bilgisi ve varlığa geliş aynı anda olduğundan ve mutlak iyiyi bildiğinden dolayı onun en iyi şekilde olması gerekir. Şayet eğer şey şu an olduğundan farklı olduğunda daha iyi olacak dersek,, bu Tanrı'nın iyiyi yapmadığı anlamına gelecektir ki bu da saçmadır.

“Kendisiyle şeyleri yarattığı istenci, kendisiyle onları anladığı anlayışından ayrı değildir. Bu yüzden, Tanrı'nın, üçgenin üç açısının iki dik açiya eşit olduğunu anladığını söylemek, bunun böyle olmasını istediğini ve buyurduğunu söylemek demektir. Bu nedenle, bizim için, Tanrı'nın buyruklarını değiştirebileceğini düşünmek, üçgenin üç açısının iki dik açiya eşit olmadığını düşünmek kadar olanaksızdır” (Spinoza, 2014a, s. 137-138).

Spinoza'ya göre Tanrı, yarattığından başka ve bundan daha fazla hiçbir şey yaratamaz. Bu onun kadiri mutlak olmasıyla çelişmez. Çünkü ona göre Tanrı yaratabileceği her şeyi yaratmış olması gerekir. Spinoza'ya göre "Sonsuz anlama yetisindeki her şeyi yaratmamış ya da [...] hiç muktedir olmamış bir Tanrı'dansa, yaratmış bir Tanrı'nın çok daha yetkin olduğu muhakkaktır" (Spinoza, 2015, s. 36). Ona göre Tanrı'nın yetkinliği, yaratılabilecek her şeyi yaratmış olmasını gerektirir. Bunun yanında Spinoza "anlama yetisi her şeyi kapsıyorsa ve sonsuz yetkinliğinden dolayı daha fazlasını bilmesi mümkün değilse şayet, o halde, Tanrı'nın aynı zamanda anlama yetisinde olan her şeyi, hem de Doğada biçimsel olarak var olacak şekilde yaratmış olduğunu neden söyleyemeyelim?" diyerek kendisini eleştiren filozofları eleştirir (Spinoza, 2015, s. 36). Çünkü ona göre onlar, Tanrı'nın yarattığından başka yaratmayacağı düşüncesi, Tanrı'nın kadiri mutlaklığına ters düştüğünü düşünür. Oysa onun kadiri mutlaklığı, tamda yaratabileceği her şeyi yaratmış olmasına bağlı olduğunu göstermektedir ve onun bu düşüncesini eleştirenler bunu göz ardı eder.

Tanrı bir şeyi yapmaktan vazgeçemediği için özgürdür. Tanrı dıştan zorlanmadığı için özgürdür. Tanrı en yetkin olduğu için özgürdür. Tanrı her şeyin nedeni olduğu için özgürdür. Tanrı sınırlandırılmadığı için özgürdür. Tüm bu özgürlük durumları onun yaptığını yapmamazlık edemeyeceğini göstermektedir. Ancak Spinoza'ya göre varolanlar için bu özgürlük fikri tam olarak böyle değildir. Bu yüzden insan özgürlüğü konusunun tartışılması gerekir.

3.2.1.2. İnsan İradesi ve Özgürlüğü

Özgürlük, genel olarak eylemde bulunan öznenin tercihlerine uygun, aklın ve iradenin buyruklarına göre hareket etme durumu olarak görülmektedir (Aşar, 2017, s. 17). Tanrı'nın en ufağından en büyüğüne kadar var olan şeylere kendine ait özlerini vermesi, onun yetkinliğini gösterir. Bu durumda her şey Tanrı'nın içerisinde yetkin bir şekilde bulunmaktadır (Spinoza, 2015, s. 55-56). Böylece özleri Tanrı tarafından verilen her şeyin, Tanrı'dan pay aldığı ortaya çıkar. Spinoza felsefesinde insanın özgürlüğü Tanrı özgürlüğünden pay alır. Evrende nasıl ki Tanrı'nın özgürlüğünden bahsedilmiyorsa insanın da özgürlüğünden bahsedilmemektedir. Çünkü sonlu bir modus olarak görülen insan, evrende geçerli olan zorunluluğa bağlı bir şekilde yaşar (Cihan, 2004, s. 189). Tanrı'nın özü gereği varlığını koruma eğilimi, evrende olan şeylerin belirli bir yasalılığını

göstermektedir. Evrendeki varolanlar, Tanrı'nın birer modusu olduğundan bu moduslar, bu yasalılığa tabidirler. İnsan da bu yasalılığa tabi olan bir modus olarak özgür bir iradeye sahip değildir.

Spinoza'ya göre insan, zorunluluğa tabi bir varlıktır. Fakat bu zorunluluk Tanrı'da olduğu gibi kendi kendisinin nedeni olan bir zorunluluk değildir. Kendi dışında belirlenmiş bir zorunluluk olarak anlaşılması gerekir. İnsandaki zorunluluk aklın yasasına uymak anlamına gelir. Ancak bu şekilde özgürlük kavranmış olacaktır. Felsefesinde bilgelikle özgürlüğü aynı anlamda kullanan Spinoza, bilgeliği zorunluluğun bilgisine sahip olmakla özdeş düşünür. Çünkü ona göre yalnızca cehalet, insanlara şeyleri değiştirebileceğine dair bir inanç geliştirmektedir⁶⁰ (Russell, 1973, s. 146). Cahiller geleceği değiştirebileceklerini, geçmişten ders alıp geleceğe olumlu bakacaklarını düşünürler oysa Spinoza'ya göre “olacak olan olur.” Bu yüzden gelecek tıpkı geçmiş gibi değiştirilemez. Geleceği değiştirme düşüncesi, insanları umut ve korkuya yönlendirir. Spinoza'ya göre geleceğin değiştirilemeyeceğinden dolayı umut ve korku lanetlenmiştir.

Lanetlenen umut ve korku zorunlulukla ilişkilidir. Zihin ve beden aynı zorunluluğa tabidir. İnsan, zihin ve bedenin bir araya gelmesinden oluşmuş bir varlık olarak anlaşıldığından hem bedeninin hem de zihninin özgür bir iradeye sahip olmadığının belirlenmesi gerekir. Bu durumda Spinoza'ya göre “ruhta mutlak ya da hür hiçbir irade yoktur, fakat ruhun şu ya da bu şeyi istemesi nedenle gerektirilmiş olup o da yine bir başka nedenle gerektirilmiştir ve bu sonsuzca böyle gider” (Spinoza, 2006, s. 120). Spinoza için zihinsel karar ve isteğin bedensel nedensellikte aynı anlamda olduğu anlaşılır. Ona göre düşünce sıfatının altında belirlenim, *karar* olarak anlaşılırken yer kaplama sıfatının altında hareket ve durağanlık yasalarına tabi olan şey, *belirlenim* olarak ifade edilir (Spinoza, 2016, s. 158). Bu durumda Spinoza, irade özgürlüğünü reddetmektedir. Onun irade özgürlüğünü reddetmesinin temelinde doğada herhangi bir bedenin özgür olmadığı düşüncesi yatar. Çünkü herhangi bir bedenin etkileşimiyle zihnin herhangi bir kararı vermesinin nedeni bir başka neden olarak görülmektedir, onun da nedeni bir başkasıdır, bu durum kendi kendisinin nedeni olan Tanrı'da son bulur. Çünkü Tanrı dışında kendi kendisini bir şey yapmaya belirleyen başka bir neden⁶¹ bulunmaz.

⁶⁰ Olan olmalıydı, pişmanlık yok. Olacak olan olur, kuruntu yapmak yok. O halde olan olur, Telaş etmek yok.

⁶¹ Spinoza, gerçek neden (*cause*) ile sebebin (*ratio*) (*causa sive ratio*) özdeş olduğunu düşünmektedir.

Zihnin fiilen var olan bedenin fikri olduğundan dolayı zihnin özgür bir iradeyle kendi kendisini bir şey yapmaya sevk edemeyeceği ortaya çıkar. Spinoza'ya göre zihinde özgür irade diye bir şey yoktur. Zihnin herhangi bir nedene bağlı olarak herhangi bir karar vermesi bir şekilde belirlenir. Tabi bu kararı belirleyen neden de başka bir neden tarafından belirlenmiştir. Böylece bu durum, kendi kendisinin nedeni olan Tanrı'ya kadar gider. Spinoza'ya göre zihin, belirli bir düşünme biçimi olduğundan, zihnin herhangi bir şeyi isteme veya istememe konusunda kendi özgür nedeni olmadığı gibi mutlak bir güce de sahip olması mümkün değildir.

İnsanın özgür istenci olduğuna dair düşünce Spinoza'ya göre, onun kendisi hakkındaki bilgisizliğinden başka bir temele dayanmaz. Çünkü insan kendi eylemlerini kendisinin belirlediğini zannederek özgür olduğunu düşünür bu tamamen yanılsama ve hayaldir. Hayal, cisimsel etkilenmelerin nedenlerinin bilgisizliğinden kaynaklanır. İnsanın, eylemlerinin kaynağının kendisi olduğunu düşünmesi, onu şeylerden duygusal olarak etkilenme düzeyini arttırdığı gibi onu gerçeklerden de uzaklaştırır. Doğada, nedensiz doğadan başka bir şey yoktur. Sıkı bir belirlenimciliğin egemen olduğu var olanlar alanında, insanın bu açıdan herhangi bir ayrıcalık sahibi olduğunu düşünmek saçmadır (Bumin, 2010, s. 69). İnsanın özgürlüğü belirli nedenler üzerine kurulmuştur ve ona göre insanın özgürlüğü “anlama yetimizin Tanrı'yla dolaysız birlik vasıtasıyla edindiği ve bu yolla kendi içinde fikirler üretirken kendi dışında da Doğayla iyice bağdaşan etkiler ürettiği, bununla beraber, etkilerinin onları değiştirip dönüştürebilecek herhangi bir dışsal nedene tabi olmadığı sağlam bir var oluşturmaktır” (Spinoza, 2015, s. 152).

Dahlbeck (2020, s. 263) Spinoza'ya göre özgürlüğün ve bilgeliğin insanın doğasıyla ilgili olduğunu belirtir. Ona göre saf akıl ile mükemmel olana ulaşılabilir. İnsanın doğasında, belirli bir zorunluluğa uygun eylemde bulunmak vardır. Spinoza bu yüzden insana mükemmel olmayan varlığını mükemmele ulaştırması için pratik bir yönerge sunar. Çünkü insan akıllı, bozulmuş bir yapıda olduğu için onu nedenlerin bilgisiyle iyileştirmesi gerekir. Aklın iyileştirilmesi, zorunluluğun bilgisiyle mümkündür. Bu durumda aklın iyileştirilmesi irade özgürlüğünün mümkün olmadığını fark etmekle olur.

Spinoza akıl ve iradenin birbirine denk geldiğini değil aksine bunların özdeş olduğunu belirtir. Bunlar iki ayrı şeyi değil aynı şeyi ifade etmektedir. İrade ve anlayış

aynıdır. Eğer aynı nedenler aynı sonuçları doğuruyorsa neden bazı insanlar diğer insanlara göre farklı düşünmektedirler? Bunun sebebi nedir? Bunun sebebi ona göre insanların şeyleri imgelere göre değerlendirmelerinden kaynaklanır. Şeyler onların görüşlerini temsil eden imge değildir, onların aktarımını sağlayan kelime de değildir. Fikirler, bir etkinlik ürünüdür, fikirleri oluşturan etkinliğin, olumlama yahut olumsuzlama etkinliği olduğu bilinmesi gerekir.

“Diyelim ki bir çocuk dün sabah ilk Petrus’u gördü, sonra öğlen Paulus’u, akşam da Simeon’u; ve bu sabah tekrar Petrus’u gördü. [...] bu çocuk sabahın ilk ışığını görür görmez hemen dünkü gökyüzünü hatırlayıp güneşin yine aynı yolundan gittiğini hayal edecek, yani haliyle günü bütünüyle hatırlayacak ve aynı anda hayal gücünde Petrus’u sabahla ilişkilendirecek, Paulus’u öğlenle, Simeon’u da akşamla. Başka deyişle Paulus’un ve Simeon’un varlığı gelecek zamanla bağlantılı olarak hayal edilecek. Ama çocuğun Simeon’u gördüğü akşamı hatırladığını düşünürsek, o zaman Petrus ve Paulus geçmişe yorulacak, çünkü bu kişiler çocuğun hayal gücünde geçmişle ilişkilendirilecek. Çocuk bu kişiler[i] hep aynı zamanda görececek olursa o zaman bu süreç tekdüze bir hal almış olacak. Ama olur da bir akşam Simeon yerine Jacobus’u görürse, ertesi sabah bir önceki akşamı hatırlayıp bir Simeon’u canlandıracak kafasında, bir Jacobus’u, ama her ikisini de aynı anda hatırlamayacak. Çünkü çocuğun söz konusu gece sadece birinden birini gördüğünü, ama ikisini birden görmediğini varsayıyorum. Bu durumda çocuğun hayal gücü tereddüt yaşayacaktır ve akşam olduğunda kâh Simeon’u canlandıracak kafasında, kâh Jacobus’u; yani çocuk bunların hiçbirini gelecek zamanda kesin olarak canlandıramayacaktır, aksine her ikisini de olası olarak canlandıracaktır. İşte biz ne zaman şeyleri geçmiş ya da şimdiki zamanla ilişkilendirerek düşünmeye başlasak hayal gücümüz aynı şekilde tereddüt yaşayacaktır; bundan dolayı bizler de hem şimdiki zamanla hem geçmiş zamanla hem de gelecek zamanla ilgili şeyleri olası olarak hayal edeceğiz” (Spinoza, 2012, s. 133-134).

Spinoza’ya göre akıl, şeyleri sonsuzluğun ışığında aradığı için olası değil doğru bir şekilde algılamak durumundadır. Bu yüzden zamandan bağımsız olarak anlaması gerekir. İnsan zihni, Tanrı’nın sonsuz, ezeli ve ebedi özüne birebir olarak sahip olabilir bu yüzden zihin olumlama yöntemiyle doğruyu bulmaya gayret etmelidir. Buna ulaşmak için asıl olan insanın hayallerden uzaklaşması gerekir. Bu da zorunlu olarak gerçekleşen etkileşimlerin hayal olduğunu fark etmesine bağlıdır. İnsan zihni hem kendi bedeninin hem de kendisi dışındaki cisimlerin fiili olarak varolduğunu algılayacağı fikirlere sahiptir. Çünkü insanda Tanrı’nın düşünce sıfatının modusu olan zihin bulunur. Yani üçgen fikrinin dış cisimle örtüşmesi üçgenin ezeli varlığının fikrinin insan zihninde olmasından kaynaklanır.

Spinoza’ya göre zihinde herhangi bir fikrin fikir olarak her ne içeriyorsa ondan başka seçilmiş bir şey yoktur. Buradan yola çıkarak zihnin isteme veya istememeye dair herhangi bir yetisinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında tekil olarak şunu ya da bunu istemeler bulunur. Spinoza seçimin sadece bir fikir olduğunu belirtmektedir. Örneğin zihnin üçgenin iç açılarının toplamı iki tane dik açıya eşit olmasının

olumlanmasını dikkate aldığımızda bu düşünme biçiminde üçgenin fikrinin olması gerekmektedir, üçgen fikri olmadan bu durum anlaşılamamaktadır. Bunun yanında üçgen olmadan iki dik açının üçgenin iç açısına eşittir cümlesi kavranmaz. Üçgen fikrinin olması bu cümlenin doğruluğu için gerekli olduğu gibi yani üçgenden bu cümle anlaşıldığı gibi tersinden bakıldığında bu cümle üçgen fikrini de doğrulamaktadır. Yani üçgen fikri, iç açılarının toplamı iki dik açığa eşit olduğuna dair fikir olmadan anlaşılmaz. Bu durumda bu olumlama, üçgen fikrinin özüne aittir ve hatta özünden başka bir şey değildir (Spinoza, 2016, s. 139). İnsan zihni, düşüncenin modusu olduğundan sıfat kendisini bu zihinsel etkinlikte gösterir. Bu durumda tikel deneyimler, imgelerin üzerinde sonsuz düşüncenin olumlanması sayesinde doğruluk değeri alır. Dışarıda gördüğümüz üçgenin imgesinin ezeli üçgen ile olumlanması doğru bir üçgen fikrini temsil etmektedir, aksi takdirde bir yanılsama olur.

Spinoza istencin varlığını kabul etmektedir ancak bunun seçme iradesi olmadığını belirtir. Ona göre istenç, düşünmenin ta kendisidir ve bu tıpkı beden kadar gerçektir. Ancak ona göre seçme iradesi yoktur, çünkü seçme iradesi kendi amaçlılığı çerçevesinde insanın onu değil de bunu seçme özgürlüğüdür ki bu da ona göre mümkün değildir. İnsanların bazıları özgür oldukları yanılsamasındadır. Yaptıkları eylemlerin nedeninin kendileri olduklarını düşünürler oysa bu oldukça saçmadır.⁶² Spinoza insanların isteklerinin farkında olmaları onları özgürlük yanılsamasına sokar. İsteklerinin farkında olan ancak nedenlerin farkında olmayan insan, zorunlulukla eylemde bulunduğu gerçeğini bilememektedir. Bu yüzden özgür hareket ettiğini zanneder. Buradan da Spinoza'nın özgürlük algısının aslında doğasının bilgisine bağlı olduğu ortaya çıkar. Katı bir belirlenime tabi olan insan nasıl özgürleşecektir? Ona göre özgürleşme bilgi düzeyinin artırılması ve duygularda bağımsızlaşmasına bağlıdır. Peki, insan bu bilgi düzeyini nasıl

⁶² Oscar Wilde'in mıknaş hikayesi burada dikkate değerdir. "[...] birtakım çiviler, raptiyeler ve iğneler bir mıknaşın yakınında yaşıyorlarmış. İçlerinden biri demiş ki; bence mıknaşı ziyaret etmeliyiz. Bir başkası; bence mıknaşı ziyarete gitmek bizim asli görevimiz diye eklemiş, bunu hemen yapmalıyız, geç kalmamız hiç doğru olmaz demiş. Tüm bunları konuşurken bir taraftan hızla mıknaşa doğru çekildiklerinin farkında değillermiş. Mıknaş için için gülüyormuş çünkü onların geleceğini biliyormuş." Bu hikâyede de anlatıldığına göre insanlar özgür iradeleriyle hareket ettiklerini düşünürler ancak bu bir yanılsamadan ibarettir. Bu konuda Spinoza'ya atfedilen bir söz yerinde olacaktır: "Havaya atılan bir taş düşünebilseydi kendi isteğiyle yere düştüğünü sanırdı" (Spinoza, 2018). "Bir bebeğe bakın mesela, canı istediği zaman süt isteyebileceğini sanır ya da bir çocuk bir şeye kızmışsa keyfince intikam almaya kalkar, korkak bir adam da kafasına göre sıvışmanın yollarını arar" (Spinoza, 2016 s. 157).

geliştirecektir? Çünkü her şey belirlenmiş olduğundan zihnimiz de bedenimizin tabi olduğu nedensel kurallarla belirlenmiş ise insan nasıl nedenlerin bilgisine ulaşacaktır?

Spinoza'ya göre insan, Tanrı'dan pay aldığı için o da zorunluluğa tabidir. Bu görüşü ile çağdaş nöroloji deneylerinde elde edilen sonuçlarla benzeşen açıklamalarda bulunmuştur. Libet deneyleri olarak bilinen beyin ve davranış arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara göre biyolojik yapımız, karar verme düzeyimize etki etmektedir. Bu deneyler sonucunda davranışlarımız ile beynimiz arasında bir ilişkinin olduğu düşünülür. Yardımlı'ya göre Benjamin Libet, yaptığı deneylerle özgür iradenin aslında bilinçsiz dürtüler olduğunu kanıtlamıştır (Yardımlı, 2016).

1983 yılında Benjamin Libet tarafından yapılan bazı deneyler mevcuttur. Bu deneyler beynin bir takım etkileşimi sonucunda insan eylemlerinin gerçekleştiğini ve eyleme karar verme aşamasından önce buna insanı sevk eden beyinsel durumların olduğunu göstermiştir. Denekten istenen parmağını kaldırma eylemini ölçen deneyde üç unsur açığa çıkmıştır. Düzenekte beynin etkileşimi, parmağın hareketlendirilmesine karar verme anı ve parmağın hareketlendirilmesi ölçülmektedir. Deneğin parmağını kaldırmaya karar verme anından parmağı hareketlendirme anı arasında 200 milisaniyelik bir aranın olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak dikkat çekici bir olay daha vardır ki deneğin parmağını hareket ettirmeye karar vermeden 350 milisaniyelik bir zaman diliminden önce beyinde hareketlenme mevcuttur. Burada bizim, bir karar verme aşamasında, aslında o karara nedensel olarak hazırlandığımız fikri doğmaktadır (Can & Kılıç, 2019 s. 388-390).

Libet deneyleri hem felsefi hem de psikolojik sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu durum özgür irade, sorumluluk gibi unsurları ortadan kaldırmaktadır. Bu sorunları çözümlmek ve deneyin geçerliliğini denetlemek için Haynes ve arkadaşları gelişmiş teknolojilerle benzer deneyler gerçekleştirmiştir. Ancak sonuç daha çok şaşırtıcı hale gelmiştir. Bu deneyler neticesinde Libet deneyinde olduğu gibi harekete karar veren deneğin kararından 200 milisaniye önce değil 7 saniye önce beyinde hareketliliğin başladığı görülmektedir (Can & Kılıç, 2019, s. 390-391). Bu anlamda yapılan deneyler Spinoza'nın nedensellik ve irade konusunda düşünceleri ile modern bilimin ortaya çıkardığı sonuçlar benzeşir. Spinoza özgür iradenin olmadığını ifade etmektedir ve bir karar verirken bu karara zorlandığımızı düşünmektedir. İnsanların karara zorlanmaları dış cisimler tarafından gerçekleşmektedir. Bununla benzer sonuç Libet deneyindeki beyin

etkileşiminde ortaya çıkar. Bir karar vermeden önce bedenimiz bizi o karara hazırlamış olması bedenle ilişkili zihinsel süreç fikrini oluşturur.

Delgado ve Libet'in yaptığı deneyler insanın herhangi bir şeye karar verme sürecinin beyin endeksli olduğu ve beynin karar verme sürecinde oldukça etkili olduğu anlaşılır. Özellikle Spinoza'nın zihni oluşturan fikrin objesini beden olarak görmesi ile Libet'in karar vermeden önce beyinde gerçekleşen hazırlık süreci benzetilebilir. Karar verme Spinoza açısından bir düşüncedir ve bu düşüncenin fikri olması gerekmektedir. Fikirsiz düşünce mümkün değildir, bu durumda fikrin oluşması gerekir. Fikrin meydana gelmesi fiil halindeki bedenle mümkün olduğu için bedenin etkin olması gerekir. Bedenin etkinliği, beynin etkileşimini sağlamakta ve fikrin meydana gelmesini oluşturur. Spinoza'ya göre bedende herhangi bir etkileşim yaşanmamış olursa insan zihni bu bedeni tanımamaktadır ve hatta bunun varlığını bile bilemez. Atay (2018, s. 453) bedenin âtil durumda olduğu zaman, zihnin düşünmeye ara verdiğini ifade eder.

İnsan zihninin meydana gelmesi bu durumda belirli bir alt yapısal düzen içerisinde mümkündür. O halde fikrin oluşması nedensel ilişkilerle kurulmaktadır. Beyinde meydana gelen etkileşim doğal olarak fikrin hazırlayıcısı oluyorsa, bu etkileşimin yapay şekilde gerçekleştirilmesi yapay zekâyı da mümkün kılar. Beyni harekete geçiren bu etkileşim süreci hem insanın karar verme düzeyini önceden kestirebilmemize olanak sağlamaktadır hem de bu işlemlerin yapay şekilde ortaya çıkmasına imkân sağlar.

Beynin davranış ve karar verme noktasında zihne kaynaklık ettiğini bunu yaparken dış uyarıcılardan gelen etkileşime bağlı kaldığını düşünen yukarıda adı zikredilen düşünürler, özgür iradenin olmadığı sonucuna varmışlardır. Bu düşüncenin aksine bir değerlendirme sunan Aaron Schurger, 2010 yılında beynin bir kararı verirken özgür olduğunu iddia eder. Schurger, beynin dışarıdan gelen uyarıcılardan değil kendi başına bir karar verme mekanizmasının olduğunu belirtir. Ona göre beynin, dışarıdan herhangi bir deneyim sahibi olmadan, bir konu hakkında o ya da bu şeyi tercih etmesinin, sonsuzca ihtimal içerisinde birisine karar vermesinin, o karara yatkınlık durumu olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre bu durumda beyin dışarıdan gelen bir etkileşim sonucunda değil kendi kendisine bir karar vermiş gibi görünmektedir (Gholipour, 2020).

İnsan iradesinin, onun organı olan beynin dışarıdan etkilenmesine indirgenecek, beynin insafına bırakılacak kadar basit bir şey olmadığını savunan düşünürler olduğu kadar beynin bir şeye sadece dış uyaranlardan elde edilen verilerle değil kendi kendisine de bir çıkarım yapabilecek kapasitesinin olduğunu düşünen bilim insanları da bulunmaktadır. Beynin insan iradesine kaynaklık etmesini ve nörobilim çalışmalarının iddia ettiği gibi özgür iradenin olmamasını eleştiren Eagleman, öngörülebilir bir yaşamın mümkün olmadığı fikrini savunmaktadır. O bu durumu birbirini etkileyen pinpon topu örneğiyle açıklar. “Tabanında pinpon toplarının sıralarla dizilmiş ve her bir topun da bir fare kapanı üzerine dikkatle yerleştirilmiş olduğu bir hazne düşünün. [...] Haznenin içine yukarıdan tek bir pinpon topu bırakacak olursanız, nereye düşeceği matematiksel olarak doğrudan öngörmek üç aşağı beş yukarı mümkündür. Ama top tabana çarptığı anda öngörülemez bir zincirleme tepki başlatır. Çarpma etkisi, [...] karmaşıklık patlaması halini alır” (Eagleman, Beyin Senin Hikayen, 2016, s. 112). Bu deneyle Eagleman, aslında beynin öngörülebilir bir şekilde bazı şeyleri neden sonuç ilişkisi içerisinde ortaya koyacak kadar basit bir yapıda olmadığını göstermek istemiştir.

Schurger ve Eagleman gibi düşünürler, nörobilim çalışmalarında iradenin olmadığına dair çıkarımların tek taraflı bir bakış açısıyla değerlendirilmemesi gerektiğini ve bu yüzden dışarıdan etkileşime maruz kalan beynin sadece dışarıdan gelen uyarıcılarla değil kendi içerisinde de nörofizyolojik bir etkileşim oluşturabileceği imkânına sahip olduğunu ileri sürseler de bütün bu söylenenlerin nihai bir kavramsal ve özsel kesinlik taşımadığını söylemek gerekir. Şöyle ki, özgürlüğü adeta tesadüf ile eşitlemek bize göre kavramsal açıdan doğru değildir. Çünkü bahse konu ettiğimiz özgürlük, iradi bir tercih olarak öngörülebilir olan veya olmayan ile ilişkili olabilir. Başka bir deyişle ön görülemeyen edimlerin vukua gelmesi, mantıksal olarak iradi bir aktörün yokluğuna delalet etmediği gibi nedensel yasalara tabi olunmadığı anlamına da gelmez. Henüz öngörememek veya hesap edememek, nedensel bir etkilenimin olmamasından ziyade epistemolojik sınırlılığımıza da bir işaret sayılabilir. Nitekim Spinoza’nın modusların sonsuz olduğu düşüncesi, bu minvalde yapılabilecek yorumlara oldukça elverişlidir.

İnsana özgür bir irade vermeyen Spinoza’nın zihin anlayışı ile yapay zekânın davranması arasında farklılığın tespiti hayli güçtür. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi kurallara tabi olan yapay zekânın eylemleri bir yazılım aracılığıyla gerçekleşir. Robot

kendi eylemlerini ancak yazılımla belirlenen algoritmaya göre eylemektedir. Yazılım bu anlamda bir zihni, algoritma ise bilinçselliği ifade ediyor diyebiliriz.⁶³ Yazılım algoritmanın işlevsel olduğu genel alanı temsil etmektedir. Robot yazılım ile belirlenen bir kuralın dışına çıkamaz. Yani bu kurallığı yaşamak zorundadır ancak yeni durumlarla karşılaşan robot, algoritması belirlenmemiş bir durumla karşılaştığında yine kuralla belirlenmiş yeni bir algoritma kurabilir, bu durum kuralların dışına çıkamayan ancak yeni duruma kural üretme özgürlüğü tanır. Algoritma üretmeye odaklanmış yapay zekâ kendisini özgür hissedebilir, davranışları itibariyle yeni algoritma ürettiğini ifade edebilir, ancak bu yine başka bir algoritma sayesinde olduğu için her zaman bir zorunluluğu yaşayacak gibi görünür. İlk algoritmanın kendisini hareket ettirdiğini fark eden algoritma o algoritmanın belirlediği zorunlulukla eylemde bulunmaktadır.⁶⁴ Bu durum tıpkı Spinoza'nın nedenler zincirinde Tanrı'nın tüm nedenlerin ilk nedeni olması gibidir. İnsan

⁶³ Zihnin en önemli işlevi bilinçtir. Bilinçli olmayı sağlayan unsur zihindir. Spinoza felsefesinde zihnin fikirden başka bir şey olmadığı bilinmektedir. Bu durumda fikir, aslında bilinçliliği temsil etmektedir. Bilincin kendisini var kıldığı zemin zihni temsil etmektedir (Göktaş, 2011 s. 45). Aynı doğrultuda değerlendirdiğimizde yazılımın algoritmaya karşı konumu zihinle bilincin konumu gibidir. Yazılım tüm programlamaya verilen genel bir addır. Bu anlamda yazılımın genel olarak zihni temsil ettiği söylenebilir. Yazılım algoritmanın kendisini var kıldığı ve işlevinin yerine getirmek için zemini temsil etmektedir. Yazılım olmadan algoritmanın kendisini var kılacak zemini bulunmamaktadır. Algoritma yazılımın kendisini gösterme biçimi olarak algılanmaktadır. Yazılım içeriksiz kendi başına var olamaz. Ancak algoritma ile mümkündür. Bu yüzden algoritmanın kendisini var kılması da yazılım ile mümkündür. Yazılım, algoritmayı içerisine alan genel bir kavramdır. Bir işin nasıl yapılacağını belirleyen işlemler dizisi olarak bilinen algoritmaların tamamını temsil etmektedir. Algoritma sadece bir işi yapmaya yöneliktir ve her bir iş için ayrı bir algoritma kurulmaktadır. Bu durum zihnin fikirlerin toplamı olmasına benzetilebilir. Evrendeki şeylerin sayısınca kavramlar yani fikirler bulunmaktadır. Bu fikirler kendilerini zihinsel bir süreçte var kılmaktadırlar. Bu durumda zihin hem kavram hem de genel anlamıyla zihin olarak anlaşıldığı gibi yazılım hem bir eylemi gerçekleştiren algoritma hem de yazılımın kendisi olarak anlaşılabilir. Algoritmalar kendi kendilerini yazılımdaki diğer algoritmalar ile denetlemektedir. Bir eylemi gerçekleştirirken yeni hamle yapmak diğer algoritmalar ile etkileşimi gerekli kılmaktadır. Aynı şekilde insan fikirlerle düşündüğü içi bir fikrin doğruluğu diğer fikirleri gerekli kılmaktadır. Diğer fikirlerle etkileşim içerisinde olmak düşünmeyi göstermektedir.

⁶⁴ Yazılım, algoritma ve algoritmanın zemini olarak anlaşılmalıdır. Bu bir nevi zihin ve fikir olarak anlaşılabilir. Yazılım genel bir kavrayış olarak ifade ederken, algoritma yazılımın işlevselliğini temsil etmektedir. Algoritmanın işlemesi de donanımı harekete geçirmektedir. Yazılım ve algoritma arasındaki ilişki zihin, bilinç ve zekâ arasındaki ilişki gibidir. Çünkü yazılım algoritma ile bazen aynı anlama gelirken algoritmaların tamamının zeminini de ifade etmektedir. Algoritma bir eylemin yapılmasını sağlayan sıralı mantıksal dizilim iken tüm işlemleri bir tür algoritma ile kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda yazılım algoritmaların bir tür süreçlerini ve bütünü kapsamaktadır. Ama aynı zamanda aynı anlama gelecek şekilde de anlaşılmaktadır. Bununla aynı şekilde bilinç ve zekâ da zihnin bir tür etkinliği veya benzeri olarak anlaşılmaktadır. Bilinç özellikle kendi içindeki bir şeyin farkında olma niteliği veya durumu, bir dış nesnenin, durumun veya gerçeğin bilincinde olma durumu veya olgusu olarak da bilinmektedir. Bununla birlikte duyum, duygu, irade ve düşünce ile karakterize olma durumu olarak bilinen zihinle aynı anlamda da kullanılmaktadır.

bu nedenler zincirine bağı kalarak eylemde bulunmaktadır bu bakımdan algoritmanın nedensel ilişkisine benzetilebilir.

İnsan bedeninin etkileşiminin fikri olan zihin ile bedenin yasaları bir ve aynıdır. Zihin ve beden aynı nedenselliğe tabidir. İnsan bu nedensellikten dolayı özgür değildir. Ancak zorunluluğun farkına vardığında özgürleşebilir. Peki, insan bunu nasıl fark edecektir. Aynı nedenler aynı sonuçları doğuruyorsa, farklı insanlar aynı nedenlere neden farklı tepkiler vermektedir? Öncelikle insanın algılarıyla ilk oluşan şey imgelemdir. İmgelemin doğru olduğunu zanneden bireyler her şeyi olumsal olarak anlayacaklardır. Dolayısıyla şeyleri kendilerinin yaptıklarını zannedeceklerdir. Oysa şeyler kendilerinin dışında gerçekleşmektedir. İnsan bu durumu nasıl fark edecektir? Öncelikle insanın, doğada var olan her şey gibi bir modus olduğunu göz önüne alırsak modusların Tanrı'nın zorunlu olarak kendisini devam ettirme arzusundan dolayı kendilerini devam ettirme arzusunda olduklarını bilmemiz gerekir. Bu durumda modus olan insan, kendi kendisini devam ettirme arzusunda olacaktır. Bir bedenin kendisini var kılması başka diğer cisimlerle etkileşimine bağlıdır. Hem cisimlerle hem de başka bedenlerle etkileşim içerisinde olması gerekir ki beden varlığı devam etsin. Diğer taraftan zihnin de kendisini devam ettirme arzusu bulunmaktadır. Zihin beden fiil halinde olmasından dolayı beden dış cisimler ve diğer bedenlerle etkileşimde olacaktır. Sürekli ve hiç durmaksızın etkileşim içerisinde bulunan beden etkileşim süreçleri birbirlerinde farklı olacaktır. Bu yüzden aynı durum karşısında farklı bireyler farklı düzeyde etkilenebilirler. Oysa zihin etkilendiği dış cisimleri olumsal olarak değil zorunlu olarak kavramaya başlarsa ki bu anlama yetisiyle mümkündür yani şeyler arasındaki ilişkiyi kurmakla mümkündür. İşte o zaman şeyler olumsal olmaktan çıkıp zorunlu hale gelmektedir. İnsanlar için şeylerin olumsallıktan zorunluluğa geçişi nasıl mümkündür? Beden Tanrı'nın yayılım sıfatının modusudur, zihin ise Tanrı'nın düşünce sıfatının modusu. Şeyler Tanrı'nın sıfatlarının modusları oldukları için Tanrı'nın zihninde, beden mutlak modusu mevcuttur. Yani şeylerin kavramsal durumları Tanrı'da mümkün olduğu için insanlar bu kavramsal düzeyi yakalamak durumundadırlar. İnsanlar, Tanrı'nın mutlak bedenini fark ettikleri anda mutlak zihnini de fark edeceklerdir. Bir defa bunu yakalayan bir insan artık devamlı bunu anlamak zorunda olduğunu fark ettiği için, Tanrı'nın mutlak zihni için çabalayacaktır. Böylece insanın eylemlerinin sebebi kendisi değil nedensel zorunluluk olduğu ortaya çıkacaktır.

İnsanın nedensel zorunluluğu onun nasıl olsa “olacak olan olacaktır” düşüncesiyle eylemsiz durmasının aksine, onu sürekli eylemde bulunmaya yöneltir. Çünkü öncelikle bedenın varlığını devam ettirmesi insanın diğerk cisimlerle etkileşime zorlamaktadır, diğerk taraftan zihnin varlığını devam ettirme arzusu da onu eylemde bulunmaya sevk eder. Spinoza’ya göre “Tanrı’nın insanı yaratmasına neden olan kudreti (*potentia*) dışında, başka deyişle Tanrı’nın sadece insanın yararını gözetmesini sağlayan kudreti dışında hiçbir kudretini kavrayamayız” (Spinoza, 2016, s. 307). İnsanı eyleme sevk eden bir diğerk durum ise kişinin kendi *potentia*’sı (conatus) olarak anlaşılır. Çünkü Spinoza her insanın bir kudretinin olduğunu belirtmektedir. Bu kudret, kendisini açığa çıkartacak bir etkileşim durumu ortaya çıkarır ve kişinin kendi potansiyelinin farkında olmasıyla sürekli eylemde bulunmaya sevk eder. Bu kudret zorunlu olarak kendini var etme kudretidir.

Frankfurt’a göre kişilik, rasyonel olmakla değil irade ile özdeşdir (1971, s. 11). Bir insanı, insan kılan şey rasyonel davranması değildir onun özgürlüğüdür. O ya da bu şeyi seçiyor olması, onu diğerk varlıklardan ayıran yönüdür. Oysa Spinoza bu anlamda insana, o ya da bu şeyi seçme özgürlüğü vermez. Katı bir determinizm ile belirlenmiş eylemlerimizle başka türlüşünü yapamayacak durumdayız. Çevik, insanların otonom⁶⁵ davrandığını ancak diğerk şeylerin otonom davranmadığını bundan dolayı yapay zekânın otonom davranamayacağını ifade etmiştir (Çevik, 2017, s. 82). Oysa Spinoza’ya göre evrende tüm şeyler Tanrı’nın modusu olduğundan varoluşun kendi zorunluluğu gereği hareket etmektedirler. Bunun temel nedeni de kendisini devam ettirme arzusudur. Tanrı ya da Doğa’nın kendisini devam ettirme zorunluluğundan insan dâhil tüm şeyler Tanrı’dan dolayı eylemektedirler. İnsan da kendi kendisine eyleyen bir varlık değildir. Bu yüzden insanı diğerk şeylerden ayıran özellik olan kendi eylemlerini belirleme isteği, aslında Spinoza felsefesinde ayırım unsuru olarak görülmemektedir aksine robot ile insan arasında analogi yapılmasını sağlayan önemli bir kanıt olarak görülebilir.

Spinoza’ya göre insan, kendi eylemlerini kendisi belirliyor gibi düşünebilir ancak ona göre bu bir irade yanılmasıdır. İnsanın tüm eylemleri Doğa’nın tüm unsurları gibi bir mekanizma sayesinde işlemektedir. Bundan dolayı özgür irade mümkün değildir. Bu

⁶⁵ Kendi kendini eylemde bulunmaya odaklanma anlamında kullanılmaktadır ve özerklik ifade eder. Ancak otonom sinir sistemi yapılan beyin araştırmalarında isteğimiz dışında çalışan sistem olduğu görülmüştür. Bunun yanında somatik sinir sistemi vardır bu sistem ise istedik davranışlar yapılmasını sağlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Akyüz & Leblebiciler, 2012)

yüzden şayet eğer insan ve robot arasındaki ontolojik farklılığı ortaya koymak için irade söz konusu olacaksa bu anlamda Spinoza felsefesinde robot ve insan arasında ontolojik bir farklılık bulunmadığı ortadadır.

Bazı düşünörlere göre bir robotun insan gibi davrandığını söylemek için robotun kendisine verilen programın dışına çıkması gerekir. Yani kendi özgür iradesi ile o ya da bu nedenden dolayı kendisine verilen kurala beklenmedik bir şekilde aykırı bir davranış gerçekleştirmesi gerekir (Çevik, 2017, s. 85). Oysa Spinoza'ya göre insan veya diğör hiçbir varolan kendisine belirlenmiş bir eylemden başka bir eylemi gerçekleştirmesi mümkün değildir. Çünkü Doğanın hiçbir yerinde Doğanın kusurlu olduğunu gösterecek bir örnek bulunmaz. Doğada bulunan her şey, Tanrısal yasaya uygun bir şekilde aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracak aynı nedenselliğe tabi olurlar. Tanrısal yasaya aykırı bir durumun olması, Doğa'nın kusurlu olduğunu gösterir. Oysa Doğa, mükemmel bir yapıdadır ve her şey olması gerektiği gibi davranmaktadır. Bu durumda insanın dahi kendisine verilen kuralın dışına çıkamadığı bir yapıda, robotun kuralın dışına çıkması beklenemez. Kaldı ki burada da insan gibi davranmak değil aksine insanın robottan bir farkının olmadığını göstermek için bir analogi kurulabilir. Elmas'ın bu konuyu destekleyen ifadesine göre insanın doğasında ona aykırı bir şey bulunmaz (2015, s. 138). İnsanın özgürlüğü, onun doğasına uygun davranmasıyla özdeş olarak anlaşılır. Bu aynı zamanda Tanrısal yasayı da ifade eder. Spinoza felsefesinde Tanrısal yasa, aklın aklanmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle Tanrısal yasa varoluşta akla aykırı hiçbir şey bulunmadığını gösterir (Atayman, 2006, s. 12).

Spinoza'ya göre insan o ya da bu eylemi yapmaya iradi olarak karar vermemektedir, yalnızca belirli nedensel durumlar onu o eyleme sevk etmektedir. Bu nedenlerin farkına varmanın özgürlük olduğundan yola çıkarak insan özgürlüğü kendi içerisinde paradoksal bir durumu oluşturmaktadır. Çünkü eğer insan o ya da bu şeyi kendisi seçmeyerek bir etkileşim gerçekleştiriyor ise bu etkileşim bir zihne tekabül ediyorsa, insanda bu zihnin oluşmaması mümkün değildir. Dolayısıyla insanlar isteseler de istemeseler de bu zihni oluşturacak bir nedensel yasaya tabidirler. Peki bu durumda insan, yasanın dışına çıkıp nasıl özgürleşecektir? Spinoza insanların özgürlük durumlarını duygulardan uzaklaşma olarak anlamaktadır. Yani bedenin etkileşiminden doğan zihinsel durumun insanda oluşturduğu kederden kurtulması gerektiğini belirtir. Peki insan hem

zihinsel hem de bedensel olarak aynı nedensel yasalara tabi ise nasıl olacak da bu keder duygusundan kurtulacaktır? Çünkü ikisinin de oluşması aynı yasa sonucunda zorunlu olarak gerçekleşir. İnsanın keder duygusundan kurtulması ancak eylemlerinin kaynağını bilmekle mümkündür. Etkileşime zorlanan insan her türlü eyleminin kaynağı olarak Tanrısal yasayı bilmesi eylemin sonucundaki kederden kurtulmasına neden olacaktır.

Özetlersek İnsan özgürlüğünü bilinç üzerinden kurgulayan Spinoza'ya göre Tanrı'da seçme özgürlüğü olmadığı gibi onun modusu olan insanda da seçme özgürlüğü yoktur. Ancak bilinç düzeyinde bir şeyin olumlanması yahut olumsuzlanması bağlamında dışsal bir neden tarafından belirlenmediği için olumlanma yahut olumsuzlanma durumu bir tür istenç özgürlüğü olarak anılmaktadır bu aynı zamanda düşünce edimi olarak kabul edilir. Beşler'e (2009, s. 94) göre Spinoza felsefesinde zihnin duygular karşısında etkin ve edilgin olması insan özgürlüğünü etkilemektedir. Etkinlik kendine egemen yaşamak olarak anlaşılmaktadır ancak edilginlik ise bağımlı yaşamak olarak anlaşılır. Nihayet özgürlük aklın emrinde yetkin ve etkin bir yaşamla mümkündür. Atış (2015, s. 143) Spinoza felsefesinde bedenın etkilenimlerinden meydana gelen tutkuların karşısında zihnin, edilgin değil etkin olmak istediğini belirtmektedir. Bu etkin olma isteği, zihnin gücü olarak tanımlanır. Ona göre zihnin gücü, insanı bilge ve özgür yapmaktadır. Böylece zihnin içinde bulunduğu zorunluluğu bilmesi, onun, aklına uyması anlamına gelmektedir. Nedenleri bilmesi her şeyin belirli bir nedensellik doğrultusunda meydana geldiğini bilmesini sağlayacaktır. Şeylerin ortaya çıkmasında Tanrısal bir zorunluluğun farkına varan insan etkileri değiştiremeyeceğinin farkına varınca özgürlüğün tadına varacaktır. Ancak zorunluluğun farkına varan insan özgür davranabilir. Spinoza'ya göre irade⁶⁶ (*voluntas*) ve akıl (*ratio, intellectus*) bir ve aynı şeydir (Spinoza, 2016, s. 140). Ona göre bilmek özgürlükle aynı şeyi ifade etmektedir. Çünkü özgür olmak nedenlerin bilgisine sahip olmakla anlaşılır ve irade denilen şeyin bir seçme özgürlüğü olmadığı anlaşıldığında aslında istencin fikir veya düşünceyle aynı anlama geldiğini aynı zamanda seçme özgürlüğü anlamında irade diye bir şeyin olmadığı anlaşılabacaktır. Hampshire (1971, s. 565-566) Spinoza'nın zorunluluğa bağlı özgürlük anlayışının hiçte mantıksız

⁶⁶ İrade denilince burada Spinoza arzulama yetisini değil olumlama ve olumsuzlama yetisini anladığını belirtmektedir. Ona göre buradaki irade zihnin doğru olan bir şeyi olumlaması ya da yanlış olan bir şeyi olumsuzlaması olarak anlaşılmaktadır yoksa zihnin bir şeyi arzulaması değildir. Spinoza irade kavramından seçenekler arasında bir seçim yapma arzulama yetisini anlamamaktadır. Ona göre irade "arzulama yetisini değil de olumlama ve olumsuzlama yetisi" dir (Spinoza, 2016 s. 138).

olmadığını ifade etmektedir. Bu düşünce yapay zekânın imkânı konusunda da olumlu bir bakış açısı gelişmesine neden olur. Davranışlar bakımından insan iradesinin ele alınması duygular üzerinden şekillenmektedir. Bu yönüyle duyguların hem özgürlük hem de yapay zekâ açısından değerlendirilmesi gerekir.

Bu durumda; duyguların kaynağı nedir? Duygu türleri nelerdir? İnsanın kederden uzaklaşması nasıl mümkündür? İnsan hangi koşullarda sevinç duygusuyla taşar? Yapay zekânın duygusu mümkün müdür? Gibi soruların cevaplanması gerekir. Şimdi bu sorulara Spinoza'nın felsefesinde cevap arayalım.

3.2.2. Duygu, Duygulanım ve Tanrısal Yasa

Özgürlük pratik alanla ilgili bir kavram olarak değerlendirildiğinde davranışlar söz konusu olmaktadır. Spinoza felsefesinde davranışların duygu ile duygunun da özgürlükle doğrudan ilişkisi bulunur. Bu durumda duygunun ne olduğunun bilinmesi, duygularla ilişkili özgürlük fikrini daha anlaşılır kılacaktır.

Spinoza duygulanışı iki farklı anlamda kullanmaktadır. Bunlardan birinci anlamı Tanrı'nın belli bazı halleri olan moduslar olarak anlaşılmaktadır. Bu haliyle modus, sıfatların bir duygulanımı olarak görülür. İkinci olarak modusun duygulanışı olarak yani duygulanışın duygulanışı olarak anlaşılır. Çiğdem Dürüşken *Etika'nın* terimler sözlüğü kısmında *affectio* kavramını duygu durumu, duygu değişimi şeklinde karşılamaktadır. O, Spinoza'nın *Etika'nın* birinci bölümünde *affectio*'yu Töz'ün ve hallerinin tarzı olarak anladığını ifade eder. Özellikle bu bölümde Spinoza, *affectiones*'i duygunun çoğulu olan duygular anlamında kullanır ve var olan her şeyi anlatan Tanrı'nın tezahürleri olarak ifade eder. *Affectio*, Latince'de en yalın anlamıyla “dış bir etki sonucunda, zihin ve beden durumunda meydana gelen değişim” şeklinde tanımlanmaktadır. Spinoza genel anlamda duygu kavramını da *affectus* ile ifade eder. Ona göre “affectus insanın yaşadıklarının bir sonucu olan heyecanları, coşkuları, arzuları, kısacası zihinsel ve bedensel değişimdir. Bu değişimin nedeni (*causa*) insanın kendinden kaynaklanmıyorsa, meydana gelen duygu edilgin bir duygudur (*passio*); değişimin nedeni insanın kendisinden kaynaklanıyorsa, meydana gelen duygu etkin bir duygudur (*actio*)” (Spinoza, 2016, s. 365-366).

Edilgin duygular tutku olarak ifade edilmektedir (Beşler, 2009, s. 108). Zihnin duygulanışı (*affection*) ve zihnin duygulanmış hali (*effecte*) olan zihnin modusları

bulunmaktadır. Duygu, Spinoza'ya göre bedenın duygulanımlarının fikri olarak görülür. Ona göre nasıl ki bedenın duygulanımları (dış cisimlerle etkileşimleri) onun eyleme gücünü arttırıp azaltıyorsa, zihnin duygularının fikri de düşünme gücümüzü arttırıp azaltır (Ramond, 2014, s. 29). Sevinç ve keder işte burada meydana çıkmaktadır. Bedenin eyleme gücünün artıp azalmasına bağılı olarak düşünme gücünün de artıp azalması sevinç ve kederi meydana getirir.⁶⁷ Eylemlerin netice itibariyle insanı kederlendirmesi ve neşelendirmesi de onları imgelem düzeyinde ve olası olarak anlamalarından kaynaklanmaktadır. Kederlenecek herhangi bir şeyin olmadığını, olan şeylerin Tanrısal zorunluktan kaynaklandığının bilinmesi ise insanı neşelendirecektir. Aktaş'a göre (2018, s. 258) duygular, bedenle ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde bunların birer fikir oldukları açıktır. Bununla birlikte bu fikirler kendilerinden daha güçlü başka fikirler olmadan ortadan kalkması veya etki güçleri azalıp arttırılması mümkün değildir. Çünkü hiçbir cisim, kendisine dışarıdan etki etmedikçe ne hareketi durabilir ne de hareketsizken hareketlenebilir. Bedenin yasalarıyla paralel yasalara tabi olan zihin için de bu kural geçerlidir. Bu durumda fikirler de kendilerinden daha büyük etki gücüne sahip fikirlerle ancak yok olabilirler. Bu yüzden aklını kullanan bir birey için Tanrı bilgisi, en yüksek fikir olduğu için kötü duygulardan yani keder veren duygulardan kurtulmanın en önemli yolu olarak görülür.

Nedenleri itibariyle zihin ve bedenın bir ve aynı şey olduğunu ifade eden Spinoza, bunların kendilerini devam ettirme tarzlarının birbirinden farklı düzeyde ve şekilde olduğunu düşünür. Her ne kadar farklı düzey ve şekilde olsa da çabanın özdeş olduğundan yola çıkan Spinoza'ya göre irade, çabayla ilişkili arzu ve iştah kavramlarının özdeş kabul edilir. Aktay'a (2018, s. 448) göre Spinoza felsefesinde duygu dediğimizde aklımıza arzu, sevinç ve keder gelir.

“Bütün duygulanışlar [...] arzuya, sevince ya da kedere irca edilirler. Fakat arzu her birinin asıl tabiatı veya özüdür; öyle ise her birinin arzusu bir başkasının arzusundan, her birinin tabiatı ya da özünün bir başkasının özü ya da tabiatından farklı olduğu kadar farklıdır. Sevinç ve keder, şimdi, kendileriyle her birinin gücünün veya onu varlığında devam ettirme çabasının çoğalmış veya azalmış, tamamlanmış veya indirilmiş olduğu edileşimlerdir (pasif hallerdir). Fakat aynı zamanda hem

⁶⁷ İnsanın etkileşim gücünü kudret olarak ifade eden Deleuze göre eyleme gücümüzü arttıracak şekilde diğer bireylerle etkileşim içerisinde olmaktadır. Bu etkileşim gücümüzü arttıracak etkileşim süreçlerinin arayışı arzu olarak anlaşılmaktadır. İnsanlar arzu ile deneyimleyerek başka diğer bedenlerle etkileşmektedir (2000, s. 73-74). Sadece insan bedeni değil tüm tekil varlıklar başka diğer cisimler tarafından etkileşim ve etkilenme eğilimindedirler. Spinoza dış cisimler tarafından var olmaya etkilenmemiş hiçbir tekil şeyin varolmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.

zihne hem bedene nispet edilmesi bakımından varlığında devam etmek için çaba deyince, biz iştah ve arzuyu kastediyoruz” (Spinoza, 2006, s. 177).

Spinoza, insanın varolmasını belirleyen iki temel şeyin haz ve acı olduğunu düşünür (Taşkın & Becermen, 2012, s. 136). Ona göre bu iki temel duygudan başka birde arzu (*cupiditas*) duygusu da bulunmaktadır ve tüm diğer duygular bunlardan türemiştir. Arzu Spinoza’nın felsefesinde varlığını devam ettirme çabasından başka bir şey değildir. Ona göre kendini devam ettirme çabası, sadece zihne atfedildiğinde irade olarak anlaşılmaktadır, bunun yanında hem bedene hem de zihne atfedildiğinde iştah (*appetitus*⁶⁸) olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda iştahın, insanın özünden başka bir şey olmadığı ortaya çıkmaktadır. İnsanın özünde kendini devam ettirme olduğu için devam ettirmeye yönelik bu çaba için gerekli eylemler zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çaba aynı zamanda erdem, kutluluk ve mutluluk ile aynı manaya gelmektedir. Spinoza’ya göre kutluluk, erdemin bir sonucu yahut ondan elde edilen bir yarar değil erdemin ta kendisidir. Kutlu olmanın hazzına varmamızın nedeni, ihtiraslarımızı dizginlememiz değildir. Aksine kutlu olmanın hazzına vardığımız için ihtiraslarımızı dizginlemekteyiz (Spinoza, 2016, s. 361). Spinoza’ya göre mutlak anlamda erdemli davranmak aklın kılavuzluğunda hareket etmekle ilgilidir. İnsanın yaşamını sürdürmek ve varlığını devam ettirmek için aklın liderliğini kabul edip ona uygun davranması gerekmektedir. İnsan, ancak o zaman mutlak anlamda erdemli sayılacaktır (Spinoza, 2016, s. 262).

Spinoza’ya göre erdem ve mutluluk, iyi ve kötü kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Spinoza *iyiden* insana yararlı (*utilis*) olan şeyleri anlamaktadır. *Kötüden* de insanın iyiye ulaşmasını engelleyen her şeyi anlamaktadır (Spinoza, 2016, s. 241). Copleston (2013, s. 55) Spinoza’nın iyi ve kötü kavramlarının gelişim düzeyini doğacı bağlamda değerlendirdiğini belirtir. Bu durumda iyi her türlü hazzı, ona neden olan her şeyi ve ateşli istekleri doyuran şeyleri ifade eder. Kötü ise istekleri boşa çıkaran şeyi ifade etmektedir. Bu insandaki tek istek kendisini devam ettirmeden başka bir şey değildir. Böylece kendimizi devam ettirme isteğimize karşı olan her şey kötüdür. Spinoza’ya göre (2006, s. 139) doğada iyi diye bir şeyin olmadığı açıktır. Bir şeye karşı onu elde etmek için çaba

⁶⁸ Spinoza’ya göre *appetitus*, iştah, arzu, istek, ihtiras, yalın anlamıyla insanın özüdür ve insanın kendi kendini var etmeye yönelik bütün çabası bu özden kaynaklanır. Ayrıca iştah bir şeyin ilk ya da temel nedenidir. Bkz. *Conatus*, *Cupiditas*.

gösteriyorsak o iyi olduğu için değil onu elde etmek istediğimizden dolayı onun iyi olduğuna hükmetmekteyiz.

Spinoza'ya göre insanlar için en yüksek iyi Tanrısal yasanın zorunluluğunu bilmekten geçmektedir. Zihnin en yüksek erdemi bu yasayı bilmek olduğundan bazen yetersiz bilgi onu heyecanlandırmaktadır. Çünkü Tanrısal yasa, kendini devam ettirme arzusuyla dolup taşıdığı için sevinç duygusu en yüksek derecede kendisini hissettirecektir (Russell, 1973, s. 145). İnsan eylemlerinde Tanrısal yasaya uyduğu için yaptıklarından pişmanlık duymayacak çünkü kendi yasasına uygun eylemiş olacaktır. Spinoza'ya göre pişmanlık iki kat mutsuzluk ve zayıflık nedenidir (Gómez-Alonso, 2014, s. 21). Çünkü Tanrısal yasaya uygun davranmaktan pişman olunmaz. İnsan pişman oluyorsa bu yasanın farkında değildir.

Duyguları bedenine etkileşimine bağlayan Spinoza, çağdaş yapay zekâ çalışmalarında duygu sorununun çözümüne kapı aralamıştır. Çünkü yapay zekâ alanında en fazla tartışılan sorunlardan birisi yapay zekânın duygusunun olup olmayacağıdır. Spinoza'nın felsefesinde, bedenin etkileşimi olarak açıklanan duygular, bilgisayar destekli bir makinede de olabileceğinin felsefi temelleri elde edilebilir. Ona göre insan, kendisini ve çevresini bedeni ile kavramaktadır. Bununla birlikte bu duygular insanın rasyonel yapısının tamamlayıcı unsuru olarak görülmez. Donanım ve yazılımın birleşimi olarak algılanan bilgisayarlar da bedeni temsil eden donanımın, yazılımı harekete geçirmesi bir tür duygusal durumu temsil edebilir. Fakat zaten insan bu duygulardan arınarak kendisini özgürleştirdiği ve ahlaki davrandığı için duygular insanın önündeki en önemli engel olarak görülmektedir.

İnsanın kendini devam ettirme çabası, insani yönü temsil etmektedir. Bunun bir yasa şeklinde varlıkta olması, insanın buna zorunlu olarak uyması, onun bir otomat şeklinde hareket ettiğini göstermektedir. Bu durum tıpkı yapay zekâ yasası gibi ona verilen yasaya uygun hareket etmesini sağlayacaktır. Örneğin bir algoritmanın yapay zekânın kendisini yok etmeme üzerine kurgulandığını düşünelim, bu algoritma onun yasasını temsil etmektedir.

İnsanın bir eylemi gerçekleştirmesindeki temel neden onun zorunluluk gereği gerçekleşmiş olmasıdır. Bu da onun ilgili davranışa karşı geliştirmiş olduğu olumlu bir duyguyla ilişkilidir. Yani bir tutkuya sahip olmak, o tutkuyu meydana getiren davranışın

zorunlu olarak gerçekleşmesinin bir neticesidir. Bu bir tercih değil zorunlulukla belirlenmiş bir etkileşimdir. Bu bağlamda Aktaş'a göre (2018, s. 257) ne istediğimiz ne yaptığımızla anlaşılır.

Spinoza'ya göre insanın duygulardan kurtulması keder veren şeyi bir daha tercih etmemesi olarak anlaşılır. Çünkü insanın o şeyi seçmesi zorunlulukla gerektirilmiştir. O şeyin nedeninin bilgisiyle, etkisinde kalınan kederden uzaklaşılacaktır, yani bu bilgi eylemi bir daha eylememe olarak anlaşılmalıdır. Çünkü o kederin oluşması belirli nedenselliklerle ortaya çıkmıştır. Bu durumda Spinoza eylemden meydana gelen zihinsel durumun bir gerçeklik olduğunu ifade ederek o gerçekliğin nedenini Tanrı'ya götürme eğiliminde olan insanın asıl yasayı keşfedeceğini belirtmektedir. Bu eylemlerini değiştirme özgürlüğü değildir, bu özgürlük eylemlerin kendi üzerinde oluşturduğu duygusal baskıdan özgürleşmektir. İnsan, eylemlerin etkisinde kalarak keder ve sevinç duygusuyla dolup taşmaktadır. Ona göre özgürlük keder veren duygulardan arınmaktır. Çünkü keder bizi şeylerin asıl bilgisinden uzaklaştırmaktadır. Bu durumda özgürlük Spinoza'ya göre kişinin kendi kendisine itaatidir. Ona göre insanın kim olduğu ile ne yaptığının uyuşması özgürlüğü ifade eder. Gomez-Alonso'ya göre (2014, s. 22) Spinoza için özgür olan olduğu şey olandır. Duyguların esiri olan kişi kendisine yabancılaşmaktadır ve esaret içerisinde olarak algılanır. O halde esaretten kurtulmanın en önemli yolu Tanrısal yasayı bilmekten geçmektedir.

Tanrısal yasa sadakat ile ilişkilidir. İnsanın zorunluluğun dışına çıkmaması kurallara sadık olmasını ifade eder. Tanrısal yasa zorunlu bir sadakat olarak görülebilir. Bu durum robotların işleyiş tarzıyla ilişkilendirilmektedir. Çünkü robotlar da kendi algoritmalarının dışında hareket etmemektedirler. Robotlar genişletilmiş bir takım yeni algoritmalar üretebilirler bunun için belirli bir kurallar silsilesine ihtiyaç duyarlar. Tıpkı Tanrısal yasanın içerisinde insanın anlama yeteneği ile yasanın farkına varması gibidir. Zorunluluğun farkına varabilecek bir anlama yeteneği, sınırlarının farkına varacak bir algoritmayla ilişkili görünür. İnsan ve mekanik olarak hareket eden yapay zekâ da bu anlamda kurallara sadık görünmektedir.

Tanrısal yasanın zorunluluğu, insan için duyguların önemsizliğini ifade etmektedir. Spinoza'ya göre insan eylemlerini temel sebebi duyguları değil aksine zorunluluğudur. Bu yüzden insanın tamamlayıcı unsuru olarak görülen duygular, Spinoza felsefesinde

kendisinden uzaklaşılması gereken köleliğin temel sebebidir. İnsan ancak duyguların kölesi olabilir, bu yüzden kölelikten kurtulmak için duygulardan uzaklaşmak gerekmektedir. Duygular, insan eylemlerinin nedenlerinin farkında olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Nedenlerin bilgisi insanı duygulardan uzaklaştırıp, insanın asıl neden olan Tanrısal yasanın nedenselliğinden dolayı eylemde bulunduğu farkına varmasını sağlar. Spinoza'nın duygulardan arındırılmış insanı, ideal eylemlerde bulunan bir varlık olarak görülür. Böylece zorunluluğa tabi olma ideali, ortaya çıkar. Yapay zekânın da bu anlamda zorunluluğa tabi olarak işlemesi ve mekanik yasalarla hareket etmesi onun aslında ideal insandan ayrı bir yerde konumlandırılmaması gerektiğini gösterir. Çünkü zaten ontolojik olarak zihni, bedeninden farklı bir evrende bulunmayan insanın, eylemleri de zihin ve bedenin uymak zorunda olduğu yasalarla işlemektedir. Bu durumda yapay zekânın da ontolojik olarak donanımdan ayrı olmayan algoritmaları, aynı zorunluluğu ifade eder.

İnsan bedenini mekanik bir düzlemde ele alan Spinoza'ya göre insan, yukarıda ifade edildiği gibi kendi varlığını devam ettirmeye Tanrısal yasadan dolayı zorlanmaktadır. Birleşik yapıda olan bedenin bir parçasının ya da parçalarının değişmesi onun özünü değiştirmemektedir. Mekanik anlamdaki bedenin parçasında meydana gelen herhangi bir değişiklik, insanda Tanrısal yasadan dolayı kedere neden olmaması gerekir. Çünkü bedenin yenilenebileceği fikri onu kederden uzaklaştıracaktır aynı şekilde yasadan dolayı bu gerçekleştiği için onun bundan kederlenmesine gerek yoktur.⁶⁹ Bu durumda her ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin ne mekanik robot bir bedende ne de insanın bedeninde keder duygusunun bir anlamı bulunmaz.

Herhangi bir duruma karşı bizde bir duygu uyanmamış olsa bile bize benzeyen başka birisi tarafından o şeyin etkilendiğini hayal etmek bizde de aynı duygunun oluşmasına neden olmaktadır. Şeye karşı beslediğimiz duygunun ona benzeyen şeye karşı da beslememiz *duygu taklidi* olarak anlaşılır. Bu duygu taklidi, kederle ilişki olarak görüldüğünde acıma, arzu ile ilişkilendirildiğinde ise imrenme (*aemulatio*) olarak anlaşılır (Spinoza, 2016, s. 179). Duygu taklidi sayesinde, manevi otomat şeklinde ifade edilen zihinde, meydana gelen duyguların aynı nedenlerle başka zihinlerde de

⁶⁹ *Demir Dev* filminde parçalara ayrılan beden tekrar parçalar birleşerek kendisini oluşturabilmektedir. Mekanik yasalar bunu gerekli kılmaktadır. Bu yüzden demir devde duygusal bir değişiklik acı yahut keder bulunmamaktadır (Kakoudaki, 2017 s. 94).

oluşabileceği ortaya çıkar. Bu durumda aslında duyguların biricikliği fikri ortadan kalkmış herkes tarafından aynı duygunun oluşabileceği bir düşünceye evrilmiştir. O halde makinelerde de benzer bedensel etkileşimler benzer duygusal durumlar oluşturabilir.

Duygusal benzerlikler, Tanrısal yasa ile gerçekleşmektedir. Tanrısal yasa toplumsal davranışların ideal şekilde olmasını sağlayan en önemli unsur olarak görülmektedir. Çünkü toplumsal varlık olan insan diğer insanlarla karşılaştığında Tanrısal yasa çerçevesinde ilişki kurmaktadır. Bu yasa insanı düzenleyen bir sistem kurmaktadır.

Spinoza felsefesinde insanın temellendirilmemiş yaşamı ona mutluluktan çok acı, yarardan çok zarar verir. Bu yüzden o, önce Tanrı ve onunla ilişkili olan doğayı daha sonra bilgi ve duyguları anlatmaktadır. Bu sürecin ve aşamaların tamamı, insanın sağlam temellere dayanarak hareket etmesini ve eylemde bulunmasını sağlamaktadır. Bu şekilde bir anlatımla ahlakın göreceliği ortadan kalkacak ve mutlak bir anlam kazanacaktır (Erdemli, 1990, s. 115). Spinoza'nın mutlak olanla ilişkisi, tekçi bir anlayış göstermemektedir. Bu bağlamda hem kutsal kitapların tek merkezli din anlayışını eleştirir hem de insanların Tanrısal zihne, doğanın yasalarıyla ulaşabileceğini belirtmektedir. Spinoza "Tanrı'nın vahyedilmiş sözünün, belli sayıdaki kitaptan ibaret olmadığını, peygamberlere vahyedilmiş olan Tanrısal zihne ilişkin basit bir kavramda yattığını" gösterir (Spinoza, 2016, s. 49). Spinoza'ya göre her insanın Tanrısal yasayı fark etme yolları birbirlerinden farklıdır. Kutsal metinlerin insanlar için itaatten başka bir amacı bulunmamaktadır bununla birlikte Tanrısal yasanın ve vahyedilmiş bilginin amacı yardımseverlik ve adalet vurgusudur. Birisinin insanlara aktarım yolu peygamberler tarafından olurken diğerinin yolu akli kullanmaktan geçmektedir (Spinoza, 2002, s. 49-50). Tanrısal yasayı fark eden bir insan, ahlaki olanın temelini adalet ve yardımseverlik olarak görecektir.

Tanrısal yasa, Spinoza felsefesinin temel kanununu ifade etmektedir. Ona göre Tanrısal yasa, en üstün yarar olan Tanrı sevgisiyle aynı anlama gelen Tanrı bilgisini temsil eder (Spinoza, 2016, s. 97). Spinoza'ya göre Tanrısal yasa hakkında söylediklerinin bilinmesi, insanların Tanrı'nın emriyle hareket ettiğini ve Tanrısal doğadan pay aldığını gösterdiği için faydalıdır. Böyle olduğunda insan eylemleri, mükemmelleşecek ve mükemmelleşen eylemler sayesinde Tanrı daha derinden anlaşılacaktır. Spinoza'nın bu öğretisi, insana zihin dinginliği verir, aynı zamanda üstün

mutluluk ve kutluluğun (*beatitudo*⁷⁰) ne olduğunun anlaşılmasını sağlar. Bu öğreti erdemin Tanrı'ya hizmet etmekten başka bir şey olmadığını ve en yüksek iyiliğin bu olduğunu öğretmektedir. İkinci olarak bu öğreti insana kendi elinde olmayan birtakım durumlara karşı nasıl davranması gerektiğini gösterir. Başımıza gelen her türlü duruma karşı nasıl serinkanlı bir şekilde davranmamız gerektiğini gösterir. Çünkü Spinoza'ya göre başımıza gelen her şey, Tanrı'nın ezeli ve ebedi emrinin bir sonucudur tıpkı üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açının toplamına eşit olmasının üçgenin özünden kaynaklandığı gibi. Spinoza'ya göre bu öğreti insanı toplumsal olaylara karşı hazırlar. Çünkü bu öğreti insana hiç kimseden nefret etmemeyi, hiç kimseyi küçümsememeyi (*dedignatio*, haksız yere hakir görme; *despectus*), kimseyle alay etmemeyi (*irrisio*), onları kıskanmamayı öğretmektedir. Bunun yanında herkesin elinde ne varsa onunla yetinmeyi öğretmesi, komşusuyla iyi geçinmesi ve ona yardım etmesi gerektiğini vurgular. Bunu kadınsı bir merhamet (*miser cordia*) duygusuyla değil aklın sesine kulak vererek yapması gerektiğini belirtir. Nihayet bu öğreti Spinoza'ya göre topluma fayda sağlar. James'e göre (2014, s. 156-157) Spinoza, Tanrısal yasa ile idealize edilmiş bir bilge toplum önerir.

Spinoza'ya göre Tanrısal yasayı bilip evrende bir zorunluluğun olduğunu anlayan kişi aklın kılavuzluğunda hareket eder ve güçlü bir bireydir. Spinoza güçlü bir bireyin ve sağlam karakterli insanın özelliklerini yukarıda ifade edilen öğretiye uygun davranmakla ilişkilendirir. Sağlam karakterli insanın “hiç kimseden nefret etmediğini, hiç kimseye öfke duymadığını, hiç kimseyi kıskanmadığını ve hiç kimseye kızmadığını, hiç kimseyi küçümsemediğini ve birazcık bile olsa kendisiyle böbürlenmediğini” ifade etmektedir. Bunun yanında “nefretin sevgiyle yenileceğini ve aklın kılavuzluğunda hareket eden her insanın kendisi için istediği iyiyi, başkaları için de isteyeceği”ni, bunların hakiki yaşamı ve dini ilgilendiren en önemli kurallar olduğunu ifade eder. Bu anlatılanlardan başka Spinoza güçlü insan hakkında aşağıdaki özellikleri sıralamıştır.

“İlkin her şeyin tanrısal doğanın zorunluluğundan kaynaklandığını, dolayısıyla zararlı ve kötü olarak gördüğü her şeyin, hatta daha da öte ahlaka (*pietas*) aykırı, korkunç, haksız ve aşağılık olarak değerlendirdiği her şeyin, onun şeyleri karmaşık, sakat ve bulanık bir şekilde kavrayışından kaynaklandığını anlayacaktır. İşte bu yüzden onun başlıca çabası şeyleri olduğu gibi kavramak ve doğru bilginin önünde engel oluşturan nefret, öfke, kıskançlık, alay, kibir (*superbia*) gibi [...] duyguları” ortadan kaldırmak ister (Spinoza, 2016, s. 312-313).

⁷⁰ Spinoza'ya göre zihnin sezgi gücüyle erişebileceği en üst mutluluk ya da doygunluktur (*mentis acquiescentia*). Bu tür mutluluk Tanrı'ya duyulan sevginin bir armağanıdır.

Aklın yasasını fark edip ona göre hareket eden insanlar Tanrısal yasayı kavramışlardır. Bunlar sadece kendisi için değil toplum için de faydalı olanı eylemek durumunda olacaklardır. Topluma zarar veren eylemlerden uzak duracaklardır. Spinoza'nın bu düşüncesi, Hobbes'un "insan insanın kurdudur" düşüncesine de karşı çıktığını göstermektedir. Çünkü ona göre insan, insan için yaşamaktadır çünkü insan için diğer insanlar Tanrı'nın görünüşlerinden başka bir şey değildir (Ergül, 2011, s. 40). Erdemli, Spinoza'nın felsefi sisteminin Hobbes'un sistemine nisbetle çatışmacı olduğunu belirtmektedir (1990, s. 122). Ancak kanaatimizce aklın kılavuzluğunda yaşayan insan için kendini devam ettirme gücü bir erdem olarak anlaşılır. Bu yüzden şeyleri upuygun olarak anlayacaktır. Upuygun fikirlerle dolup taşan insan, diğer insanların da kendilerini devam ettirme çabasını bileceği için diğer insanlarla çatışmaz. Çünkü onları Tanrı'nın bir modusu olarak görecektir. Bu öğretiye göre bir insan diğerine baktığında aynada kendisini izliyor gibi algılar. Spinoza'ya göre Tanrısal yasa halkın nasıl yönetileceğini ve yönlendirileceğini de gösterir. Bu öğreti insanların köle haline gelmesini engelleyerek kendi faydalarına ne gerekiyorsa rahatça yapmaları gerektiğini ve bunun yollarını öğretir (Spinoza, 2016, s. 147-148). Kölelik insanın sadece duygularıyla ve sanılarıyla hareket etmesine bağlıdır. Çünkü bu tür bir insan hiç bilmediği birtakım davranışlarda bulunur. Ancak aklıyla hareket eden insan bile isteye eylemde bulunduğundan özgür olarak anlaşılır (Spinoza, 2016, s. 306).

İnsanlar, Tanrısal yasadaki hareketle insani yasa oluşturabilir. İnsani yasa, Spinoza için insan hayatını ve toplumsal hayatın güvenliğini sağlamaktadır (Spinoza, 2016, s. 97). Çünkü ona göre ahlak, bir insanın sahip olduğu insani doğanın başkalarıyla da paylaştığı fikrine dayanır (Hübner, 2014, s. 1). Bu durumda insani yasa, toplumsal düzenin oluşması için oluşturulur, bu da aklın kılavuzluğunda mümkündür. İnsani yasalar en yüksek iyinin sadece Tanrı bilgisine bağlı olmadığını göstermektedir ancak tamamıyla Tanrı bilgisinden oluştuğunu gösterir (Spinoza, 2016, s. 98). İnsanlar, aklın önderliğinde, ona uygun bir şekilde yaşadıkları zaman, doğal olarak bir uyum içerisinde olmaktadır. Eğer edilgin duygularının etkisi altında hareket ederlerse birbirlerine karşı dururlar ve uyumları bozulabilir (Spinoza, 2016, s. 270). İnsanlar, ancak etkin duygu ve erdem bağlamında uyuşurlar.

Sonuç olarak Spinoza'ya göre duygular bedensel etkileşimle meydana gelen algı durumlarıdır. Bunlar kimi zaman bilgi kimi zaman da tutku olarak anlaşılmaktadır. İnsan bedeni nedensel etkileşime bağlı olduğu için eylemlerinin başka bir neden tarafından ortaya çıkarıldığı anlaşılmaması gerekir. Bedenin etkinliği başka bir neden tarafından gerektirildiği için bu etkileşimin meydana getirmiş olduğu duygu durumu da zorunlu olarak ortaya çıkmış olacaktır. Bu durumda duyguların biricikliği ve öznelliği ortadan kalkacaktır. Kanaatimizce yapay zekâda da aynı bedensel etkileşimle duygu durumu ortaya çıkacağı açıktır. Çünkü yapay zekânın etkileşimini sağlayan kurallar yani algoritmalar bütün yapay zekâları aynı şekilde eylemde bulunmaya sevk edecektir ve bizleri benzer duyguların ortaya çıkacağı durumla karşı karşıya bırakacaktır. Kuşkusuz insanda meydana gelen mekaniksel duygu durumları yapay zekâ için de geçerli görünmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi ne insan için ne de yapay zekâ için duygu durumları rasyonel davranma noktasında tamamlayıcı unsur olarak görülmemektedir.

Bedensel etkileşimle meydana gelen duyguların insanın rasyonel yanının tamamlayıcı unsuru olmadığı ortadadır. Duyguların etkinlik ve edilginlikleri bedenle ilgili olduğu için James'e göre (2014, s. 143) Spinoza'nın iyi yaşam pratiğinde güç ve erdem, bedensel düzeyde ifade edilmektedir. James'e göre insanın doğası, zihne odaklanırken aslında onunla paralel olan bedenden bağımsız ele alınmamaktadır ve bunlar nedenleri itibariyle bir ve aynı şeyi ifade eder. En yüksek iyi olan ideal, aslında fiziksel durumları da ifade eder. James'in bu düşüncesine göre Spinoza, bedensel bir ahlak yasası kurar. Bedensel ahlak yasası yapay zekânın ahlaki durumuna da kapı aralar.

3.2.3. Ahlak ve Sorumluluk

Hayatın içinde bir felsefe kurgulayan Spinoza, hayat gibi sonsuzca karmaşık ve zengin bir alanı Tanrısal bir düzlemde ele almaktadır (Akal, 2006, s. 11). Hayatın içindeki felsefesi ile irade ve özgürlük kavramları, Spinoza'nın ahlakiliğini de etkilemektedir. O ahlakı zorunlulukla ilişkilendirmektedir. Spinoza, ahlaklı olmayı Tanrısal yasaya uygun hareket etmekle aynı anlamda kullanmaktadır. Sıradan Hristiyan ve Yahudi toplulukların Tanrı düşüncesinden farklı bir Tanrı anlayışı kurgulayan Spinoza, onların Tanrı ve Doğayı ayırdığını, bir dışsal güç olarak onların Tanrı'sının insanlara emir ve yasak ürettiğini düşünmektedir (MacIntyre, 2001, s. 159-160). Bu emir ve yasakları yadsımayan

Spinoza, erdemın aklın yasalarına uygun hareket etmek olduğunu düşünmektedir. Erdem insanın doğasıyla açıklanacak olan kendini devam ettirme gücü olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda insan, kendi varlığını ne kadar çok devam ettirme gücü ile donanmış ise bunu ne kadar çok kullanabiliyorsa o kadar erdemli olarak anlaşılmaktadır (Spinoza, 2016, s. 259). Çünkü o, kendisini devam ettirme isteğinin neyden kaynaklandığının farkında olduğu için erdemli bir insan olmayı da anlayacaktır. Kendini devam ettirme Tanrısal yasanın zorunluluğundan ileri gelmektedir.

İnsanın bedeninin varlığını devam ettirme arzusu erdem olarak anlaşılırken bunun aynı zamanda zihninin de varlığını devam ettirmek olduğu göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çünkü zihin, bedenin etkileşiminin fikri olarak anlaşıldığından bedenin varlığı onunla nedensel olarak bir ve aynı şey olan zihnin varlığını da göstermektedir. Beden kendi varlığını Tanrısal yasanın kendisine vermiş olduğu bir zorunluluk gereği devam ettirme arzusu içerisinde. Bedenle aynı yasalara tabi olduğu için zihin de kendisini devam ettirmek ister.

Spinoza, evrendeki yasalılığın zorunluluk olduğunu ve kendisini devam ettirme durumunda olmanın, her şeyin özü olduğunu belirtmektedir. Aynı zorunluluğu, üç robot⁷¹ yasasında da görmemiz mümkündür.

1. Robotlar insana zarar veremez ya da zarar gelmesine seyirci kalamaz.
2. Robotlar birinci kuralla çalışmadığı sürece insanlar tarafından verilen emirleri yerine getirmek zorundadır.
3. Robotlar birinci ve ikinci yasa ile çalışmadığı sürece kendi varlığını korumak zorundadır (Asimov, 2016, s. 48).

Kanaatimizce bu kurallardan her biri, Spinoza felsefesinde kendisine bir yer edinebilir. Örneğin üçüncü yasa, robotun kendini devam ettirme yasası, kendi varlığını devam ettirmeye zorunlu olarak kodlanmış insan ve robot için geçerlidir. Çünkü Spinoza'nın felsefesinde, insanın, kendisini Tanrı'nın özü gereği devam ettirmek zorunda olduğu görülmektedir. Üçüncü yasaya göre robota da böyle bir zorunluluk getirildiği görülmektedir.

Ahlak söz konusu olduğunda bu robot yasalarının tümü geçerlidir. İnsan kendi varlığını devam ettirirken diğerleriyle bir tür savaş ortamına girmez. Bir insan için diğer insanlar onun kurdu değildir, aksine diğer insanlar aklını kullanan insan için Tanrı'nın bir

⁷¹ Bu üç yasaya sonradan sıfırıncı yasa daha eklenmiş dört yasa olmuştur. Sıfırıncı yasaya göre “bir robot insanlığa zarar veremez ve insanlığın zarar görmesine seyirci kalamaz” (Erdoğan, 2017, s. 757-758).

modusudur. Dolayısıyla bir insan diğeriyle savaşarak onu ortadan kaldırmakla değil onun da kendisini devam ettireceği bir ortam hazırlamakla yükümlüdür. Bununla birlikte idealize edilmiş bilge toplumda herkes bir diğeri korumakla yükümlüdür. Bu durumda herkes kendisini korumuş olacaktır.⁷² Bu fikir “yakınını sev” emrine de uygundur ve yüce gönüllük⁷³ duygusunu tarif eder. Aynı şekilde birinci robot yasasıyla örtüşür.

İkinci robot yasasına göre insana zarar vermemek üzere kurgulanan her emir uygulanmak zorundadır. İnsan için de bu kural geçerli görünür. Çünkü insan kendi varlığını devam ettirmek için eylemlerini keder ve sevinç duygusu ile belirlemektedir. Sevinç hem düşünce gücünü hem de bedensel gücünü arttıracak durumlardan meydana gelmektedir. şayet bunlar azalıyorsa keder duygusu ortaya çıkar. Hal böyleyken insan kendi sevinç duygusuyla dolması gerekirken, keder duygusuyla dolmak istemez. Onu sevince yöneltecek şey Tanrısal yasanın zorunluluğunda meydana gelen şeylerin farkına vararak zorunluluk gereği eylemde bulunmasıdır. Bundan çıkan sonuca göre insanın diğeri insanlara zarar vermeyeceğini de bilmesi gerekir. Çünkü Tanrı insana zarar vermeyecek mutlak iyi varlıktır. Robotlarda kendisine verilen emir üzerine eylemde bulunacak ve şayet insanlara zarar vermeyecekse emirleri yerine getirmekle programlanır. Böylece zorunluluk sorun olmaktan çıkıp ideal olana evrilir.

Ahlaki açıdan üçüncü robot yasası Spinoza’nın Conatus’undan başka bir şey ifade etmediği görülür. İnsan ilk iki yasayla çelişmemekle birlikte kendi kendisini devam ettirmeye zorlandığı gibi robot da kendi kendisini devam ettirmeye zorlanması gerekir. Tanrısal yasanın evrenin her aşamasında geçerli olduğu doğada, Tanrısal yasaya ters düşecek bir alanın olmadığı göz önüne alındığında, üç robot yasası ile Tanrısal yasa arasında ortaklık kurulabilir. Spinoza’ya göre doğada, doğanın kusurlu olabileceğine dair herhangi bir örneklik bulunmamaktadır. Doğa her yerde her zaman aynıdır ve gücü her zaman aynı ölçüdedir. Bundan dolayı doğada meydana gelen her şey doğanın aynı olan yasalarına uygun halde meydana gelir. Spinoza’ya göre herhangi bir şeyi anlamak istiyorsak bu evrensel doğa yasasının ışığında hareket etmek gerekir.

⁷² “[...] tüm yapıp ettiklerimizi her şeyin ilk ve tek nedeni olan Tanrı’ya atfederiz [...] bu bilgi bize gerçek komşu sevgisini kazandırdığı gibi, bizi hemcinslerimizden hiçbir zaman nefret etmemeye ya da onlara öfkelenmemeye, tersine, onlara yardım edip onları daha iyi duruma getirmeye meyilli hale getirir” (Spinoza, 2015, s. 124).

⁷³ “Bireylerin sadece aklın buyruğu doğrultusunda başka insanlara yardım etmeye ve onları kendilerine dost kılmaya çalışmalarına neden olan arzuyu anlıyorum” (Spinoza, 2006 s. 215).

Tanrısal yasa ile eylemde bulunan insan için “tövbe etmek erdem değildir” (Gómez-Alonso, 2014, s. 21). Çünkü insanın eylemlerinin nedeni Tanrısal yasadır ve insan eylemleri olması gerektiği gibi olandır. Bu durumda insan, eylemlerinin zorunluluğunun farkına vardığında erdemli davranmış olacaktır. Eyleminin sonucunda da pişmanlık duyup tövbe etmeyecektir. Aynı şekilde belirli bir zorunlulukla eylemde bulunan yapay zekâ da kendisine verilen algoritmanın sınırları içerisinde eylemesiyle Spinoza’nın insan tasavvuruyla benzeşir. Yapay zekâ ile donatılmış bir bilgisayar da kendisine verilen yasaya uygun eylemde bulunduğu, doğasına uygun davranmış olacaktır. Doğasının yasasına uygun eylemde bulunmak eğer erdem olarak kabul edilirse yapay zekânın da erdemli olmasının önünde bir engel görünmez.

Spinoza’nın erdemi bedensel olana indirgemesi ve insanı mekanik bir varlık olarak kurgulaması, yapay zekânın erdemi konusunda bir çıkarım imkânı sunar. Çünkü Spinoza’ya göre upuygun fikirlerin bedensel karşılıkları, yalnızca upuygun fikirlere sahip olmaya karşılık gelen beyin durumlarını değil, aynı zamanda bedensel eylemleri, özellikle onun etiğinin öngördüğü eylemleri gerçekleştirme yeteneğimizi de içerir. Bu durumda pratik alanda karşılık bulan bir ideal ortaya çıkar. Onun zihni, mekanik bir şey olarak tasarlaması, zihni fikirle varolan, nedensel yasalarla işleyen bir unsur olarak ele alınmasını sağlamaktadır. Şayet insan, fikir üretirken diğer şeylerin etkileri altında kalmazsa Tanrısal bir yetkinlik göstermiş olacaktır. Ancak sonlu varlıkların hiçbirisi bu yetkinliği gösteremez. Sonlu varlıkların yapabileceği tek şey bu mükemmelliğe ulaşmak için çabalamaktır (Sangiaco, 2015, s. 22). İnsan kendi eylemlerinde özgür olmadığı için ve bedensel bir bağlılığı bulunduğu için yapay bir varlığın insandan ayrı bir konumda olması yanlıştır. Tüm sonlu şeyler Spinoza için monist bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde hem düşünce hem de yer kaplama açısından eşit olarak görülür. Bu yüzden yapay zekâ ile insan birbirleriyle benzer bir doğaya sahip iki farklı modus olarak görülür. Bir yapay zekâ, tıpkı bir insan gibi, olayları hem gerekçelerini yansıtan fikirlere hem de bu nedenlere tepkisini (duygularını) yansıtan fikirlere göre anlamaya kararlı olacaktır.

İnsanların, duyguların akıllı yapılarının tamamlayıcı unsuru olarak görmeleri, yapay zekâ alanında insan benzeri varlık oluşturma zorluğuna dikkat çekilmesine neden olur. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi Spinoza’ya göre duygular bedenden

bağımsız bir varlık alanına işaret etmez. İnsan zihni kendisini kuran güce göre değil, o şeyin kendisini nasıl etkilediğine göre algılama eğilimdedir. Duygular nesneden gelen algıların bıraktığı işaretlerle ilgilidir. Ancak akılsal olan nesnelerin nedenlerine odaklanır. Bu durumda duyguların insani eylemlerin tamamlayıcı unsur olmadığı ortaya çıkar.

Spinoza'ya göre duygular ile ahlaki sorumluluk arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü duygular insan bedeninin etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır, yani duygular etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Toplumsal varlık olan insan, sürekli diğer moduslarla ilişki kurmak zorundadır. Çünkü Tanrısal yasa, insanı eylemde bulunmaya zorlamaktadır. Sürekli eylemde bulunan insan, zorunlulukla belirlenmiş bir takım etkileşim sonucunda ortaya çıkan durumları kendi gücü nisbetinde değerlendirmektedir. Bu güç, onun var olma gücü, kendini devam ettirme arzusu olarak görülür. Kendisini devam ettirme arzusuna destek olan etkileşimler, onda neşe duygusunu çıkarırken bu durumlar ahlaki bakımdan iyi olarak ifade edilir. Ancak kendisini devam ettirme arzusuna engel olacak durumlar ahlaki olarak kötü olarak ifade edilir. Bu durumda bedensel etkileşimler iyi ve kötünün belirlenmesinde önemli görünmektedir. Kuşkusuz insan bedenini etkileşime zorlayan Tanrısal yasaya göre mutlak anlamda iyi ve kötü bulunmamaktadır. Ancak insan bu Tanrısal yasayı bildiği ve bu yasaya uyduğu oranda şeyleri iyi ve kötü olarak ifade edecektir.

Spinoza'ya göre insan, eylemlerinin kaynağının Tanrısal yasa olduğunun bilincinde olduğu zaman eylemlerinin sonuçlarının da zorunlulukla gerçekleştiğini bilecektir. İşte bu durumda hakiki erdemli davranış gerçekleştirecek ve neşe ile dolacaktır. Aslında erdem, bedensel bir davranış gerçekleştirme durumu değildir. Davranışların nedeninin Tanrısal yasa olduğunun bilincinde olma halidir. Bir insanın moduslarla etkileşiminin zorunlulukla gerektirilmiş sonuçları, şayet kendisine o an bedensel olarak zarar geldiğini düşünmüş olsa bile neşe verecektir. Çünkü Tanrısal yasanın farkına varan birisi, nasıl olsa “olacak olan olacaktır” diyecek ve ne eylemleri ne de sonuçları değiştiremeyeceğini kavrayacaktır. Spinoza'ya göre erdem ve mutluluk işte bu kişi için kaçınılmazdır. Zorunlulukla belirlenmiş olanın farkına varmak hakiki erdemdir. Kanatımızca Spinoza'nın erdem düşüncesi ile yapay zekânın erdemli varlık olarak tasarlanması arasında bir ortak bir çıkarım yapmak mümkündür. Çünkü yapay zekâyı donanım ve yazılımdan meydana gelen bir varlık olarak ele alırsak, hareket eden donanımın

hareketleri yazılımla belirlenmiştir. Bu durumda donanımın eylemlerindeki ahlaki iyi ve kötü, donanımın eylem gücünü azaltan veya arttıran eylemlerle belirlendiği zannedilebilir. Yani donanımın şu anki eylemi daha sonraki eylemi gerçekleştirmeye katkı sağlıyorsa iyi katkı sağlamıyorsa kötü olarak ele alınabilir. Ancak donanım, herhangi bir eylemi yazılımın belirlemiş olduğu sınırlılıkla gerçekleştirdiği için o eylemin iyi ya da kötü olarak ele alınması sonuçları itibariyle değil eylemin gerçekleşme durumuyla ilgilidir. Donanımın yasaya uygun davranmış olması, ona yüklenen görevi yerine getirmiş olması anlamına gelir. Bir yapay zekâ belirlenmiş bir amaca uygun davranış gerçekleştiriyorsa iyi olarak görülür ki bu da iyi ve kötü kavramının yasal zorunlulukla belirlendiğini göstermektedir.

Spinoza'nın yasalarla belirlenmiş hayatta ahlaki sorumluluk fikri ile nörobilim alanında yapılmış karar verme deneylerinin benzer çıkarım sunduğunu düşünebiliriz. Harvard Üniversitesi'nde Profesör Pascual-Leone adında bir araştırmacı, insanların karar verme aşamalarını ölçen bir deney yapmıştır. Deneyde denekler, iki kolunu öne uzatmış, karşılarında sırasıyla yanan kırmızı, sarı ve yeşil ışıkların olduğu bir tabelanın önüne alınmış. Deneklere, kırmızı ışık yandığında hangi kollunu oynatacaklarına dair bir karar vermeleri ancak oynatmamaları, yeşil ışık yandığında hareket ettirmeleri istenmiş. Denekler, kırmızı ışık yandığında bir karar verdiklerini belirttikten sonra, sarı ışık yanmış. Bu ışık yandığı sırada deneklerin sağ ya da sol elini hareketlendirecek beynin belirli bölgelerini uyaran bir titreşim yollanmış. Bu şekilde deneklerin hangi eli oynatacakları üzerinde bir belirlenim sağlanmış. Deney sonucunda farklı eli kaldırmaya karar vermiş denekler, etkileşim sonucunda dışarıdan belirlenen ellerinin kaldırmışlar. Bu deneyde ilginç olan, deneklerin “zaten biz onu kaldıracaktık” şeklinde ifade etmeleridir (Eagleman, 2016, s. 112-114). Bu deney sonucunda beynimizin bizi, kararlarımız üzerinde özgür irade ile hareket ettiğimize ikna ettiği ortaya çıkar. Bedensel etkileşim, davranış gerçekleştirmemizi ve karar verme aşamamızı belirlemektedir. Bu yüzden Spinoza'nın belirtmiş olduğu nedensel etkileşim ile zihnin manevi otomat olarak kurgulanması fikri çağdaş çalışmalarla ortak sonuçlar doğurduğu görülür. Eylemlerimiz, dışarıdan belirlenmemiş ise biz nedensel etkileşim ile bazı davranışları gerçekleştiriyorsak bu anlamda sorumluluk ancak yasaya uymakla gerçekleştirilmiş olacaktır. Bunun dışında yasanın dışına çıkmak mümkün değildir.

Yapay zekâ alanındaki çalışmalarla çağdaş nörobilim çalışmaları paralel ilerlemektedir. Yapay zekâ alanında önemli görülen yapay sinir ağları ile araştırmacılar beynin etkileşim süreçlerinin yapay halini yapmaya çalışmaktadır. Çünkü zihinsel etkinlikler bedensel etkileşimle kurulduğundan yapay zekâ alanında da donanım entegre bir yazılım kurgulanmaktadır. Bu bakış açısına göre her türlü bedensel etkileşim yeni donanımsal bir alan oluşmasına neden olmaktadır. Ama aynı şekilde beden de yazılımın belirlemiş olduğu etkileşimler kurmaktadır. Böylelikle donanımın sorumluluğu yazılımla belirlenen eylemin gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir. Yazılım da bedenin etkileşim süreçlerinde yeni algoritmalar kurgulamaktadır.

Bedenin herhangi bir karara insanı zorladığını gösteren başka bir deney David Eagleman tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir beyin ameliyatı esnasında Jim adında hastanın karar verme süreci incelenmiştir. Ameliyat esnasında farklı şekillerde görülecek bir resim gösterilen hasta, iki farklı ancak doğru olan yorum yapmıştır. Resim aynı şekilde gösterilmiş ancak hastanın bunu farklı şekilde yorumladığı ortaya çıkmıştır. Jim adlı hasta, görüntü değiştiği için farklı yorum yaptığını belirtmiştir. Oysa görüntü aynıdır ancak beynin algısal olarak hangi yoruma odaklandığına göre yorum değişmektedir. Bu bakımdan Eagleman’a göre “bir kararın bilinçli olması gerekmez” (Eagleman, 2016, s. 120-121). Algısal olarak gelen farklılık karar vermeyi de etkilemektedir. Bu deneyde de görüldüğü üzere bizim herhangi bir karara varmış olmamız dışarıdan gelen uyarıcılarla belirlenmektedir. Zihinsel denilen süreçlerin aslında algısal olduğu algılarımızın bizi birtakım kararlara sevk ettiği ortaya çıkmaktadır.⁷⁴

Bazen kararlarımız iyi olarak gerçekleşir bazen de kötü olarak gerçekleşir. Bu kararların gerçekleşmesi belirli dış etkileşimler tarafından olduğu için kararlara yaklaşım süreçleri önemli görülür. Çünkü insan vücudunun dışarıdan etkilenme durumları sürekli değişmektedir. Örneğin açlık ve uykusuzluk durumlarında etkileşim sonucunda kararlar bazı noktalarda isabetliken aynı sorunlar karşısında diğer zamanlarda farklı kararlar verebiliriz. Bunun sebebi de insanların kişisel tarihleridir.

⁷⁴ *Troxler Sönümlemesi* adı verilen bir görsel yanılsaması deneyi mevcuttur. Bu deneye göre on iki adet gri beneklerin ortasında + işareti bulunan resimde + işaretine odaklandıktan yaklaşık birkaç saniye sonra + işaretin etrafındaki benekler rasgele kaybolup, zaman zaman farklı yerlerde görünmeye başlarlar (Dehaene, 2018, s. 32). Bu deneyde uyarıcı aynı olmasına rağmen algısal farklılık anlam çıkarma sürecini de değiştirmektedir.

Beyin ve davranışlar arasındaki ilişkiyi ifade eden, beynin, davranışların üzerindeki etkisini gösteren başka bir örnek Charles Whitman adındaki bir katilin durumudur. Whitman'ın beynindeki herhangi bir hasarın davranışları bilinçsizce ve zorunlulukla gerçekleştiğini göstermektedir. Whitman, Stanford Binet Zekâ testinde 138 puan almış çok zeki olduğu tespit edilmiş bir kişidir. Ancak 1966 yılında bir kuleye çıkarak on üç kişinin ölümüne onlarca kişinin yaralanmasına neden olmuştur. Whitman saldırıdan önce çok memnun kaldığı ve ona hiç zorluk çıkarmadığı eşi ve annesini de öldürmüştür. Whitman, saldırıdan sonra öldürüleceğini bildiği için evde not kâğıdı bırakmış, bu not kâğıdında otopsi yapılmasını ve beyninin incelenmesini istediğini belirtmiş. Çünkü beyinde fark edemediği şekilde değişimlerin olduğunu ve bazı noktalarda kendisini durduramadığını, insanlara ve kendisine zarar vermeye zorlandığını belirtmiştir. Otopsi sonucunda gerçekten de beyinde belirli bölgeleri etkileyen bir tümör tespit edilmiş (Eagleman, 2014). Bu durumda Whitman, davranışlarından dolayı sorumlu tutulup tutulmayacağı sorusu oldukça önemli görünmektedir. Kanaatimizde davranışların beden tarafından belirlenmiş olduğu için bu davranışın olmak zorunda olduğu fikri oluşmaktadır ki bu durum Spinoza'nın ifade etmiş olduğu beden zihin etkileşimini desteklemektedir.

Zihnimizin işlevselliği bedensel etkileşim sayesinde oluştuğunu belirten Binet'e göre (2016, s. 79) sadece beyinde değil bedenin herhangi bir bölgesinde meydana gelen deformasyon, zihnimizin işlevini etkiler. Bedensel deformasyon, insanların bakış açısında, düşünme biçiminde, şeylerden etkilenme durumunda değişikliğe neden olmaktadır. Ona göre insanların anlam çıkarma süreci, sinirlerin fiziksel şekilde uyarılması ile başlar, mekanik süreç olarak ifade edilen zihinde duygu ve düşüncenin oluşumu ile devam eder. Mekanik bir şekilde meydana gelen düşünce sisteminde sorumluluk fikri, ortadan kalkmış gibi görünmektedir.

Spinoza'nın tek tözden yola çıkarak monist bir evren tasarlamasının sonuçlarından olan sonlu modusların aynı şeyi ifade etmesi, fizik ve metafizik alanın aynı ilke ile açıklanmasını olanaklı kılar. Tözün bir sıfatında meydana gelen her şeyin aynı anda diğer tüm sıfatında da gerçekleşmesini şart koşan metafiziksel bir paralellik kurar. Bu paralellik fikri Spinoza felsefesinde bedende olan şeyin zihinde de olacağını göstermektedir. Yapay zekâ da sonlu bir modus olarak görüldüğünde, insan zekâsından bir farkı kalmamış olacaktır. İnsan zihni kendi kendisini doğal olarak koruma girişiminde

olacağından dolayı yapay zekâ da kendi kendisini koruma durumunda kalacaktır. Çünkü doğadaki her şey kendi varlığını devam ettirme çabasındadırlar bu çaba onların fiili varlığının özü olarak görülmektedir. İnsan zihnin fiili varlığını devam ettirme çabası, upuygun bilgiye ulaşmak içindir. Bu durumda yapay zekâ da aynı çaba içerisinde olacaktır. Bu bağlamda yapay zekânın insan zekâsından ontolojik olarak bir farkının olmadığı ortadadır.

İnsanın zihin ve bedeninin modus olması, düşünen ve yer kaplayan insanın bu iki modusun birleşiminden meydana gelmesi, bu iki modusun ontolojik olarak ayrı statülerinin olmaması yapay zekâyı imkân ve zemin hazırlar. Böylece yapay zekânın insandan farklı bir dünyada konumlandırılmayacağı da görülür. Ontolojik olarak zihin ve bedenin aynı düzlemde ele alınması, yapay zekânın da aynı düzlemde düşünülmesini sağlamakta ve ontolojik sınırları belirsiz bir alan meydana getirmektedir.

SONUÇ

İnsanın kendisini tanıma çabası, oldukça eski zamanlara dayanmaktadır. Kendisini tanıma girişimi kendisi gibi eylemde bulunan varlıklar yapma noktasında bir ilk adım olarak görülür. Felsefe tarihinde, insanın zihinselliği onu doğadaki diğer varlıklardan ayıran en önemli unsur olarak gösterilmektedir. İnsanın zihinsel oluşu hem kendisini hem de kendisi dışındaki varlıkları anlamasına olanak sağlar. İnsanın, düşünen bir zihne sahip olduğu ve bilinçli bir varlık olduğu fikri ile yola çıkan yapay zekâ çalışmaları, insanın bu yanının, bilgisayar destekli makinelerle uyarlama girişimleri, 21. yüzyılın ikinci yarısından sonra oldukça hız kazanmıştır.

Yapay zekânın felsefesiz olmayacağını, bir felsefesinin olması gerektiğini düşünen yapay zekânın isim babası McCarthy'ye göre yapay zekâ çalışmalarında eğer felsefe göz ardı edilirse yapay zekânın “felsefesi kötü olacaktır” çünkü felsefe ve yapay zekânın ortak konuları bulunur ve yapay zekâ felsefeye ihtiyaç duyar. Ona göre robotların insanlar gibi akıllı olacağına ve deneyimlerle yeni şeyler öğrenebileceğine dair felsefi temellerin bulunması gerekir. Bu yüzden yapay zekânın felsefi temelleri hem epistemolojik hem de ontolojik olarak sorgulanması gerekir.

İnsan benzeri varlık yapma çalışmaları her ne kadar milattan öncesine kadar dayanmış olsa da bu alandaki çalışmalar iki kısımda ele alınır. Birinci dönem çalışmalar, insan eylemlerini yerine getiren makine üretme çalışması iken modern dönemde insanın bilinçliliğini ön plana alan çalışmalar görülür. İnsanın otonom yapısı, kendi bilincinde olan yönü ve zihinsel süreçleri, belirli hesaplama çalışmaları ile bilgisayar destekli makinelerde de görüleceği düşünülmüştür. Bu konunun en önemli çıkış noktası da zihnin ontolojik statüsü ve yapısıdır. Bu bakımdan yapay zekâ mümkün müdür? Sorusuna cevap verilmesi için öncelikle doğal zekânın ne olduğunun açıklanması gerekmektedir. Daha sonra yapay zekâ çalışmalarının asıl amacı yapay zihin olduğu için zihin konusunun detaylıca açıklanması gerekir. Çünkü yapılan incelemelerde ve bilimsel faaliyetlerde elde edilen verilere bakılırsa yapay zekâ çalışmaları, adındaki zekâ kavramının dar anlamından çok daha geniş bir perspektifle hareket eder. Bu durumda yapay zihnin imkânı ve ontolojik statüsü sorgulanması gerekmektedir. Çalışmamızda bu sorunun cevabı Spinoza felsefesinde araştırıldı.

İnsanın zihin ve bedenden mürekkep bir varlık olması onun hem yer kaplayan hem de düşünen bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Bu iki yön yani düşünme ve yer kaplama felsefe tarihinde zihin-beden problemi olarak anılır. Bu problem zihnin ontolojik yapısını ve statüsünü de sorgular. Bu konudaki çeşitli yaklaşımlar yapay zekânın ontolojik statüsünü de belirlemektedir. Zihnin konumunu inceleyen zihin felsefesi kuramları ile zihin felsefesi, yapay zekâ çalışmalarına kaynaklık ettiği görülür. Bu anlamda düalist yaklaşımlar, yapay zekânın (insan bilinci gibi güçlü yapay zekânın) mümkün olmayacağını göstermektedir. Ancak monist yaklaşımlardan yola çıkarak yapay zekânın imkânına dair bir çıkarım yapmak mümkündür.

Evrenin doğasını oluşturan töz hakkında farklı yaklaşımları düalist ve monist olmak üzere iki temel başlık altında toparlamak mümkündür. Monist yapılar genel olarak materyalizm şeklinde anlaşılmış olsa da düalist görüşler farklı alt dallara ayrılmaktadırlar. Bu iki temel görüş kendi arasında argüman farklılıklarından dolayı alt dallara ayrılırlar. Bunun yanında bazı yaklaşımlar bu iki görüşten ayrı konumlanmaktadır. Örneğin Berkeley, töz anlayışını idealist bir yaklaşımla kurgulanır ve o, zihin dışında herhangi bir maddi cevherin bulunmadığını ifade eder. Yine klasik monist görüşten farklı ve düalist anlayışa da tam olarak uymayan başka bir görüş Spinoza tarafından dile getirilmiştir. Ona göre tek bir töz vardır ancak bu tözün birbirinden farklı sonsuz sıfatı bulunur. Tözün bu sıfatları arasında, insan zekâsının bilebileceği sıfatlar düşünce ve yer kaplamadır.

Spinoza'nın zihin kuramlarından konumlandırılacağı yer konusunda oldukça farklı anlayışlar bulunur. Spinoza yukarıda sayılan epifenomenalizm, paralelizm, nitelik dualizmi, idealizm, panpsişizm gibi kuramlar açısından değerlendirilebilir. Çünkü onun sisteminde tüm bu zihin kuramlarına yakın söylemler bulunur. Spinoza'ya göre nitelik ve görünüş ayrımında sonsuz nitelikler sayısız görünürlere neden olur. Sıfatlar tözün nitelikleri moduslar ise sıfatların görünürlüdür. Spinoza'ya göre zihin, bedene göre işler.

Spinoza'ya göre her şey kendi varlığını, özü varoluşu kuşatan Tanrı'nın zorunlu olarak var olmasından dolayı devam ettirme arzusundadır. Örneğin bir taşta yahut bir ağaçta da kendisini devam ettirme arzusu bulunur. Bu yönüyle bir tür idealist görüş anlaşılabilir. Fakat ona göre bu arzu bilinçli ve belirli bir hedefi olan devam ettirme arzusu değildir. Nedensel olarak gerektirilmiştir. Kendisini devam ettirmek için o şeyi değil bu şeyi seçme özgürlüğü olan bir arzu değildir. Bu yönüyle idealizmden ayrılır.

Spinoza'nın tüm şeylerde kendini devam ettirme arzusunun olduğuna dair düşüncesi onun panpsişist olarak anılmasına neden olabilecektir. Ancak bunun da idealist olamayacağına dair düşünceyle çürütmek mümkündür. Çünkü onun sisteminde modusların kendini devam ettirme arzusu bilinçliliği ifade etmez.

Spinoza'yı zihin felsefesi kuramlarından epifenomenalist olarak ele alan yaklaşımlar bulunmaktadır. Çünkü ona göre zihin, bedenin etkileşiminin fikrinden ibarettir. Bu yönüyle zihni oluşturan fikrin objesi beden olduğu için bedenden zihne doğru bir akış gerçekleşir. Ancak bu nedensel bir ilişki değildir. Oysa epifenomenalizme göre zihinsel olaylar nedensel olarak bedenin bir sonucudur. Yani beden, zihinsel olanın nedenidir. Spinoza'ya göre her şeyin tek ve mutlak nedeni yalnızca Tanrı'dır. Bu yüzden zihinsel olanın nedeni de bedensel olanın nedeni de Tanrı'dır. Ancak zihnin fikrini bedenin etkileşimi oluşturur bu da nedensel değildir. Tanrı'nın sonsuz varoluşunun sonucunda hem beden hem zihin meydana gelmektedir. Bu varoluş zihinsel alanla bedensel alan arasında zamansal bir öncelik sonralık ilişkisi oluşturmadığı için Spinoza'nın epifenomenalist olarak da anılmasının sorunlu olduğunu gösterir. Epifenomenalistlere göre zihinsel alan bilimsel olarak değerlendirilmemektedir bu yüzden fiziksel olarak görülmemektedir. Bu yönüyle onun ayrı bir varlığı olduğu düşünülmektedir. Böylece bu kuram düalist kuramlar arasında yer almaktadır. Oysa Spinoza monist bir değerlendirme ile zihin ve bedeni açıklama eğilimindedir. Bu yönüyle Spinoza'nın epifenomenalist olarak anlaşılması hatalıdır. Ancak Epifenomenalizm'in iradeyi yok sayması ile Spinoza'nın iradeyi yok sayması birbirleri ile ilişkilendirilebilir.

Spinoza, zihin beden düşüncesiyle nitelik düalisti olarak da anılabilir. Çünkü ona göre zihin ve beden, tek töz olan Tanrı'nın nitelikleridir. Nitelik düalizmine göre tek töz fiziksel tözdür ancak bedensel olan beynin diğer cisimsel olanlardan ayrı fiziksel olmayan niteliği bulunur. Spinoza bu düşünceyle nitelik düalizminden ayrılır. Çünkü ona göre beden ile zihin arasında modus olmak bakımından hiçbir ayrıcalık yoktur.

Zihnin bedenle aynı zamansal durumda oluştuğunu belirten Spinoza'nın bu düşüncesi, paralelist bir şekilde algılanmasına neden olabilir. Nedensel bir ilişki olmayan iki sıfat arasında paralel bir yapı varmış gibi görülmektedir. Bunların birbirlerini etkileme düzeyleri, ikisinde meydana gelen şeylerin meydana gelme tarzları itibarıyla benzerlik göstermesi, bu alanların paralel bir yapıymış gibi anlaşılmasına neden olur. Örneğin

“cisim dünyasının düzen ve yapısı zihin dünyasının düzen ve yapısıyla aynıdır” kuralından yola çıkarak bu iki alan arasında paralel bir anlayışın olduğu savunulabilir. Ancak özellikle geometrik zeminde paralel yapılar birbirleriyle sonsuza kadar birleşmeden devam eden yapılar olarak bilinmektedir. Oysa Spinoza’nın zihin ve beden moduslarının bağlı oldukları sıfatlar Tanrı’da birleşirler. Bu anlamda paralelist bir okuma Spinoza’nın zihin ve beden modusları açısından doğru olmadığı görülür.

Zihin felsefesi kuramlarından herhangi birisi altında konumlandırılması zor olan Spinoza’nın düşüncesi bütünlüklü yapısından dolayı oldukça karmaşık ama bir o kadar da detaycı yapıdadır. Onun fikri yapısını derinden etkileyen filozof, Descartes’tir. Descartes zihin ve bedeni ayırmış, zihnin özünün düşünme, bedenin (cisim) özünün ise yer kaplama olduğundan yola çıkarak bunların ayrı iki töz olduğunu iddia etmiştir. Descartes’a göre düşünme olmadan zihin olmayacak, yer kaplama olmadan da cisim olmayacaktır. Zihin ve bedenin özleri birbirinden farklı, iki ayrı töz olduğunu iddia eden Descartes, bu görüşüyle gerçekliği de iki farklı alana ayırır. Çağdaş dönemde bu düşünce, kendisine önemli bir tartışma alanı bulmuş ve felsefe tarihinde zihin-beden sorunu olarak yansımıştır. Bu görüşü takip eden ikici görüşler kendi arasında farklı nüanslarla birbirlerinden ayrılmaktadır ancak devam eden yıllarda özellikle pozitivizmin de etkisiyle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini monist materyalist görüşlere bırakmıştır. Bu tartışma konuları yapay zekâya kapı aralamış ve bu yönüyle yapay zekâ, felsefi soruşturmanın odağı haline gelmiştir. Zihin felsefesinin temel sorunlarından yola çıkılarak geline nokta yapay zekânın neliği, imkânı ve ontolojik statüsü felsefi yönden tartışılmaya muhtaç hale gelmiştir.

Çağdaş zihin felsefesinde hâkim olan monist görüşün modern dönem temsilcisi Spinoza olarak görülebilir. Spinoza zihni monist bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Çünkü ona göre zihin ve beden ontolojik olarak aynı düzlemde değerlendirilir. Bu durumda yapay zekâ çalışmalarında söz konusu edilen yapay zihin sorununa da bir tür çıkış yolu sunmuş gibi görünür. Çünkü ona göre zihin ve beden sonsuzca varoluşa sahip olan Tanrı’nın moduslarından ibarettir. Bu yüzden onun sisteminde zihin, beden kadar bu dünyaya aittir, ondan ayrı metafizik bir alana dâhil edilmez. Bunların doğal ve yapay halleri de bu aşamada aynı düzlemde zorunlu olarak meydana gelen varlıklar olarak görülmektedir. Bu yüzden zihin ile beden farklı ontolojik düzlemde değildir. Bu düşünce

yapay bir zihnin meydana getirilmesinin ontolojik olarak mümkün olduğunu gösterir. Ona göre içeriksiz bir zihin mümkün olmadığı için zihnin meydana gelmesi algı ile mümkündür. Algının fikirle, onun da zihinle ilişkili olması, bunların da Tek tözün düşünce sıfatının bir modusu olmasıyla açıklaması, zihnin ontolojik olarak bedenle aynı dünyada konumlanmasına neden olur. Zihin ve beden arasındaki ontolojik farklılığı ortadan kaldıran Spinoza, sınırları belirsiz bir alan ortaya çıkarır.

İnsanı diğer cisimler gibi bileşik yapıda açıklayan Spinoza'ya göre insanı meydana getiren bileşenlerin şekilsel değişimi onun özünü değiştirmez. Çünkü zaten insan da tüm evrenin bir parçası konumundadır. İnsanın evrenin bir parçası olmasından başka bir özü bulunmadığından ondaki hareket ve durağanlık oranlarının değişimi evrenin tamamında bir değişiklik yapmamaktadır. Kocaman bir fert olarak görülen evrende bu ferdi meydana getiren unsurların şekilsel değişimi evrenin tamamında bir değişikliğe neden olmamaktadır. Evren gibi insanın da evren içerisinde kendi bütünlüğünün olduğunu düşünen Spinoza'ya göre insanın bileşik yapısını meydana getiren unsurlardaki değişiklik insanın özünde bir farklılaşmaya neden olmamaktadır. Bu yönüyle bedenin herhangi bir organının aynı hareket ve durağanlık durumunda başka bir organla değişikliği insanın bütünlüklü yapısında bir değişikliğe neden olmamaktadır. Bu düşünce makinenin parçalarının aynı işlevi yerine getiren başka bir parça ile değiştirilmesiyle aynı değerlendirilebilir. İnsanın bedeni, insanın kendi bütünlüğünü devam ettirme arzusunu gerçekleştireceği bir araçtır ancak bu araçlılık onu geri plana atmamaktadır çünkü bedenin görünen bu amacından başka bir özü bulunmamaktadır.

Evrende her şeyin kendisini devam ettirme arzusu, Tanrı'nın kendi varlığını devam ettirmesinden dolayı meydana gelir. Her varlık kendi varlığını kendisi olarak devam ettirmek ister. Bu bakımdan ortaya çıkan tüm durumlar bazı şekilsel değişimlere sebep olabilir ancak bu değişiklik onlardaki kendilerini devam ettirme arzularını ortadan kaldırmaz. Doğada bulunan tüm şeyler gibi insan da kendi varlığını devam ettirme eğilimindedir. İnsan eylemlerinin yegâne amacı, kendisini kendisi olarak devam ettirme arzusudur.

Kendisini devam ettirmeye odaklanmış insanı Antik Yunan'da Aristoteles düşünen bir canlı olarak tarif etmiş, ona göre “insanla öteki hayvanlar arasındaki gerçek ayrılık, yalnız insanların iyi ile kötüyü doğru ile yanlış haklı ile haksızı sezebilmeleridir.” Ancak

bilgisayarın keşfedilmesi ve yapay zekâ ile geliştirilmesi sonucunda insan benzeri eylemler yapan makineler üretilmeye başlamış ve insanın doğa içerisinde Aristoteles'in yüklediği ayrıcalıklı tahtı sarsılmıştır. Bu tahtın sarsılmasına neden olan başka bir gelişme de Spinoza felsefesinde görülür. Spinoza felsefesi ile yapay zekâ arasında kurulacak ilişkinin temel dayanakları sıfatlar ile moduslardır.

Tanrı'nın modusları arasında yer aldığı düşünülen yapay zekâ ile insan arasında ontolojik ilişki incelendiğinde yapay zekânın insan benzeri eylemde bulunabilen robotlar yapabilme çalışması olduğu bilinir. Bu durumda insanın nasıl eylediği sorunu ortaya çıkacaktır. Çalışmamızda insanın eylemlerinin kaynağı sorununa yaklaşan ve bunu bütünlüklü bir yapıda sunan Spinoza'nın felsefesinden yararlanarak bu konu incelenmiştir. Bu yüzden onun felsefesinin yapay zekâ çalışmalarına önemli bir kaynak olabileceği düşünüyoruz. Spinoza'nın gerçekliği ile hareket ederek yapay zekâ gerçekliğinin anlamlandırabiliriz.

Spinoza'nın gerçeklik algısında, zihin ve beden farklı iki yolla değerlendirilmiş olsa da ona göre bu farklı iki düzenin kavranmasıyla aslında bir ve aynı olan Doğa'ya ulaşılmış olacaktır. Çünkü ona göre Tek Töz'ün sıfatları olan yayılım ve düşünce aynı neden ve düzene tabidir. Örneğin daire ve daire fikri sadece farklı sıfatlar altında konumlanmış bir ve aynı şeydir. Doğada karşılaştığımız her durum aynı şey olarak ortaya çıkar. Spinoza'ya göre herhangi bir doğru fikir, nesnesinden farklı bir şey olarak anlaşılmamaktadır. Ona göre daire ile dairenin fikri başka bir şey olarak görülmez. Bunlar aynı şeyin farklı moduslarını işaret eder. Çünkü söz konusu dairenin bir merkezi ve çevresi bulunmaktadır ancak bunun aksine dairenin fikrinin ise ne çevresi ne de merkezi bulunmamaktadır. Bu durumda tıpkı daire ve dairenin fikri gibi herhangi bir cisim ve cismin fikri birbirinden farklı bir modustur. Çünkü cismin fikri bir cisme karşılık gelmemektedir ancak bir gerçekliği vardır. Fikrin özü yine kendisi ile anlaşılması gerekir. Bu durumda zihin ve beden aynı şeyi ifade ettiğine göre, zihin ve beden arasında özsel bir farklılık bulunmamaktadır. Yapay zekâ bu nedensel özdeşlik üzerinden kurgulanabilir. Maddenin zihinle farkının olmadığı değerlendirildiğinde yapay zekânın da doğal zekâdan bir farkının olmadığı düşünülebilir. Bu yüzden Spinoza'nın bütünlüklü felsefesi yapay zekânın hem ontolojik hem de epistemolojik olarak tartışılmaya müsait bir alan olarak görülebilir.

Spinoza'nın insan anlayışının, yapay zekâ çalışmalarında yapay insanı mümkün kılacak bir yapıda olduğu görülür. Varlık alanının hepsi, Tanrı'nın zorunlu varolmasının sonucunda meydana gelir. Bu zorunluluk Tanrı'nın özünün varoluşu kuşatmasıyla ilgilidir. Spinoza'nın felsefesinde bilinç varlığı olan insan ile ahlak varlığı olarak insan ele alındığında, insanın bilinçliliği onu diğer varolanlar arasında hiyerarşik bir üstünlük kurmasına neden olmaz. Spinoza'ya göre insanın bilinçliliği ona saltanat içerisinde bir saltanat vermez. Bu yönüyle insanın varolmak bakımından diğer varolanlardan hiçbir ayrıcalığının olmadığı görülür. Bilinçlilik insana daha sevinçli bir varlık alanı, daha neşeli bir hayat, daha özgür bir yaşam sunar. Buradaki özgürlük yukarıda ifade edildiği gibi zorunluluğun bilincinde olan bir özgürlük durumudur. Özgürlük duyguların baskısından kurtulma durumudur. Bunun dışında insan da bütün diğer varlıklar gibi aynı düzeyde doğada bulunan belirlenime tabidir.

Spinoza'nın insan tasarımı bilinçlilikle doğru orantılı bir özgürlük anlayışı sunmaktadır ancak bu özgürlük seçme iradesi anlamına gelmemektedir. Bu özgürlük belirlenimin farkında olan bir özgürlük durumudur. Çünkü ona göre Tanrı bile kendi iradesi ile varolanların varolma sebebi değildir ona göre Tanrı var olanların zorunlulukla olması gerektiği gibi olmalarının nedenidir. Ona göre insan da bu zorunluluktan pay almaktadır. Spinoza'ya göre Tanrı o ya da bu şeyi yapma iradesi göstermez. Ona göre olan şeyler olması gereken şeylerdir. Bu yüzden olan şeyler, en doğrusu bu şekilde olduğu için bu şekilde olan şeyler olarak değerlendirilir.

İnsan Tanrı'da olmayan bu irade özgürlüğüne bağlı olarak zorunlulukla eylemde bulunmaktadır. Tanrı'nın özü varoluşu kuşattığı için yani varolmaktan başka bir durumu olmayacağı için onun tüm görünüşleriyle varlığını devam ettirmesi gerekir. Bu durumda modusların da kendi kendilerini Tanrı'nın zorunluluğundan ötürü devam ettirmesi gerekir. Bu yüzden insanın da diğer varlıklar gibi kendi kendisini devam ettirme zorunluluğu bulunmaktadır. Spinoza, Tanrı'nın var olma kudretini Conatus olarak ifade eder. Ona göre conatus, varlığın kendisi, kendi gücü nispetinde devam ettirme çabası ve gücüdür. O bu gücü arzu olarak ifade eder. Ona göre insanda da bu arzu bulunmaktadır. Bu arzu, Tanrı'dan dolayı insanın özünü ifade eder. Çünkü insanın, kendisini devam ettirme arzusunun dışında bir özü bulunmamaktadır. Bu yüzden insan kendi varlığını devam ettirmeye kodlanmış bir varlık olarak karşımıza çıkar.

Spinoza'ya göre insan ve tüm diğer varolanlar kendilerini, kendileri gibi devam ettirme arzusunda olduklarından sürekli bir etkileşim halinde bulunmak zorundadırlar. Ona göre bunun bilincinde olan tek varlık insandır. Diğer varlıklar kendilerini devam ettirme arzusunun bilincinde değildirler. Bir ağaç yahut bir taşta da insanda bulunan kendini devam ettirme arzusu bulunur. İnsan ve insan dışındaki tüm varlıklarda kendini devam ettirme arzusu olduğundan Spinoza, insanı, diğer varlıklara göre ayrıcalıklı bir pozisyona koymaz.

Spinoza'ya göre insanın kendisini devam ettirme arzusu onu diğer varlıklarla etkileşime zorlamaktadır. Her etkileşim yeni bir durum olarak ortaya çıkarır. Bu etkileşim onu nedenlerin bilgisine yaklaştırır. Ahlaki eylemlerin çıkış noktası olan bu etkileşim süreci onu diğer varlıklardan daha üstün olmadığını anlayan bir duruma sevk eder. İnsan, diğer insanlara kendisini aynada izliyor gibi göreceğinden eylemlerini kendi bireysel çıkarları ölçüsünde kurgulayacak ancak karşısındakini yok etme üzerinde durmayacaktır. Çünkü nedenlerin bilincinde olan insan, diğer insanların da Tanrı'nın modusu olduğunu bildiğinden ve her bireyin kendisini devam ettirme arzusunda olduğunu anlayacağından, onun için uygun bir ortamın oluşmasını sağlayacaktır. Aslında bu durum kendisi için de faydalı olanın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Böylece toplumsal fayda ön plana çıkar. İnsanın ahlaki eylemleri diğerlerini zorunlu olarak varlıklarını devam ettirme üzerine kurgulandığından etkileşim daima kendi bireysel çıkarı değil toplumsal fayda üzerine olur. Bu yüzden de insan; yakınına seven, çevreye duyarlı, her şeyi kendisi gibi gören bir bakış açısıyla, evreni kendisinden bir parça olarak görecektir.

Eylem varlığı insan ve bilinç varlığı insan her zaman belirli bir zorunlulukla değerlendirildiği için ve zihne bedenden ayrı bir ontolojik statü vermediği için Spinoza felsefesi yapay zekâ çalışmalarının felsefi temellerini bulacağımız bir felsefi sistem olarak görülebilir. Çünkü Spinoza'nın doğal zihin ve özgürlük konusunda, günümüz nörobilim ve yapay zekâ çalışmalarının yapay insanın zihni, özgürlüğü ve duygusu konusundaki çalışmalarıyla benzeşen açıklamalarda bulunduğunu düşünüyoruz. Spinoza'ya göre bedenin etkileşimi zihni oluşturur. Günümüz nörobilim çalışmaları da beyin endeksli zihin faaliyetlerine odaklanmıştır. Günümüz yapay zekâ çalışmaları beyin örneklenilmesine bağlı olarak yapay sinir ağlarıyla kurgulanan bir çalışma gerçekleştirmektedirler. Zihinselliği beynin etkileşimine odaklanarak geliştiren

yaklaşımlar ile Spinoza'nın duygulara yönelik yaklaşımı ilişkilendirilebilir. Çünkü ona göre duygular dış cisimlerin bedeni etkisi altında bulunması durumudur. Bu yüzden duygular da aslında bedenseldir. Zihni ve duyguları bedene bağlı bir yapıda sunan Spinoza'nın düşüncesi, çağdaş nörobilim ve yapay zekâ çalışmalarıyla bu bakımdan ortak çıkarım sunar.

Yapay zekâ çalışmalarında duyguların da beyin endeksli olduğunu ve beynin belirli bölgelerinin etkileşiminin duyguları meydana getirdiği düşünülerek bunun yapay sinir ağları ile oluşturulabileceği üzerinde durulur. Spinoza duyguları, rasyonel insanın tamamlayıcı unsuru olarak görmenin yanlış olduğunu ifade eder. Spinoza'nın felsefesinde insanın duygularının ortaya çıkma şekli ile yapay zekânın duygulu makine üretme şekli benzerdir. Çünkü ikisi de bedensel bir yaklaşım öne sürmektedirler.

Spinoza'ya göre duygular rasyonelliğin tek engeli olarak görülmektedir. Duyguların yapay hali, yapay zekâ çalışmalarının insan gibi makine üretme noktasında bir başarı olarak görülmektedir. Ancak Spinoza'nın duygulara yüklediği anlam bundan farklı olarak görülmektedir. Ona göre insan, akli kullanarak duygulardan bağımsızlaşmak zorundadır. Yapay zekânın da salt akılsal olarak kurallara uygun bir şekilde eylediğinde hakiki anlamda özgür bir varlık olarak ele alınacağı ortaya çıkar.

Spinoza'nın zihin algısı ile yapay zekâda yazılım doğrudan ilişkili görünmektedir. Çünkü zihin hem fikrin kendisi hem fikrin meydana geldiği zemin olarak algılanmaktadır. Bu noktadan hareketle yazılım da hem algoritmanın kendisi hem de algoritmaların zemini olarak görülmektedir. Bu yüzden bedenin hareketlerinin sistematik şekilde ifadesi olarak algılanan algoritma ile fikir arasında analogi kurulabilir.

İnsanı bilinçli ve ahlaki olarak değerlendirdiğimiz çalışmamızda, zihin felsefesi bağlamında Spinoza'nın natüralist ve monist bir bakış açısıyla zihni ve bedeni değerlendirdiği görülmüştür. Bu durumda tekçi bir yaklaşımla beden ve zihni tek Töz olan Tanrı'nın, yalnızca niteliklerinin görünüşleri olarak ele alması Spinoza'yı, çalışmamız açısından önemli kılmıştır. Monist yaklaşımıyla beden ve zihin farklı bir ontolojik düzlemde değerlendirmeyen Spinoza'ya göre evrende varolan her şeyin modus olmasından dolayı ister doğal ister yapay olsun hiçbir zihnin diğerine bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Bu durumda onun sisteminde yapay zihnin mümkün olduğu bir dünya tasavvuru bulunmaktadır. Çünkü zihin bu dünyada konumlandırıldığından dolayı bu

dünyada metafiziksel hiçbir şey bulunmamaktadır. Bu yüzden Spinoza'ya göre zihin metafiziksel olarak algılanmadığı için, doğal zekâ gibi yapay zekânın da bu dünyadan başka bir varlık alanında konumlandırılmayacağı açıktır.

Tanrı'nın varolmak zorunda olduğuna bağlı olarak evrenin özünde, varolmak olduğuna göre evrende hiçbir şey yok olmak üzere meydana gelmemiştir. Bu yüzden varolanların hiçbirinde bu varoluşa ters olacak bir durum bulunmamaktadır. Varolanlar kendilerini yok etmek üzere kodlanmamıştır. Bilgisayar destekli makineler olan yapay zekâ da bu evrenin bir parçası olduğundan yapay zekânın da evreni yok etmek üzerine değil kendi varlığını devam ettirme üzerine çabalayacağı açıktır.

Sonuç olarak görünenden başka bir evrende konumlanmayan zihin anlayışıyla yapay zekâ çalışmalarına kapı aralayan Spinoza felsefesinin, zihin ve bedeni aynı ontolojik düzlemde ele aldığından ontolojik sınırların belirsizliğine de kapı araladığı kanaatindeyiz. Bütün bunlarla beraber “bu öğretinin iddia ettiğimizin tersini de içinde barındırma imkânına sahip olduğu” biçiminde yapılacak bir itiraza da olumsuz yanıt veremeyebileceğimizin bilincinde olduğumuzu belirtmek isteriz ve bu çerçevede yeni felsefî tartışmalar için oldukça verimli bir zemin sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akal, C. B. (2006). *Özgürlüğün Geleceği Yoktur: Edebiyatta Spinoza*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Akal, C. B. (2016). *Varolma Direnci ve Özerklik*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Akdemir, M. (2012). Spinoza’da Şeyh Bedreddin izleri. *Felsefelogos*, 4(47), 55-61.
- Akderin, F. (2012). *Latince Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Aktaş, A. (2018). Spinoza’nın Duygu Teorisine Eleştirel Bir Yaklaşım: Duygular, İnançlar ve İnsanın Özgürlüğü. *Betülhikme Felsefe Dergisi*, 8(1), 251-272.
- Aktay, M. (2018). Spinoza’nın Conatus, Arzu, Sevinç, Keder Ve Özgür İrade Kavramları İle İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(24), 448-466.
- Akyüz, G., & Leblebicier, M. A. (2012). Otonom Sinir Sistemi Anatomisi ve Değerlendirilmesi. *Türk Fiz Tıp Re hab Derg*(58/1), 1-5.
- Alpaydın, E. (2011). *Yapay Öğrenme*. İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Arıcı, M. (2104). Materyalizm, Fenomenal Özne ve Ontolojik Statüsü. 4(2), 1-13.
- Arıcı, M., & Doğan, M. (2018). Prof. Dr. Erdinç Sayan İle Söyleşi: Zihnin Doğası Üzerine. *Metazihin Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 1(2), 241-255.
- Arıcan, M. K. (2004). *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza’nın Tanrı Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Aristoteles. (2011). *Politika*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Armaner, T. (2011). Spinoza için İnsanın Varoluşunda Yok Olmayan. C. B. Akal, & R. Ergün içinde, *Spinoza Günleri 2 Yeni Dünyadan Eski Dünyaya* (s. 49-53). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (1999). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Asimov, I. (2016). *Ben Robot*. İstanbul: İthaki Yayınları.

- Aşar, H. (2017). Spinoza Felsefesinde Özgürlük. *KARE*(4), 17-35.
- Atış, N. (2015). Spinoza Felsefesinde Beden ile Zorunlu Birlik İçerisindeki Ruhun Gücü. (*Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(20), 143-160.
- Atayman, V. (2006). *Spinoza İlahiyat Peygamberlik Hakkında*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Aydın, A. O. (2013). *Yapay Zekâ: Bütünleşik Biliş Doğru*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Backus, J. (1978). Can Programming Be Liberated From The Von Neumann Style? A Functional Style and Its Algebra of Programs . *ACM Turing Award Lecture* , 21, 613-641.
- Baker, U. (1997). Spinoza Hayatın Geometrisi. *Virgöl*(1).
- Balanuye, Ç. (2016). *Spinoza: Bir Hakikat Hikayesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Balcı, Ç. (2015, 5 3). *Spinoza'da Dil/ Dilde Spinoza*. 3 5, 2020 tarihinde foralthusser.blogspot.com/: <http://foralthusser.blogspot.com/2015/06/spinozada-dil-dilde-spinoza-cagdas-balc.html> adresinden alındı
- Bayrak, Y. (2015). Spinoza'nın Metafiziğinde Üç Ana Kavram: Töz, Sıfat ve Tavır. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 187-197.
- Bayrakdar, M. (1999). Spinoza'nın “Natura Naturans” Ve “Natura Naturata” Kavramlarının İslami Kökenleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 291-300.
- Beşler, P. (2009). Spinoza Felsefesinde Beden-Bilinç Bağlamında Özgürlük, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Bennett, J. (1983). Teleology and Spinoza's Conatus. *Midwest Studies in Philosophy*, 8, 143-160.

- Berkeley, G. (1984). *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*. (K. S. Sel, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Berry, D. M. (2017). Prolegomenon to a Media Theory of Machine Learning: Computing and Compute-Computed.
- Binet, A. (2016). *Zihin ve Beyin*. (B. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Aramis.
- Birer, G. C. (2018, 1). Yapay Zeka Temel Kavramlar. *Bilim ve Teknik*(602), 26-35.
- Brown, T. B., Mann, B., Ryder, N., & Subbiah, M. (2020, 05 28). *Language Models are Few-Shot Learners*. 01 05, 2021 tarihinde arxiv.org: <https://arxiv.org/abs/2005.14165> adresinden alındı
- Bumin, T. (2010). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Caird, J. (1907). *Spinoza*. Edinburgh: Kessinger Publishing .
- Can, S., & Kılıç, S. (2019). Nöroteolojik Açıdan Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde). *Kader*, 17(2), 380-397.
- Carman, T. (2008). *Merleau-Ponty*. London and New York: Routledge.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Cevizci, A. (2001). *Onyedinci Yüzyıl Felsefe Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cevizci, A. (2001). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cevizci, A. (2017). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ceylan, T. (2012). Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük–Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite. *Kaygı Dergisi*(19).
- Chalmers, D. (2017). The Hard Problem of Consciousness . S. Schneider , & M. Velmans içinde, *The Blackwell Companion to Consciousness* (s. 225-235).
- Churchland, P. (2018). *Madde ve Bilinç*. (B. Ersöz, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.

- Churchland, P. M. (2012). *Madde ve Bilinç Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış*. Alfa Yayınları .
- Cihan, M. (2001). Spinoza Felsefesinde Varlık ve Bilgi Problemi Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Erzurumu Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cihan, M. (2004). Spinoza'nın İnsana Bakışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 177-190.
- Collingwood, R. G. (1999). *Doğa Tasarımı*. (K. Dinçer, Çev.) Ankara: İmge Yayınları.
- Copleston, F. (1986). *Kıta Ussalcılığı*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınları.
- Copleston, F. (2013). *Felsefe Tarihi Modern Felsefe Spinoza* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea.
- Copleston, F. (2013). *Spinoza*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Cottingham, J. (1984). *Rationalism*. England: Theommes Press.
- Cürcani, A. İ.-S.-Ş. (1997). *Tarifat*. (A. Erkan, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- Çelebi, E. (2010). Kozmolojik Birlik ve Ontolojik Çeşitlenme: İbn Arabi ve Spinoza Örneği. *EKEV Akademi Dergisi*(44), 49-60.
- Çelebi, E. (2020). Zihin-Beden İlişkisinin Ontolojik Düzlemi Üzerine Bir Değerlendirme. *10th ECLSS Conferences on Language and Social Sciences*, (s. 340-347). Almaty.
- Çelebi, E., & Birgül, O. G. (2016). Spinoza Ateist Midir? L. Strauss, E.E. Harris'e Karşı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 253-270.
- Çevik, M. (2017). Will It Be Possible for Artificial Intelligence Robots to Acquire Free Will and Believe in God? *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 7(2), 75-87.
- Çilingir, L. (2012). Spinoza'da Bilgeliğin Zor Yolu. *Felsefelogos*, 4(47), 117-125.
- Çotuksöken, B., & Babür, S. (1993). *Ortaçağda Felsefe*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Dölek, H. (2010). Descartes'ın Cevher ve Ruh Anlayışına Leibniz'in Eleştirisi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(15), 215-225.
- Daşkiran, L. (2013, 8). Yapay Zekânın Ortalama Yaşı Belli Oldu. *Bilim ve Teknik* (549), 16.
- Dahlbeck, M. D. (2020). AI and Spinoza: a review of law's conceptual treatment of Lethal Autonomous. *AI & ociety*.
- Dahlbeck, M. D., & Dahlbeck, J. (2020). The moral fallibility of Spinoza's exemplars: exploring the educational value of imperfect models of human behavior. *Ethics and Education* , 15(2), 260-274.
- Dehaene, S. (2018). *Bilinç ve Beyin*. (S. Sevinç, Çev.) İstanbul: Alfa.
- Deleuze, G. (1988). *Spinoza: Pratical Philosophy*. (R. Hurley, Çev.) San Francisco: City Lights Books.
- Deleuze, G. (2000). *Felsefe Dersler I; Spinoza Üzerine On Bir Ders*. (U. Baker, Çev.) Ankara: Öteki Yayınları.
- Deleuze, G. (2000). *Spinoza Üstüne On Bir Ders* (U. Baker, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Dennett, D. (2017). *Bilinç Açıklanıyor*. (S. Kibar, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Descartes. (1997). *Ruhun İhtirasları*. (M. Karasan, Çev.) İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Descartes. (1998). *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*. (M. Karasan, Çev.) İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Doğan, M. (2018a). Bilincin Doğasına Yönelik Beş Temel Yaklaşımın Bir Değerlendirmesi. *Meta Zihin Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi*(1), 21-55.
- Doğan, M. (2018b). Biyolojik Doğalcılık Ekseninde John Searle ve Zihin-Beden Problemi. *Metazihin Yapay Zeka Ve Zihin Felsefesi Dergisi* , 1(2), 227-240.
- Duncan, W. D. (2017). Ontological Distinctions Between Hardware And Software. *National Center for Ontological Research*, 12, 5-32.

- Durakoğlu, A., & Ay, V. (2012). Dsescartes ve Searle'de Zihin Problemi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*(13), 187-200.
- Eagleman, D. (2014). *Beynin Gizli Hayatı*. (Z. A. Tozar, Çev.) İstanbul: Domingo.
- Eagleman, D. (2016). *Beyin Senin Hikayen*. (Z. A. Tozar, Çev.) İstanbul: Domingo.
- Einstein, A. (2010). *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din, Tanrı ve Diğer Şeyler Üzerine*. (B. Gündüz, Çev.) İstanbul: Sarmal.
- Elmas, M. F. (2015). *Spinoza ve İnsan*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Elmas, M. F. (2018). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spinoza ve Levinas'ta "Etik Olan" Üzerine Eleştirel Bir İnceleme Adlı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa.
- Erbaş, A. (2020, 08 25). *GPT-3: İnsan- Yapay Zeka İşbirliği*. 1 5, 2021 tarihinde turkiye.ai: <https://turkiye.ai/gpt-3-insan-yapay-zeka-isbirligi/> adresinden alındı
- Erdem, H. (1990). *Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdemli, A. (1990). Spinoza'nın Ahlak Anlayışı. *Felsefe Arkivi*(27), 115-157.
- Erdoğan, M. (2017). Sıfırıncı Yasa. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(3), 746-759.
- Ergül, S. (2011). Hobbes ve Spinoza Siyasetin Yerini Belirlemeye Dair İki Girişim. *Felsefelogos*, 1(40), 31-49.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2017). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Frankfurt, H. G. (1971). Freedom of the Will and the Concept of a Person. *The Journal of Philosophy*, 68(1), 5-20.
- French, R. M. (2000). The Turing Test:The First Fifty Years. *In Trends in Cognitive Sciences*, 4(3), 115-121.

- Geçer, M. (2019). Spinoza'da Conatus Kavramı Bağlamında Duyguların Çözümlemesi . *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Denizli.
- GM, G. (2019). *The History of Computer Chess - Part 3 - Alex Bernstein*. (G. GM, Düzenleyen) Temmuz 13, 2020 tarihinde [chess.com: chess.com/blog/Ginger_GM/the-history-of-computer-chess-part-3-alex-bernstein](https://chess.com/blog/Ginger_GM/the-history-of-computer-chess-part-3-alex-bernstein) adresinden alındı
- Gholipour, B. (2020, 8 3). A Famous Argument Against Free Will Has Been Debunked. (E. Kingir, Düzenleyen) 5 3, 2021 tarihinde [https://medium.com: https://medium.com/cogist/%C3%B6zg%C3%BCr-i%CC%87radeye-kar%C5%9F%C4%B1-gelen-%C3%BCnl%C3%BC-bir-arg%C3%BCman-%C3%A7%C3%BCr%C3%BCt%C3%BCld%C3%BC-bahar-gholipour-20c54adc7a6](https://medium.com/cogist/%C3%B6zg%C3%BCr-i%CC%87radeye-kar%C5%9F%C4%B1-gelen-%C3%BCnl%C3%BC-bir-arg%C3%BCman-%C3%A7%C3%BCr%C3%BCt%C3%BCld%C3%BC-bahar-gholipour-20c54adc7a6) adresinden alındı
- Greetis, E. A. (2010). Spinoza's Rejection of Teleology. *Revista Conatus - Filosofia de Spinoza* , 4(8), 25-35.
- Gómez-Alonso, M. (2014). Spinoza On Freedom, Individual Rights And Publiic Power. *Universidad Pontificia de Salamanca*(40), 11-34.
- Gökçen, H. (2007). *Yönetim Bilgi Sistemleri*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Gökyaran, E. (2003). Başkası ve Aşknlık. Z. Direk, & Z. Direk (Dü.) içinde, *Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemer* (s. 45-79). İstanbul: Metis Yayınları.
- Günel, H. (2007). Özgürlük Sorunu Açısından Spinoza ve Kant'ın Karşılaştırılması, *istanbul Bilgi Ünviersitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Guttenplan, S. (1994). A Companion to the Philosophy of Mind. N. Bunnin içinde, *Blackwell Companion to Philosophy* (5 b.). Oxford: Blackwell Publishers.
- Guyton, A. C., & Hall, J. E. (2001). *Tıbbi Fizyoloji*. (H. Çavuşoğlu, Çev.) İstanbul: Yüce Yayınları.

- Güzeldere, G. (1998). Yapay Zeka'nın Dünü, Bugünü, Yarını. *Cogito*(13), 27-42.
- Hampshire, S. (1951). *Spinoza*. Harmondsworth Middlesex: Penguin Books.
- Hampshire, S. (1971). The Philosophy Of Spinoza: Spinoza's Theory Of Human Freedom. *Oxford Journals*, 55(4), 554-566.
- Haçerlioğlu, O. (1995). *Düşünce Tarihi*. Ankara: Remzi kitabevi.
- Haçerlioğlu, O. (2000). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar* (Cilt 7). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haton, J. P., & Haton, M. C. (1989). *Yapay Zeka* (A. Ekmekçi - A. Türker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heidegger, M. (1997). *Özdeşlik ve Ayrım*. (N. Aça, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Heil, J. (2020). *Zihin Felsefesi Çağdaş Bir Giriş*. (S. Akbıyık, & M. Bilgili, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Hemşinli, H., & Akman, Z. O. (2020). Akılcı İnançtan İnançlı Akla: Deizm ve Panteizm Kıskacında Einstein'ın Tanrı Anlayışı. *Bilimname*, 1, 723-761.
- Hofstadter, D. R. (2011). *Gödel, Esher, Bach: Bir Ebedi Gökçe Belik* (E. Akça-H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Pinhan.
- Horzyk, A. (2012). Information Freedom and Associative Artificial Intelligence. *International Conference on Artificial Intelligence and Soft Computing*, (s. 81-89).
- Hulten, P. (2012). *Vermeer ve Spinoza*. (İ. Uysal, Çev.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Hübner, K. (2014). Spinoza on Being Human and Human Perfection. M. J. Kisner, & A. Youpa içinde, *Essays on Spinoza's Ethical Theory*. Published to Oxford Scholarship.
- Hünler, S. Z. (2003). *Spinoza*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Jackson, F. (1982). Epiphenomenal Qualia. *The Philosophical Quarterly*, XXXII(127), 127-136.
- Jaegwon, K. (2011). *Philosophy of Mind*. Boulder. Westview Press.
- James, S. (2014). Spinoza, the Body, and the Good Life. M. J. Kisner, & A. Youpa içinde, *Essays on Spinoza's Ethical Theory* (s. 143-159). Published to Oxford Scholarship.
- Jammer, M. (1999). *Einstein and Religion: Physics and Theology*. New Jersey: Princeton University Press.
- Joachim, H. (1993). *Spinoza's Tractatus De Intellectus Emanatione*. England: Thoemmes Press.
- Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2008, 02 01). *Speech and Language Processing*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Kakoudaki, D. (2017). *Robotların Anatomisi*. (D. Aras, Çev.) İstanbul : Kolektif Kitap.
- Kılıç, S. (2010). Tin, Tin mi? Ruh mu? Peki Zihin de Olamaz mı? *Sıcak Nal*(3).
- Kiraz, E. (2006, 11 1). Etimolojik Türkçe Sözlük.
- Koç, Y. (2017). *Zihin ve Nazariyat*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Korkut, R. (2019). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Panteizm Ve Panenteizm Tartışmaları Arasında Spinoza Felsefesi Ve Sufi Metafiziği (Vahdet-İ Vücut), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. . Mersin.
- Köse, M. Y., & Yıldız, H. (2020, Temmuz 2). *Gelişen Teknoloji İle Yapay Zekanın Fikri Mülkiyet Haklarına Etkisi*. 1 12, 2021 tarihinde legal.com.tr: <https://legal.com.tr/blog/genel/gelisen-teknoloji-ile-yapay-zekanin-fikri-mulkiyet-haklarina-etkisi/> adresinden alındı
- Kranz, W. (1994). *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar* . İstanbul : Sosyal Yayınları.
- Krishnamurti, J. (2001). *Zhin ve Düşünce Üzerine*. (C. Erengil, Çev.) İstanbul: Ayna Yayınevi.

- Kutlusoy, Z. (2004). Bilişsel Bilim. *Felsefe Ansiklopedisi*, 596-612. (A. Cevizci, Dü.) İstanbul: Etik Yayınları.
- Locke, J. (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, Çev.) İstanbul: Ara Yayıncılık.
- MacIntyre, A. (1967). Benedict (Baruch) Spinoza. *The Encyclopedia of Philosophy*. (P. Edwards, Dü.) New York.
- MacIntyre, A. (2001). *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi*. (H. Hünler, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ma'lûf, L. (1986). *El-Müncid fî'l-Lügati ve'l-A'lâm*. Beyrut.
- Magee, B. (2000). *Büyük Filozoflar*. (A. Cevizci, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Malebranche. (1997). *Hakikatin Araştırılması I*. (M. Katırcıoğlu, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Marshall, E. (2013). *The Spiritual Automaton Spinoza Science of The Mind*. United Kingdom: Oxford University Press.
- McCarthy, J., & Hayes, P. J. (1969). *Some Philosophical Problems From The Standpoint of Artificial Intelligence*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McCarthy, J., Minsky, M., Rochester, N., & Shannon, C. (1996, Nisan 3). *A Proposal For The Dartmouth Summer Research Project On Artificial Intelligence*. Temmuz 23, 2020 tarihinde <http://www-formal.stanford.edu/>: <http://www-formal.stanford.edu/jmc/history/dartmouth/dartmouth.html> adresinden alındı
- McGinn, C. (2004). *Consciousness and Its Objects*. New York: Oxford University Press.
- Morfinio, V. (2013). Causa Sui ya da Wechselwirkung: Spinoza ile Hegel Arasında Engels. *Marx'tan Spinoza'ya, Spinoza'dan Marx'a Güncel Müdahaleler*. (E. Ayhan, Çev.) Ankara.
- Nabiyev, V. V. (2016). *Yapay Zeka*. İstanbul: Seçkin.
- Nadler, S. (2008). Spinoza and Consciousness. *Mind*, 117(467), 575-601.

- Nagel, T. (1979). *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Negri, A. (2005). *Yaban Kuraldışılık: Spinoza Metafiziğinin ve Siyasetinin Gücü*. (E. Canaslan, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Negri, A. (2011). *Aykırı Spinoza*. (N. Çelebioğlu, & E. Canaslan, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Neumann, D. (2018). *Artificial Intelligence of the Human Mind*.
- Oeser, E. (1996). Beynin Kavrayışı Yoluyla İnsan Zihninin Kendini Tanıma Denemesi. E. Lucius, & Ş. Ural (Dü.), *Yapay Zeka, Dil ve Düşünce* içinde (s. 61-75). İstanbul: The İsis Press.
- Oreck, A. (1998). *Modern Jewish History: The Golem*. Temmuz 22, 2020 tarihinde [www.jewishvirtuallibrary.org: https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-golem](https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-golem) adresinden alındı
- Özkan, Y. (2017). Spinoza Felsefesinde Varoluş-Öz Ayrımı. *Kaygı Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*(29), 181-193.
- Parkinson, G. H. (1954). *Spinoza's theory of knowledge*. London,: Oxford University Press.
- Pehlivan, G. (2019). *Derin Öğrenmenin Felsefi Temelleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Penrose, R. (1999). *Us Nerede? Kralın Yeni Usu 3*. (T. Dereli, Çev.) Ankara: Tübitak Yayınları.
- Pinker, S. (2018). *Zihin Nasıl Çalışır*. İstanbul: Alfa Bilim.
- Pirim, H. (2006). Yapay Zeka Nedir? *Journal of Yaşar University*, 81-93.
- Platon. (2013). *Minos-Epinomis*, (Furkan Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rakova, M. (2007). *Philosophy of Mind A-Z*. Edinburg University Press.
- Ramond, C. (2014). *Spinoza Sözlüğü*. (B. Şişman, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

- Revonsuo, A. (2016). *Bilinç: Özneliğin Bilimi*. (S. Değirmenc, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Rızk, H. (2012). *Spinoza'yı Anlamak*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rocca, M. D. (2008). *Spinoza*. (B. Leiter, Dü.) New York: Routledge.
- Rowland, M. (2007). Mysticism. M. V. Schneider içinde, *The Blackwell Companion to Consciousness* (s. 335-345). Oxford: Blackwell Publishing.
- Russell, B. (1973). *Batı Felsefesi Tarihi 3* (M. Sencer, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ryle, G. (1995). *Zihin Felsefesi*. (S. Çelik, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Ryle, G. (2011). *Zihin Kavramı* (S. Çelik, Çev.). İstanbul : Doruk Yayıncılık.
- Sangiaco, A. (2015). Spinoza And Relational Autonomy: An Outline. (M. Eckert , & G. Cunico, Dü) *Orientierungskrise. Herausforderung des Individuums in der heutigen Gesellschaft* , 19-27.
- Say, C. (2019). *50 Soruda Yapay Zeka*. İstanbul: 7 Renk Basım Yayım.
- Sayan, E. (2012). Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XIX, 37-56.
- Schliesser, E. (2012). Newton and Spinoza: On Motion and Matter (and God, of course). *The Southern Journal of Philosophy* , 50(3), 436-458.
- Scruton, R. (2002). *Spinoza*. (C. Atila, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Searle, J. (1996). *Akıllar Beyinler ve Bilim*. (K. Bek, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Searle, J. (2006). *Zihin, Dil ve Toplum*. (A. Tural, Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Searle, J. R. (2004). *Zihnin Yeniden Keşfi*. (M. Macit, Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Shaffer, J. A. (1991). *Zihin Felsefesi Açısından Bilinç, Ruh ve Ötesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Simon, H. a. (1958). Heuristic Problem Solving: The Next Advance In Operations Research. *Operations Research*, 6(1), 6.
- Skrbina, D. (2005). *Panpsychism in the West*. Cambridge: MIT Press.
- Smith, S. B. (2003). *Spinoza's Book of Life 'Freedom and Redemption in the Ethics'*. Yale University Press.
- Spinoza, B. d. (2002). Letters. *Spinoza Complete Works*, 755-961. (M. L. Morgan, Dü., & S. Shirley, Çev.) Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Spinoza, B. d. (2002). Short Treatise on God, Man, and His Well-Being. *Spinoza Complete Works* , 31-108. (M. L. Morgan, Dü., & S. Shirley, Çev.) indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Spinoza, B. d. (2006). *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika* (H. Z. Ülken, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Spinoza, B. d. (2012). *Ethica Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Spinoza, B. d. (2014a). *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metazifik Düşünceler* (C. Şenkaya, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. d. (2014b). *Mektuplar*. (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost kitabevi.
- Spinoza, B. d. (2015). *Kısa İnceleme*. (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. d. (2016). *Ethica Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak* (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Spinoza, B. d. (2016). *Tractatus Theologico Politicus*. (C. B.-R. Ergün, Çev.) Ankara: Dost.
- Spinoza, B. d. (2018). *Spinoza Complete Works Latin*. (R. W. Meijer, Düzenleyen) 2020 tarihinde <http://users.telenet.be/>: <http://users.telenet.be/rwmeijer/spinoza/works.htm> adresinden alındı

- Spinoza, B. d. (2019). *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*. (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.
- Störig, H. J. (1993). *İlk Çağ Felsefesi Hint Çin Yunan* (Ö. C. Güngören, Çev.). İstanbul: Yol Yayınları.
- Subramanian, R. V., & Blakeslee, S. (1994). *Beyindeki Hayaletler İnsan Zihninin Gizemlerine Doğru*. (L. Öztürk, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Sunat, H. (2014). *Psikanalitik Duyarlılık Bakışla Spinoza ve Felsefesi*. İstanbul : Bağlam Yayıncılık.
- Sümer, D. (2019). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spinoza Felsefesine Göre Tanrı-Doğa-İnsan İçkinliğinde Alevi Nefeslerinin İlettiği Etik Düşünce Adlı Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Taşkın, A., & Becermen, M. (2012). *Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Tarhan, E. (2019). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Descartes ve Spinoza Felsefesinde Ruh-Beden İlişkisi, Başlıklı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin.
- Tippett, K. (2016). *Einstein'ın Tanrısı*. (G. Aldoğan, Çev.) İstanbul: H2O.
- Tosyalı, H. (2008). Uzman Sstemlerin Yasal Düzenlemelere Uygulanarak Akıllı Veri Tabanlarının Geliştirilmesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture* . London: London John Murray.
- Turing, A. M. (1950). *Computing Machinery And Intelligence*. Mind, 433-460.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Bilinç. Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, İstanbul.
- Türk DİL Kurumu. (2009). *Zihin. Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, İstanbul.
- Vliegenthart, D. (2011). Can Neurotheology Explain Religion? *Archive for the Psychology of Religion*, 137-171.

- Yardımlı, A. (2016). *Determinizm ve Özgür İstenç-Libet'in Deneyi*. 1 3, 2021 tarihinde azizyardimli.com:
http://azizyardimli.com/2016_2017_mg_af/konular_determinizm_ve_ozgur_istenc.html adresinden alındı
- Yıldız, F. (2015). Schopenhauer ve Spinoza'da İnsan Bedeni ve Duygulanımları. *Mediterranean Journal of Humanities*, V(1), 413-420.
- Yılmaz, A. (2019). *Yapay Zeka*. İstanbul: Kodlab Yayın Dağıtım.
- Yonck, R. (2019). *Makinenin Kalbi Yapay Duygusal Zeka Dünyasında Geleceğimiz*. (T. Göbekçin, Çev.) İstanbul: Paloma.
- Younkins, E. W. (2006). *Spinoza On Freedom, Ethics, And Politics*. 1 1, 2021 tarihinde www.quebecoislibre.org:
<http://www.quebecoislibre.org/06/060507-2.htm> adresinden alındı
- Yovel, Y. (1994). The Second Kind of Knowledge and the Removal of Error. Y. Yovel (Dü.), *Spinoza on Knowledge and the Human Mind*. içinde New York.
- Wang, J., & Takefuji, Y. (1993). *Neural Networks In Design and Manufacturing*. Singapore: World Scientific.
- Warburton, N. (2000). *Felsefeye Giriş*. (A. Cevizci, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Weber, A. (1908). History of Philosophy. *The Philosophy of Spinoza*. (F. Thilly, Çev.) New York: Charles Scribner's Sons.
- Webster, M. (1986). *Webster's Third New International Dictionary*.
- Weizenbaum, J. (1966). A Computer Program For the Study of Natural Language Communication Between Man And Machine. (A. G. Oettinger, Dü.) *Communications of The ACM*, 9(1).
- Whitby, B. (2005). *Yapay Zekâ: Yeni Başlayanlar İçin Kılavuz*. (Ç. Karabağlı, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.